

MAXKAMOVA SHOXIDA
RAXMATULLAYEVNA

MUSIQA O'QITISH METODIKASI

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

MAXKAMOVA SHOXIDA RAXMATULLAYEVNA

**MUSIQA O'QITISH METODIKASI
60110500- "BOSHLANG'ICH TAL'IM" YO'NALISHI
TALABALARI UCHUN
(O'QUV QO'LLANMA)**

CHIRCHIQ -2023

UO'K 373;78.03
KBK74.200;85.31
M-28

Maxkamova Sh.R. / Musiqa o'qitish metodikasi / O'quv qo'llanma
– Chirchiq.: «Nazokathon ziyo print», 2023. – 184 bet.

Taqrizchilar: **O.M.Jabborova** -
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim
metodikasi kefedrasi mudiri, p.f.f.d. (PhD), dotsent.

A.Q.Lutfullayev -
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika
universiteti Musiqa madaniyati fakulteti dekani,
professor.

Kadrlar tayyorlash va ularning sifatini yanada rivojlantirish, jahon talablari darajasida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash barcha sohalar qatori ta'lim sohasida ham eng dolzarb, muhim masalalardan biri hisoblanadi.

– Boshlang'ich ta'lim bakalavr ta'lim yo'nalishi talabalari uchun tayyorlagan «Musiqa o'qitish metodikasi» nomli o'quv qo'llanma bugungi rivojlanib borayotgan zamon talablari asosida xorijiy tajribalarga tayanib ishlab chiqildi

Qo'llanmada fanning nazariy va amaliy mashg'ulotlari hamda mustaqil ta'lim mavzulari yuzasidan nota yozuvlari, atamalarning izohli lug'ati, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, talabalar o'quv ishlari va mashhur kompozitorlar ijodiy ishlari namunalaridan iborat. Qo'llanmada mavzular ketma-ketligining uzviyligi, ularning mustaqil ta'lim bilan bog'liqligi ta'minlangan. Xorijiy hamda mahalliy adabiyotlar uyg'unligida fan dasturiga mos holda ishlab chiqilganligi yanada ahamiyatlidir.

Mazkur o'quv qo'llanma talabalarining fan doirasida ta'lim olishida, mustaqil ijod qilishida va o'quv jarayonidagi bilimlarni o'zlashtirishi sifatini oshirishida, ta'limga qo'yilayotgan zamonaviy talablar darajasida bilim olishlariga muhim omil bo'lib xizmat qiladi

ISBN 978-9910-9413-8-2

© Maxkamova Sh.R., 2023 y.
© «Nazokathon ziyo print», 2023 y.

Kirish

Yosh avlodni barkamol shaxs qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib, shunga ko'ra san'atning eng muhim va keng xalq ommasiga kirib boruvchi turlaridan biri musiqa san'atidir. Unda badiiy mazmun tovushlar (ohang) orqali bayon etiladi va musiqaning o'ziga xos ifoda vositalarini o'zaro bog'lovchi muayyan qoidalarga asoslanadi.

Har qanday musiqani cholg'u sozida ijro etish yoki kuylash uchun musiqa va uni o'qitish metodikasini bilish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, mazkur fanni o'qitish dastlab musiqa asarlarini ijro etish va ulardagi mavjud tovush va intervallar munosabatlari borasidagi bilimlarni o'zlashtirishni qamrab oladi.

Musiqaning tarkibiy qismlari va ularning o'zaro bog'lanishlari haqidagi materiallar musiqa va uning nazariyasiga oid fanlarda aks ettirilgan. Musiqa va uni o'qitish metodikasi fani musiqa grammatikasi, musiqaning asosiy unsurlarini va ayniqsa, kuyni o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ushbu fan doirasida jumladan, musiqiy tovush hususiyatlari, uning nota matnida ifodalanishi texnologiyasi, musiqaning asosiy ifoda vositalari: metr-rim, lad, garmoniya; ikki tovushning nisbati (interval), uch va undan ortiq tovushlar nisbati (akkord) va ular orqali ifodalanadigan musiqiy mazmun; lad, tonalliklarning musiqiy mazmunni ifodalash imkoniyatlari va metodikasi o'rganiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablari asosida musiqa fani bo'yicha o'qitish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Shunga binoan musiqa madaniyati o'quv predmeti o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijobiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Musiqa madaniyati o'quv predmeti umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan barcha o'quv predmetlari – adabiyot, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya, mehnat va boshqa fanlar bilan bog'lanadi.

Ushbu adabiyotni dars jarayonida qo'llashning maqsadi o'quvchilarning musiqa madaniyatini, estetik didini va musiqiy

qobiliyatini rivojlantirishga, boshlang'ich maktab hayotida va mehribonlik uylarida bayram tadbirlarni va to'garaklar tashkil etishda musiqaning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanishga yordam beruvchi vosita bo'lib xizmat qilishidir. Ushbu ko'nikmalar qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, milliy kuy va qo'shiqlarni idrok etish orqaligina amalga oshiriladi.

Musiqa ta'limidan Davlat ta'lim standartlari asosidagi yangi ta'lim mazmuni o'quvchilarning musiqiy bilim va malakalari bilan ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ularda ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi xislatlarni rivojlantirishni ta'minlaydi.

Musiqa fanini o'tishning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- O'quvchilarning milliy musiqani idrok etish malakalarini o'stirish.

- Qo'shiq kuylash malakalarini o'stirish.

- Musiqiy-nazariy savodxonlikni o'stirishni shakllantirish.

- O'quvchilarning musiqiy - ritmik faoliyatlarini shakllantirib borish.

O'quvchilarda yuqoridagi ko'nikmalarni shakllantirish dars jarayonida nazariy va amaliy mashg'ulotlar, musiqa o'qitish uslubiyotini o'rgatish vositasida bajariladi.

Ushbu kitob mazmunan boshlang'ich musiqa savodi, musiqiy asarlar ijodkorlari faoliyati, musiqa ijrochiligi, ashula, xor, ansambl, orkestr va simfonik orkestrlar faoliyati, musiqiy sahna asarlari, xalq musiqasi va professional musiqa, bastakorlar va kompozitorlar ijodini, o'zbek xalq cholg'u asboblari bilishni, mashhur o'zbek xalq sozanda va xonandalar ijodiy faoliyati, musiqiy atama va iboralar, musiqa janrlari, ustozona, mumtoz musiqa, qardosh va jahon xalqlari musiqasi, maqom va shashmaqom, o'zbek milliy musiqasi kabi mavzular asosida milliy musiqa madaniyatimizni o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Hozirgi kun o'quvchisi umumta'lim fanlaridan quyidagilarini bilishi kerak:

- musiqa savodini o'rgatishda matematika va fizika fani juda zarur.
- vokal-xor malakalari mavzusida va qo'shiq o'rgatish va anatomiya, bola fiziologiyasi,

- qo'shiq o'rgatishda adabiyot fani bilan.
- musiqa tarixi, kompozitor va bastakorlarning ijodini o'rgatishda tarix fani bilan.
- musiqa ostida ritmik harakatlar bajarish faoliyatida tasviriy va raqs san'ati bilan.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini takomillashtirish va rivojlantirish maqsadida boshqa fanlar kabi musiqa faniga ham yanada yuqori talablar qo'yilmoqda. O'quvchida musiqaga bo'lgan havas, u orqali go'zallikni his eta olish va uni hayotga tatbiq etish, qo'shiq kuylash, musiqiy savodxonlikni oshirish, musiqa tinglab, uni tahlil eta olish, musiqa ostida ritmik harakatlar bajarish, bolalar cholg'u asbobida jo'r bo'lish kabi faoliyatlarni o'quvchiga singdirish barobarida uni maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilariga o'rgatish metodikasini bilishi nazarda tutiladi.

1-Mavzu: TOVUSH, TOVUSHQATOR. MUSIQA DARSLARINING MAQSAD VA VAZIFALARI.

Reja:

1. Musiqaning elementar nazariyasi haqida tushuncha.
2. Musiqiy tovushlarning nazariy xususiyatlari.
3. Musiqa darslarining maqsad va vazifalari.
4. Musiqa mashg'ulotlari va ularning faoliyat turlari.

Musiqaning elementar nazariyasi kursida tovush so'zi ikki xil tushunchani bildiradi: birinchisi – **fizik holatdagi tovush**; ikkinchisi – **sezgi holatidagi tovush**dir.

1. Masalan, biror egiluvchan jism, cholg'u asbobi torining tebranishi natijasida havoda uzunasiga taralgan to'liqni tebranishlar hosil bo'ladi. Bu tebranishlar **tovush to'liqini** hosil qiladi. Ular tovush manбайдan turli tomonlarga aylanasiimon tarqaladi.

Ushbu hodisaning umumiy zanjiri quyidagicha amalga oshadi: *tovush to'liqini manbai – tovush to'liqlari – eshitish organiga tovush to'liqlarining ta'sir etishi – eshitish analizatorlari orqali qabul qilingan qo'zg'atuvchi ta'sirining bosh miyaga uzatilishi.*

Fizik nuqtai nazardan, tebranishlar o'lchovi sifatida tebranadigan jismning bir sekunddagi tebranishlari soni **gerts¹ (gts)** qabul qilingan.

2. Yangragan tovush to'liqlari eshitish organi tomonidan qabul qilingach, unga ta'sir etadi va asab tuzilmasi (analizator) orqali bosh miyaga o'tib, tovush sezgisini qo'zg'atadi.

Ma'lumki, biz kundalik hayotda juda ko'p, xilma-xil tovushlarni eshitamiz. Lekin bu tovushlarning hammasi ham musiqada qo'llanila bermaydi. Eshitish organlarimiz **musiqaviy** tovushlar bilan **shovqinli** tovushlarni bir-biridan ajratish qobiliyatiga ega. Shovqinli tovushlar, masalan, qarsillash, gumburlash, g'ijirlash, shivirlash, dukillash va hokazolar aniq tovush to'liqini balandligiga ega emas, Shuning uchun ham bu tovushlar musiqada qo'llanilmaydi.

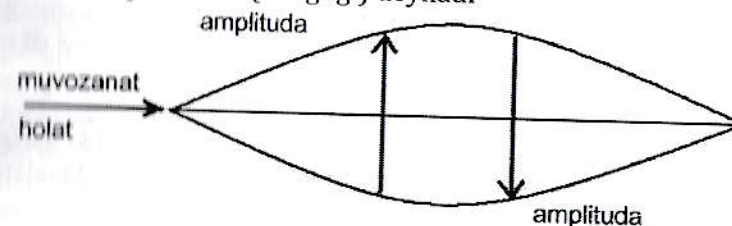
¹ Gerts – ushbu hodisani ochgan fizik olim nomiga qo'yilgan atama.

Musiqaviy tovushning nazariy jihatdan to'rt xil fizik hususiyati mavjud. Ular **balandlik**, **uzunlik** (cho'zim), **qattiqlik** (tovush kuchi) va **tembr** (tovush tusi) dan iborat.

Yangrayotgan **tovushning balandligi** tebranayotgan egiluvchan jismning tebranish tezligi, ya'ni chastotasiga bog'liqdir. Tebranish qanchalik tez bo'lib tursa, tovush Shunchalik baland bo'ladi va aksincha, tebranish qanchalik sust bo'lsa, tovush Shunchalik past bo'ladi.

Yangrayotgan **tovushning cho'zimi** tebranayotgan jismning to'liqni amplitudasiga bog'liqdir. Tovushning uzun yoki qisqaligidan uning fizik xarakteri o'zgarmaydi, lekin musiqa nuqtai nazaridan tovushning cho'zimi uning yana bir hususiyati bo'lib, muhim ahamiyatga egadir. Tovush cho'zimi tovush manbai tebranishining davom etishiga bog'liq bo'ladi. Masalan, tovush chiqa boshlaganda tovush manbaining tebranishi qanchalik keng bo'lsa, tovushning pasayib borishi ham shuncha uzoq davom etadi. Bunda albatta, tovush manbai bo'lgan jism erkin tebranishi shart.

Yangrayotgan **tovushning qattiqligi** tebranish harakatining kuchiga, ya'ni, tovush manbai bo'lgan jismning tebranish kengligiga bog'liqdir. Tebranish harakatlari amalga oshiriladigan fazo doirasi **tebranish amplitudasi** (kengligi) deyiladi

Tebranish amplitudasi qanchalik katta bo'lsa, tovush shunchalik qattiq eshitiladi va aksincha.

Tembr deb tovushning sifat hususiyati, uning rang-barangligiga aytiladi. Tembr hususiyatlarini ifodalashda his-tuyg'ularga taalluqli turli iboralar qo'llaniladi, masalan: mayin, keskin, yo'g'on, jarangdor, kuychan tovush deyishadi va h.k.

Ma'lumki, har bir cholg'u asbobi yoki inson ovozi o'ziga xos tembrga egadir. Xilma-xil cholg'u asboblari eshitiladigan ma'lum balandlikdagi tovushlar o'zlarining rang-barangliklari bilan bir-

biridan farq qiladi. Tembrning farqlanishi har bir tovushga xos bo'lgan yuqori tonlarning tarkibiga (tabiiy aks-sadolarga) bog'liqdir.

Tovushqator.

Muayyan balandlikdagi munosabatda bo'lgan tovushlar qatoriga **musiqaviy tuzilma** deyiladi. Tuzilma tovushlarining o'z balandligiga qarab joylashishi **tovushqator**, tovush esa uning *pog'onasi* deyiladi. Musiqaviy tuzilmaning to'liq tovushqatori **88** ta xilma-xil tovushlarni o'z ichiga oladi. Bu tovushlar (ya'ni eng past tovushlardan eng yuqori tovushlargacha) **16 gts dan 4176 gts tebranishga** egadir. Ana shu tovushlar balandligi inson qulog'i qulay eshita oladigan tovushlardir.

Insonning vokal ovozi taxminan **60 dan 1000 gts** gacha bo'lgan diapazonda yangrashi bois, ko'pgina cholg'u sozlar aynan ushbu diapazon doirasida tovush hosil qiladi.

Tovushlar bo'g'inli va harfiy nomlar bilan ataladi. Musiqaviy tuzilma tovushqatorining asosiy pog'onalariga yettita mustaqil nom berilgan:

Bo'g'in bilan	Do	Re	Mi	Fa	Sol	La	Si
Harfli	C	D	E	F	G	A	H

Asosiy bosqichlarga berilgan ushbu nomlar o'rta asrlarda shakllangan. Bu asosiy pog'onalar fortepianoning oq klavishlari tovushlariga mos keladi va ular 52 ta asosiy klavishlardan iborat:

Harfiy tuzilma tonalliklarni ko'rsatish uchun o'zining soddaligi va qisqaligi tufayli Respublikamiz hamda ko'pgina xorij mamlakatlarida keng qo'llaniladi, tovushlarni aks ettirish uchun esa faqatgina ilmiy-musiqiy adabiyotlarda qo'llaniladi. Germaniya, Buyuk Britaniya va Gollandiya singari ba'zi yevropa mamlakatlarida esa harfiy tuzilma hozirgi kunda ham asosiy bo'lib hisoblanadi.

Musika tovushqatoridagi yettita asosiy pog'onaning nomi ma'lum bir vaqtda takrorlanib turadi hamda Shu yo'l bilan barcha asosiy pog'onalar tovushlarini o'z ichiga qamrab oladi. Bu yuqori tomon sanalgan, oq klavishlarda chiqariladigan har bir sakqizinchi tovush birinchi tovushga nisbatan ikki marta tezroq tebranishi natijasida hosil bo'ladi. Demak, u birinchi boshlang'ich tovushning ikkinchi yuqori toniga mos keladi va unga hamohang bo'lib eshitiladi.

Musika darslarining maqsad va vazifalari.

Bolalar bog'chalarida musika mashg'ulotlarini o'tkazishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad, kichkintoylar qalbida nafosatga mehr uyg'otish, ularni barkamol inson qilib tarbiyalab voyaga yetkazishdir. Mashg'ulotlar jarayonida bolalarda milliy musika ohanglari yordamida zaruriy bilim va ko'nikmalar tarkib toptiriladi. Bu mashg'ulotlardagi har bir faoliyat turi bolalarning musiqiy didini rivojlantiradi. Musiqiy mashg'ulotlar oldiga qo'yilgan har qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirish, avvalo musika rahbarining pedagogik tayyorgarligiga bog'liq.

Musiqiy mashg'ulotlar bog'chada o'tiladigan boshqa mashg'ulotlardan ancha farq qiladi va o'ziga xos hususiyatlarga ega. Bu hususiyatlar quyidagilardan iborat:

- musika mashg'ulotlari musika savodi va ijrochilikka doir bir necha faoliyat turlaridan (qo'shiq kuylash, musika tinglash, musiqiy ritmik harakatlarni bajarish, musika savodi, bolalar musika cholg'u asboblari jo'r bo'lish) tashkil topadi;

- bu mashg'ulotlar boshqa mashg'ulotlardan o'zining ifoda vositalari ya'ni tili bilan farq qiladi. Tasviriy san'at ranglar bilan, adabiyot so'zlar bilan, musika esa tovushlar orqali vujudga keladigan ohanglar vositasida insonga ta'sir etadi;

- musiqa mashg'ulotlari bolalarning ruhiyatiga, emotsiyasiga faol ta'sir ko'rsatib ularni quvontiradi va ijodiy kechinmalar hosil qilib ma'naviy ozuqa beradi:

- musiqa mashg'ulotlari jismoniy tarbiya, rasm, odobnoma, atrofimizdagi olam kabi mashg'ulotlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Musiqiy mashg'ulotlarni olib borishda musiqa rahbari kichkintoylarning yoshi va qiziqishlarini e'tiborga olishi lozim. Mashg'ulotlarning tuzilishi o'quv materiallarining mazmunidan kelib chiqishi kerak. Bunda asarlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati, va badiiy saviyasi bolalar yoshiga mosligining hisobga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa mashg'ulotlarining tuzilishi quyidagi faoliyat turlaridan iborat:

1. Musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish.
2. Musiqa tinglash.
3. Musiqa savodi.
4. Qo'shiq kuylash.
5. Bolalar musiqa cholg'u asboblariida jo'r bo'lish.

Endi har bir faoliyat turiga qisqacha to'xtalib o'tamiz:

- musiqiy ritmik harakatlar. Milliy ruhni o'zida aks ettirgan xalq qo'shiqlari, laparlari bolalarning olamni badiiy his etishlariga, zavqlanishlariga yordam beradi. Musiqiy obrazlarga muvofiq turli xarakterdagi harakat va raqslarni, turli obrazlarni tasvirlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ritmik harakatlar musiqiy qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirishda juda muhimdir. Musiqiy-ritmik harakatlar bolalar ruhiyatiga musiqiy asarning mazmuni va kayfiyatini singdiradi. Bu bolalarning jismoniy sog'lom bo'lishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

- musiqa tinglash - har bir bolaning musiqa tinglash madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bola avvalo musiqani idrok etib, so'ngra unga mos harakatlarni bajaradi.

- musiqa savodi - musiqa mashg'ulotlarida bolalar qo'shiq kuylash, musiqa tinglash bilan birga qo'shiqlar, musiqiy asarlarning tuzilishi, tempi, xarakteri, ladi, kuyi, ritmi, tovush balandligini ham ongli ravishda anglashlari lozim. Bu ularning aqliy salohiyati, musiqiy uquvi, xotirasi, nutqi, ongi va bilimini oshiradi.

- qo'shiq kuylash - bu jarayonda bolalarning nutqi, musiqiy uquvi, musiqiy qobiliyati va xotirasi rivojlanadi. Jamoa bo'lib qo'shiq kuylash bolalarni do'stlikka, o'zaro hurmat, tabiatga va Ona-Vatanga muhabbat kabi tuyg'ularini tarbiyalaydi.

- bolalar cholg'u asboblariida jo'r bo'lish - musiqa mashg'ulotlarida eng qiziqarli, barcha bolalar sevib qatnashadigan faoliyat turidir. Musiqa cholg'u asboblari orqali jonli ijro har qanday bolani o'ziga jalb qiladi. Ularning musiqaga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiradi va xotirasini yaxshilaydi. Kichkintoylarda ajablanish, zavqlanish, hayratlanish va quvonish kabi ruhiy holatlarni vujudga keltiradi.

Musiqa mashg'ulotlarining tarbiyaviy maqsad - vazifalari	Musiqa mashg'ulotlarining ta'limiy maqsad - vazifalari
Bolalarda harakat uyg'unligini oshirish, ritmga mos qadam tashlash, yengil yugurish, oyoq to'pillptish va qo'llar bilan mashqlar bajarishga o'rgatish.	Bolalarning musiqiy-ritmik ko'nikmalarini rivojlantirish.
Asarni mazmuniga ko'ra qismlarga ajrata olish hamda harakatda ifodalash malakalarini oshirish.	Musiqa ohangini his etish va musiqa tinglash madaniyatini shakllantirish.
Quvnoq va g'amgin musiqa ohanglarini farqlashga, ketma ket tovushlarni kuylashga o'rgatish.	Bolalarda musiqani his etish, kuylash va tinglash qobiliyatlarini rivojlantirish.
Davr bilan hamohang, faslga mos qo'shiqlarni kuylashga o'rgatish.	Musiqa jo'rligida ovozning sof va jarangdorligini rivojlantirish.
O'zbek xalq raqs elementlarini musiqa jo'rligida o'rgatish va ijodiy qobiliyatlarini tarbiyalash.	Raqs san'atiga bo'lgan qiziqishni oshirish.
Bolalarni milliy cholg'u asboblari bilan tanishtirish. Zarbli va torli asboblarda ijroga	O'zbek milliy cholg'ulariga bo'lgan qiziqishlarini oshirish.

o'rgatish.	
O'yin davomida harakat ijodkorligini oshirish.	Bolalar faolligi hamda jamoaviyligini oshirish.

Musiq mashg'ulotlari, kichik guruhda 15-20, o'rta guruhda 20-25, katta guruhda 25-30, tayyorlov guruhida 30-35 daqiqa davomida olib boriladi.

Bu mashg'ulotlar o'quv mazmunidan kelib chiqib, dastur asosida tuzilishi lozim. Bunda musiqiy asarlarning badiiy mazmuni bolalar yoshiga mosligi va ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanilganligi hisobga olinadi.

Nazorat savollari:

1. Musiq tovushining fizik xususiyatlarini sanab bering.
2. Tovushlarning balandligi, cho'zimi, qattiqligi deb nimaga aytiladi?
3. Tembr atamasiga ta'rif bering.
4. Musiq darslarining maqsadi nimalardan iborat?
5. Musiq darslarining vazifalari nimalardan iborat?
6. Musiq mashg'ulotlarining faoliyat turlarini ayting.

2-Mavzu: DIAPAZON. REGISTR. OKTAVA. MUSIQA DARSLARINING UMUMIY DIDAKTIK PRINSIPLARI.

Reja:

1. Diapazon tushunchasi haqida.
2. Registr tushunchasi haqida.
3. Oktava haqida tushuncha.
4. Musiq darslarining umumiy didaktik prinsplari.

Musiqiy tovushqatorning eng past tovushdan eng yuqori tovushgacha bo'lgan umumiy hajmi **musiqiy diapazon** deyiladi. Inson tovushi yoki cholg'u sozining diapazoni deganda ular ifodalay oladigan umumiy musiqiy diapazon nazarda tutiladi (masalan, fortepiano diapazoni $A_2 - s^5$).

Registr deb, ovoz yoki cholg'u sozining alohida xarakterga ega bo'lgan tovush tusi bilan ajralib turadigan qismi (bo'lak, parcha)ga aytiladi.

Umuman olganda;

- **o'rta registrga** - kichik, birinchi va ikkinchi oktavalarini;
- **yuqori registrga** - uchinchi, to'rtinchi va beshinchi oktavalarini;
- **pastki registrga** - subkontroktava, kontroktava va katta oktavani kiritish mumkin.

Turli cholg'u sozlarining registri ko'pincha bir-biriga mos bo'lmaydi, masalan, basning yuqori registri al'tning pastki registriga mos bo'ladi, yoki valtornada yuqori registrga xos bo'lgan tovushlar klarnetning o'rta registriga to'g'ri keladi.

Shu sababdan, har bir tovush o'zidan yarim ton pastda joylashgan asosiy pog'onaning ko'tarilishi yoki o'zidan yarim ton yuqori joylashgan asosiy pog'onaning pasaytirilishi natijasida **hosila tovush** bo'lishi mumkin, masalan, fa-diyez va sol-bemol.

Bir xil pog'ona yoki nomdagi tovushlar oralig'iga **oktava** deyiladi. Bundan tashqari, tovushqatorning asosiy yetti pog'onasini o'z ichiga olgan har bir qismi ham **oktava** deb aytiladi. Butun tovushqator bir necha oktavaga bo'linadi. Musiq amaliyotida har bir oktavaning boshlanish notasi **do** pog'onasining tovushi deb qabul qilingan.

Musiqaning elementar nazariyasi kursida o'rganiladigan butun tovushqator yettita to'liq oktava va tovushqatorning ikki tomoni fortepiano klaviaturasining ikki chetida joylashib, to'liq bo'lmagan ikki oktavani tashkil etuvchi to'rtta tovushdan iborat.

Oktavalar pastdan yuqoriga tomon quyidagicha ataladi: subkontroktava, kontroktava, katta oktava, kichik oktava, birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, to'rtinchi oktava, beshinchi oktava.

Har bir oktavani belgilashda harflar ustiga qo'shimcha raqamlar yoki chiziqlar yoziladi. Katta va kichik oktavalarning tovushi katta yoki kichik harflar bilan yoziladi. Masalan, katta oktavaning lya tovushi katta **A** harfi bilan, kichik oktavaning sol tovushi – kichik **g** harfi bilan yoziladi.

Birinchi oktavadan beshinchi oktavagacha bo'lgan tovushlar qaysi oktavaga tegishli bo'lsa shunday raqam, chiziqlar yoki kichik harflar bilan belgilanadi.

Masalan:

OKTAVALAR	Harflar bilan belgilanishi
SUBKONTROKTAVA	Ly ₂ , Si ₂ ; A ₂ , H ₂
KONTROKTAVA	Do ₁ , Re ₁ , Mi ₁ , Fa ₁ , Sol ₁ , Lya ₁ , Si ₁ C ₁ , D ₁ , E ₁ , F ₁ , G ₁ , A ₁ , H ₁
KATTA OKTAVA	Do , Re , Mi , Fa , Sol , Lya , Si ; C , D , E , F , G , A , H
KICHIK OKTAVA	do , re , mi , fa , sol , lya , si ; c , d , e , f , g , a , h
BIRINCHI OKTAVA	do ¹ , re ¹ , mi ¹ , fa ¹ , sol ¹ , lya ¹ , si ¹ ; c ¹ , d ¹ , e ¹ , f ¹ , g ¹ , a ¹ , h ¹
IKKINCHI OKTAVA	do ² , re ² , mi ² , fa ² , sol ² , lya ² , si ² ; c ² , d ² , e ² , f ² , g ² , a ² , h ²
UCHINCHI OKTAVA	do ³ , re ³ , mi ³ , fa ³ , sol ³ , lya ³ , si ³ ; c ³ , d ³ , e ³ , f ³ , g ³ , a ³ , h ³
TO'RTINCHI OKTAVA	do ⁴ , re ⁴ , mi ⁴ , fa ⁴ , sol ⁴ , lya ⁴ , si ⁴

	c ⁴ , d ⁴ , e ⁴ , f ⁴ , g ⁴ , a ⁴ , h ⁴
BESHINCHI OKTAVA	do ⁵ ; c ⁵

Kontroktava bilan subkontroktava tovushlari qaysi oktavaga tegishli bo'lsa, ostiga yoziladigan shunday raqamlar yoki chiziqlar va katta harflar bilan belgilanadi. Masalan: kontroktavaning **si** tovushi – **H**₂, subkontroktavaning **lya** tovushi – **A**₂.

Musiq darslarining umumiy didaktik prinsiplari.

Musiq madaniyati mashg'ulotlari pedagogikaning didaktik nazariyasi va prinsiplari asosida tuziladi. Mazkur prinsiplar musiq rahbari hamda bola tomonidan bajariladigan barcha ta'lim asoslari-mashg'ulotlar mazmunining metodlari va mashg'ulotlarning tuzilishidagi asosiy talablar va uning yo'nalishlarini belgilab beradi. Mazkur prinsiplar asosan, o'quv materiallarini qo'llash, musiq mashg'ulotlari (darslari) mazmuni va rejasini tuzish jarayonida qo'llanadi. Yuqoridagi qayd etilgan umumdidaktik prinsiplari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, musiq mashg'ulotlarini davlat ta'lim standartiga muvofiq milliy xususiyatlarini asos qilib musiq faoliyati izchilligini ta'minlaydi.

"Musiq madaniyati" darslarining didaktik prinsiplari bir necha turdan iborat:

1. Musiq ta'limi va tarbiyasida tizimlilik, ilmiylik va davomiylik prinsipi.

Musiq ta'limi va tarbiyasida tizimlilik, ilmiylik va davomiylik prinsipi har bir mashg'ulotlarda o'zining tuzilishi va mazmuni bilan ilmiy asosda tashkil topishi lozim. Musiq haqidagi bilimlar doirasi, musiq ta'limi va tarbiyasining asosiy omilidir. Unda insoniyat yaratgan musiqaga oid qoidalar, xulosalar, umumlashgan musiqiy tajribalar o'z aksini topgan. Ularni o'zlashtirish - musiq amaliyoti yo'lida bilim va ko'nikmalar hosil qilish demakdir. Mashg'ulotlar (darslar) jarayonida o'quv materiallarini bolalarning bilim tajribasiga mosligi, bolalar ovozining rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olish, nota qonuniyatlarini to'g'ri o'rgatish, asoslarini bolalarning fikriy qobiliyatiga mos ravishda tahlil etish mashg'ulotlarining ilmiylik prinsiplarini tashkil etadi. Ilmiylikni, tizimliliksiz amalga oshirish qiyin. Mashg'ulot (dars)larning barcha o'quv faoliyatini hamda keyingi mashg'ulot (dars)larning o'zaro

mantikiy bog'lanishi tizimlilik asosini tashkil etadi. Kuylash va tinglash uchun asarlarni bilim va malaka darajasiga ko'tarib, soddadan murakkabga, noma'lumdan ma'lumga qarab o'zlashtirib borish prinsiplari muayyan tartibga mos bo'lib, tizimlilik demakdir. Mashg'ulotlarning har bir faoliyati o'z navbatida, har bir mashg'ulot, darslarning mantiqiy davomi bo'lib, pedagogik maqsadlarni tobora amalga oshirishi davomiylik prinsipi demakdir.

Musiqqa darslarida musiqiy bilimlarni o'zlashtirish mukammal o'ylangan va asoslangan tizim bo'yicha o'tilishi o'ta muhim ahamiyatga ega. Beriladigan bilimlar soddadan murakkabga qarab yo'naltirilgan bo'lmog'i darkor. Ushbu prinsipning buzilishi bolalarning o'quv materialini o'zlashtirishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ularning musiqqa madaniyati mashg'ulot (dars)lariga bo'lgan qiziqishlarini so'ndiradi. Musiqiy bilimlarni tushuntirishda musiqqa rahbari (o'qituvchisi), avvalo, o'tilgan mavzularga tayanmog'i lozim. Musiqqa savodi, jumladan, musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida beriladigan bilimlar aniq tizimga solingan bo'lmog'i kerak. Yangi tushuncha va bilimlar avval o'zlashtirilgan bilimlarga asoslangan bo'lishi, asta-sekin kengaytirilib va chuqurlashtirib borilishi lozim.

«...oddiydan murakkabga va chuqurroqqa qarab borgan holda o'z didimizni mumtoz musiqaning eng yaxshi namunolari, zamonaviy kompozitorlarning eng yaxshi asarlari asosida tarbiyalashimiz kerak» (D. Shostakovich).

"Musiqqa madaniyati" darslarini tizimlilikka asoslangan holda tashkil etish, musiqiy bilimlarni o'zlashtirish va ko'nikma-malakalarni shakllantirish jarayonida bolalarda o'zlariga ishonch paydo qiladi, ruhlarini ko'taradi va musiqqa mashg'ulotlarlariga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi. Tizimlilik buzilsa, bolalar tez charchaydilar, mashg'ulotlarga nisbatan diqqat va qiziqishlari bo'shashib boradi, mashg'ulotlar materialini o'zlashtirish pasayib ketadi.

Ta'limda izchillikka rioya qilish lozim, toki bugun olingan bilimlar kechagisini mustahkamlasin, ertaga o'rganiladiganiga zamin yaratsin. Shu ma'noda barcha guruhlarda musiqiy bilimlarni berish tizimi (mazmuni)ning tahlil qilish hamda uni tartibga solish katta ahamiyatga ega.

2. Mashg'ulot (dars)larda bolalarni onglilik va faolligi prinsipi

Mazkur prinsip didaktikaning yetakchi prinsiplaridandir. Chunki, bilimni o'zlashtirish bolaning aqliy faoliyatiga asos bo'lgan bilish jarayoniga bog'liqdir. Musiqqa idroki kishining hayotiy tajribasini boyitadi, real voqealarni badiiy his etib, bilish, fikrlash qobiliyatini o'stiradi. Mazkur malaka va ko'nikmaning shakllanishi bola ongining uzoq rivojlanish jarayonini talab etadi. Buning uchun, bolaning o'quv materiallarini ongli ravishda bilib o'zlashtirish bilim jarayonlarini faolligini vujudga keltirishi lozim. Ma'lum musiqqa asarini kuylab yoki tinglab o'zlashtirish va undan badiiy-estetik, zavqlanib, idrok etishda, bolaning eng avvalo, diqqat e'tiborini jalb eta bilish unda qiziqish uyg'ota bilish, onglilik va faollikni vujudga keltiradi. Musiqani ongli idrok etish va o'z navbatida badiiy ohang va mantiqiy jihatdan xotirada turg'un saqlanishni talab etadi.

Musiqqa mashg'ulotlarida onglilik va faollik ayniqsa, vokal-xor malakalarini shakllantirilishi uchun zarurdir. Xor bo'lib qo'shiq kuylash, musiqqa tinglash, musiqqa savodi, faoliyatlarida ham onglilik va faollik musiqani nazariy va amaliy jihatlarini to'g'ri bilish va o'zlashtirishni osonlashtiradi.

3. Musiqqa mashg'ulot (dars)larida ko'rgazmalilik prinsipi

Musiqqa ta'limida ko'rgazmali idrok etish katta imkoniyatlarga egadir. Eslab qolishda ko'rgazmalilikning o'zi emas, balki uning nutq va amaliy faoliyat bilan birlashtirilishi muhimdir. Shuning uchun ham boshlang'ich guruh bolalari shaxsini shakllantirishda qo'llaniladigan musiqiy bilimlar ko'lamini, mazmunini tanlashda mazkur prinsipga mosligiga alohida e'tibor qaratiladi.

Ko'pincha ko'rgazmalilik prinsipini o'quv-bilish faoliyatidagi jonli muxohada va mavhum tafakkurning uzviy bog'liqligini ta'kidlab, aniq va mavhumning birligi sifatida, ya'ni xususiydan-umumiyya, aniqdan mavhumba o'tish; boshqa hollarda esa mavhumdan muayyan tushuncha va faktlarga o'tish tarzida talqin qilinadi.

K.D.Ushinskiy ko'rgazmalilik prinsipining pedagogik samarasi haqida Shunday degan: «...bu Shunday ta'limki, u mavhum tasavvur va so'zlarga emas, balki bolalar bevosita idrok qiladigan ma'lum obrazlarga asoslanadi...». Mazkur prinsip ko'rgazmali metodni

tanlashda uning ilmiy-didaktik vazifalarini nazarda tutib, e'tiborni maqsadga muvofiqligiga qaratadi.

Musika tarbiyasida musiqaning o'zi ko'rgazmali vositadir. Chunki, u ko'z bilan emas, balki quloq bilan idrok etiladi. Musika tinglashda ham, asar tahlilida ham, ohang ko'rgazma sifatida chalib ko'rsatiladi. Musika rahbarining o'zi, nutqi, ijrosi ham asosiy ko'rgazma bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, turli tajriba-sinov materiallarini: metodik tavsiyalar, mashg'ulotlar ishlanmalari, sxema, jadvallar, boshqotirmalar, texnik vositalar, ko'rgazmali kartochkalar, grafik yozuvlar, rasmlar, nota yozuvlari, nazorat va boshqa didaktik materiallar va qo'llanmalarni tayyorlashda ham ushbu prinsipga suyaniladi.

4. O'quv materiallarining bolalar bilim va malakalariga mosligi prinsipi.

Mazkur prinsip, dasturdan tanlab olingan o'quv materiallari va mazkur metodik materiallar asosida mashg'ulotlar mazmunini tuzish jarayonida qo'llaniladi. Bunda har bir guruhning umumiy bilim va malaka darajasi hisobiga olinishi shart. Dastur asosida har bir guruhning bilim va malakalari hisobiga olingan holda, musika mashg'ulotlarining yillik kalendar-mavzuli rejasi tuziladi. Kalendar-mavzuli ish rejasining tuzganda, uning mazmunida bolalarning yosh xususiyati, musiqiy o'quvi, yangi qo'shiqlar, musika tinglash uchun asarlar, musika savodidagi o'quv materiallari, mashg'ulotlar faoliyatlari hisobga olinadi.

5. Musika mashg'ulot (dars)larida bilim va malakalarining mustahkamligi prinsipi.

Mazkur prinsipni amalga oshirishning eng asosiy sharti, yuqorida bayon etilgan to'rtta prinsipga jiddiy amal qilishdan iboratdir. Birinchidan bilim va malakalarning chuqurligi, mustahkamligi va hayotiyligini ta'minlash lozim, ya'ni mazkur asarni va uning ijro uslubini, madaniy hayotimiz uchun zarur ekanligi haqida bolalarda ishonch hosil kilinishi lozim.

Ikkinchidan asarlarni tanlashda quyidagilarga amal qilish kerak:

- Asarning bolalarni badiiy va axloqiy tarbiyasi uchun mosligi.
- Musika ta'limining xususiyati.

- Guruhdagi barcha bolalarni mazkur asarga qiziqтира olish va to'la o'zlashtirishga erishish.

Uchinchidan mashg'ulotlarda olinadigan bilimlar doirasi va malakalarini amaliyotda takrorlash va mustahkamlash. Masalan: Qo'shiqlarni jumalarga bo'lib o'rgatish va keyingi mashg'ulotlarda mustahkamlab takrorlash.

To'rtinchidan musika mashg'ulot (dars)larida har bir yangi bilim elementi mashg'ulotlar faoliyatida to'liq o'zlashtiriladi va keyingi mashg'ulot (dars)larda keng qo'llanilib, doimiy bilimga aylantiriladi.

6. Ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipi. Maktab bolalariga ta'lim berish bilan birga tarbiyalash, ya'ni ularning aqliy va axloqiy shakllanishlarini bir butunlikda amalga oshirish zarur. Musika mashg'ulotlari bolalarga musiqiy bilimlarni berish bilan birga ularning axloqiy sifatlarini ham shakllantirib boradi. Qanday faoliyat turi bo'lmasin, xoh musika tinglash, xoh qo'shiq kuylash, xoh musika savodi, xoh musika ostida ritmik harakatlar bajarish va musiqiy asboblarda jo'r bo'lish - ularning barchasi bolalarning axloqiy fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, musiqiy did, musiqiy qobiliyat, musiqiy tafakkur, musiqiy idrok, musiqiy dunyoqarash va musika madaniyatini shakllantiradi.

H.N.Nurmatov bolalarni musiqiy-estetik tarbiyalashning qulay shart-sharoitlari sifatida quyidagilarni tavsiya etadi:

- darslarning maqsadga yo'naltirilganligi (estetik tarbiya borasida);
- musika darslarining aniq tuzilishi va o'tilayotgan materialga muvofiqligi;
- o'rgatiladigan materialni to'g'ri tanlash (katta bo'lmagan, lekin yorqin asarlar) va ta'limga mos usul va uslublarni tanlash;
- musika o'qituvchisining har bir sinf (guruh) va har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlarini bilishi;
- musika musika o'qituvchisining maxsus yo'naltirilgan ishi bolalarning musiqiy-estetik tarbiyasining asosi sifatida bo'lishi;
- musika o'qituvchisining bolalarga musiqiy-estetik tarbiya berishida uzviylik va tizimlilikka erishish;
- butun dars (mashg'ulot)lar davomida musika o'qituvchisi tomonidan ma'lum bir psixologik muhitning yaratilishi;

- estetik harakterdagi kechinmalarni hosil qilishi;
- musiqa o'qituvchisining estetik, metodik, psixologik va pedagogik jihatdan tayyor bo'lishi;
- ota-onalarning bolalari estetik didi, qiziqishi va hissiyotlariga e'tibor berishi.

7. Musiqa ta'limiga tabaqalashtirilgan tarzda yondashish prinsipi.

Bolalarning qobiliyati, imkoniyatlariga muvofiq ravishda musiqaga qiziqishlarini oshirish va musiqa bilan shug'ullanishning o'ziga xos yo'llarini tanlash, ularning musiqiy didi, musiqiy idroki, musiqiy dunyoqarashi va musiqiy madaniyatlari shakllanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Bolalarning bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirishga yo'naltirilgan didaktik choralardan yana biri musiqa ta'limi mazmunini tabaqalashtirishdir. Tabaqalashtirilgan yondashuv asosida bolalar musiqiy bilimlarning uzviyligini ta'minlash uchun bosqichlararo bog'lanishga oid amaliy topshiriqlarni bajarishda turli tayyorgarlikka ega bo'lgan bolalarning har birida mavjud bo'lgan o'quv imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'z bilimlarini qo'llashlari va individual yutuqlarga erishishlarini ta'minlash ko'zda tutilishi lozim.

Bu sohada musiqiy bilimlarni o'zlashtirishda guruhdan tashqari olib boriladigan ko'rinishlari ham o'qishni tabaqalashtirish uchun katta imkoniyatlarni ochib beradi. Q.M.Mamirov musiqa ta'limini tabaqalashtirish uchun bolalarning bilim darajalarini tekshirib chiqib, ularni uch guruhga ajratadi:

1-guruhga - musiqani sevadigan, musiqashunos bo'lish istagidagi, mashg'ulotlarda o'ta faolligi bilan ajralib turuvchi bolalar.

2-guruhga - Musiqiy rahbarning barcha talablarini o'z vaqtida bajaruvchi, lekin musiqiy to'garaklarga qatnashmaydigan, o'zlari mustaqil vazifa bajarmaydigan, biroq mashg'ulotlar vazifalarini o'z vaqtida bajaradigan bolalar.

3-guruhga - uyida musiqaga kam e'tibor beriladigan, berilgan vazifalarni o'z vaqtida bajarmaydigan, past o'zlashtiruvchi bolalar.

Q.M.Mamirov bolalarni yana ovoz diapazoniga qarab ham tabaqalashtirish mumkinligini ko'rsatib bergan. U ovozga qarab tabaqalashtirishda faqat ovozni hisobga olmasdan, bolalar musiqiy

bilimlarini qay darajada o'zlashtirganliklarini ham hisobga olishni ta'kidlab o'tgan. Musiqiy bilimlarni o'zlashtirishni ham bolalarning shaxsiy hususiyatlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirish maqsadga muvofiq. Musiqiy bilimlar majmuasi (mazmuni) va metodikasini belgilashda shaxsiy hususiyatlarini inobatga olish ham muhim ta'limiy-tarbiyaviy shart hisoblanadi.

8. Ta'lim jarayonida bolalarning yoshi va shaxsiy hususiyatlarini hisobga olish prinsipi. Ushbu prinsip o'quv materialining mazmuni, uning hajmi, harakteri u yoki bu guruh bolalarining jismoniy rivoji, umumiy tayyorgarlik saviyasi va imkoniyatlariga mos bo'lishini taqozo etadi.

Ushbu prinsip musiqiy ta'lim ning ikki tomonini nazarda tutadi:

1. Musiqa ta'limida ma'lum guruh uchun belgilangan o'quv materiallarining harakteri, mazmuni va hajmi Shu guruh bolalarining yosh hususiyatlariga mos bo'lmog'i lozim;

2. Har bir guruh uchun belgilangan musiqiy bilim hajmi shu guruh bolalarining saviyasiga mos bo'lishi kerak.

Bu prinsip musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki musiqiy bilimlarni bolalarga sodda, lo'nda qilib tushuntirilmasa, ularni o'zlashtirish yaxshi natija bermaydi. Ko'pincha o'zlashtirilgan bilimlar sodda, o'zlashtirilmagan mavzular murakkabdek ko'rinadi. Ta'limning sodda bo'lishi u yoki bu o'quv materialini ortiqcha urinmay tuShunib olinishidir. Bolalar yaxshi tushungan, o'zlashtirgan bilimlarini yangi (murakkab) tuShunchalar bilan aniq va ravshan bog'lash natijasida sodda vazifalarni bajarib, murakkab vazifalarni o'zlashtirishga hozirlanib boradilar. Musiqiy bilimlar tizimini shakllantirishda aynan Shu prinsipga amal qilinadi.

Bilim beruvchi, tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi ta'lim prinsipi. Musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bola shaxsini shakllantirishda bu prinsipdan maqsadga muvofiq, muntazam foydalanish lozim. U o'qitishning bilim beruvchi, tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi vazifalarini chambarchas bog'liq holda olib borishga xizmat qiladi. O'qitishning bilim beruvchi vazifalari bolalarning fakt, hodisa, tuShuncha va xulosalarni o'zlashtirishlari zarurligini belgilasa, tarbiyalovchi vazifalari bola shaxsining ma'lum e'tikod

hamda axloqiy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan. Rivojlantiruvchi ta'lim esa musiqiy materialni o'rganish bolalarda qanday ko'nikma va malakalarni shakllantirishga umumiy va musiqiy tafakkurning qaysi jihatlarini rivojlantirish lozimligiga e'tibor beradi. Shuningdek, bilim berish va bolalarni har tomonlama kamol toptirish jarayonlari orasida uzluksiz aloqa o'rnatilishini talab qiladi.

O'zlashtiriladigan bilimlar hosil qilinadigan ko'nikma va malakalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida qayd qilingan mashg'ulotlar bolalarda mustaqil fikr yuritish, musiqiy materialni zamon va makonda tahlil qilish, musiqa asarlarini o'xshashlik va farq qiluvchi xususiyatlariga qarab taqqoslash, musiqiy faktlar o'rtasida mavjud bo'lgan sabab - oqibatli aloqani aniqlash kabi ko'nikma va malakalarni hosil qilishga ko'maklashadi.

Musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchi shaxsini shakllantirishning mazmuni va metodikasi, shakl va usullari, bir so'z bilan aytganda uning pedagogik tizimini yaratish - musiqiy pedagogikaning hozirgi davrdagi eng dolzarb muammolaridan biri. Bu tizim musiqa san'atining vositalari orqali shaxsni shakllantirishning umumiy pedagogik prinsiplaridan iborat bo'lmog'i lozim. Shuningdek, u ma'lum usullar va shakllarni hamda ilmiy-metodik tavsiyalarni o'zida mujassam etishi kerak.

E.B.Abdullin: - «...Musiqiy ta'limning mohiyati, maqsad va vazifalari, yo'nalishi, mazmun va jarayonining harakterini ochib berishda prinsiplar asosiy o'rin egallaydi», deydi. U musiqiy ta'limdagi bir nechta prinsiplarni yo'nalishlarga ajratadi:

- Falsafiy-estetik yo'nalish (... Musiqiy ta'lim da insonparvarlik qarashi; bola shaxsini san'at bilan muloqotda o'z-o'zini baholashi...).

-Musiqashunoslik yo'nalishi (... xalq, milliy va zamonaviy musiqa birligiga tayanish; musiqa janrlari va ularning hayot bilan bog'liqligiga tayanish; tinglash, ijro etish, ijod etish faoliyat asosi sifatida...).

- Badiiy-psixologik yo'nalish (... Musiqiy ta'limda ong va tafakkur birligiga tayanish...).

-Badiiy-didaktik yo'nalish (... Musiqiy ta'lim -tarbiya birligi, izchillik va tizimlilik, ilmiylik, musiqiy ta'lim natijalari mustahkamligi...).

-Musiqiy pedagogik yo'nalish (... obrazlilik va butunlik, musiqiy-pedagogik maqsad va vositalar aloqadorligi, badiiylik va texnologiya birligi...).

Ayni vaqtda shuni ta'kidlash joizki, bola shaxsini shakllantirishda amal qiladigan ilmiy asoslangan mazmun va metodika, shakl va usullar muayyan pedagogik prinsiplarga amal qilishi lozim. Bu prinsiplar ta'lim-tarbiyaning davr talabiga, ya'ni zamonaviy ijtimoiy buyurtmaga mosligi, pedagogik jarayonda ob'ektiv-sub'ektiv jarayonlarning uyg'unligi, ta'lim-tarbiyada maqsad, mazmun, metod va vositalarning bir-biri bilan bog'liqligi kabi pedagogikaning umumiy qonuniyatlariga asoslanadi. Natijada, musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bola shaxsini shakllantirish uchun quyidagi prinsiplar muhim va ular nafaqat musiqiy ta'lim strategiyasini, balki ta'lim va tarbiyaning boshqa masalalarini ham muvaffaqiyatli hal etish imkonini beradi. Musiqiy bilimlarga oid mazmunni belgilash, unga monand metodika, ta'lim shakli va usullarini tanlashda, pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqishda bu prinsiplarga amal qilish pirovard pedagogik ijobiy natijaning samarasidir.

Nazariyaning amaliyot bilan uzviyligini ta'minlash prinsipi. Musiqiy bilimlarni o'zlashtirishda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lagan holda mashg'ulotlar o'tishi, o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Nazorat savollari:

- 1.Registr deganimiz nima?
- 2.Nomlanishi bir xil joylashishi har xil bo'lgan tovushlar oralig'iga nima deyiladi?
- 3.Musiqa darslarining umumiy didaktik prinsplarini ko'rsating?
- 4.Ko'rgazmalilik prinspiga kim quyidagicha ta'rif bergan:«...bu shunday ta'limki, u mavhum tasavvur va so'zlarga emas, balki bolalar bevosita idrok qiladigan ma'lum obrazlarga asoslanadi...»?

**3-Mavzu: KALITLAR. NOTA YOZUVI. 1-OKTAVA
TOVUSHLARINI YOZILISHI. MUSIQA DARSLARINING
XUSUSIYATI VA TUZILISHI.**

Reja:

1. Kalitlar haqida umumiy tushunchalar.
2. Nota yozuvi haqida tushuncha.
3. 1-oktava tovushlarining yozilishi.
4. Musiqa darslarining xususiyati va strukturasi.

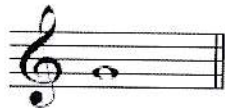
Kuyni nota yo'lida joylashtirish uchun nota chiziqlari ustiga va oralig'iga tovushlarning muayyan balandligi maxsus belgi bilan biriktiriladi va bunga **kalit** deyiladi.

Kalit nota yo'lining boshida asosiy chiziqlarning biriga qo'yiladi. Bunda biror asosiy chiziq kalit markazini kesib o'tishi shart.

Kalit ana Shu chiziqda joylashgan notaga muayyan tovush yoki pog'ona balandligini (nomini) belgilaydi, nota yo'lidagi qolgan tovushlar joylashishi ham mana shu notaga moslanadi.

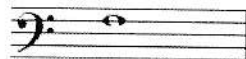
Hozirgi vaqtda musiqa amaliyotida asosan uchta xilma-xil kalit keng qo'llaniladi.

Skripka (sol) kaliti:

U ikkinchi chiziqda birinchi oktavaning sol tovushi balandligini belgilaydi.

Bas (fa) kaliti: To'rtinchi chiziqda kichik oktavaning fa tovushi balandligini belgilaydi.

Do kalitining esa asosan ikki xili, ya'ni **al't** va **tenor** kalitlari ko'p qo'llaniladi.

Al't kaliti birinchi oktavaning do tovushi balandligini *uchinchi chiziqda*, **tenor kaliti** esa xuddi shu tovush balandligini *to'rtinchi chiziqda* belgilaydi.

Al't kaliti asosan al't va trombon cholg'u asboblari uchun qo'llaniladi. **Tenor kaliti** esa violonchel', fagot va trombon uchun qo'llaniladi.

Musiqani notaga olishda qo'shimcha chiziqlarni haddan tashqari ko'paytirmaslik uchun nota yozuvida xilma-xil kalit belgilaridan foydalaniladi. Bu nota yozuvining o'qilishi va ijrosini osonlashtiradi.

Musiqa amaliyotida tovushlarni bo'g'in bilan yozishdan tashqari, lotin alfaviti asosida harf bilan yozish usuli ham keng qo'llaniladi.

Yetti asosiy pog'ona quyidagicha belgilanadi:

C	D	E	F	G	A	H
Do	Re	Mi	Fa	sol	lya	si

Nota tovushlarining harfli tuzilmasi lotin alfavitiga asoslangan. Tovushlarning alfavit tartibi bo'yicha biroz noto'g'ri joylashuviga sabab shuki, o'rta asrlarda asosiy tovush lya (**a**) hisoblangan va undan so'ng si bemol (**b**) tovushi kelgan. O'sha davrda tovushqator quyidagicha bo'lgan:

A	B	C	D	E	F	G
lya	si	Do	Re	mi	fa	sol
bemol						

Keyinchalik si tovushining ahamiyati si bemol tovushidan ko'ra kuchaydi. Bu uchun alfavit tartibida **a** va **g** dan so'ng **h** ga zarurat sezilib qoldi.

Hosila pog'onalarni yozish uchun harflarga qo'shimcha bo'g'inlar qo'shiladi: **is** – diyez; **isis** – dubl diyez; **es** – bemol; **eses** – dubl bemol. Masalan:

Cis – do diyez; **fisis** – fa dubl diyez. **Des** – re bemol; **geses** – sol dubl bemol.

Hosila pog'onalardan faqat si bemoldagina qo'shimcha bo'g'in bo'lmaydi. Uning **V**, **v** harfi bilan yozilishi saqlanib qolgan.

Es bo'g'inida unli **a** va **e** harflari uchrasa, talaffuzning qulay bo'lishi uchun **e** harfi aytilmaydi; mi bemolda **ees** o'rniga **es**; lya bemolda **aes** o'rniga **as** qo'llaniladi va h.k.

Musiqiy ohanglarni qog'ozda aks ettirishga urinishlar tajribasi uzoq asrlarga borib taqaladi. Bularga tabulatura, xorazm tanbur chizig'i va h.k.larni kiritish mumkin. Hozirgi kunda dunyo musiqa amaliyotida qo'llaniladigan nota yozuvi yagona standartlarga asoslangandir.

Musiqiy tovushlar notalar² vositasida yoziladi. Ular o'rtasi bo'sh yoki bo'yalgan doirachalardan iborat bo'ladi.

Tovushlar turli cho'zimlarga ega bo'lganligi uchun ular vertikal *tayoqchalar* (*shtillar*), *bayroqchalar*, qisqa cho'zimli tovushlarni bir guruhga birlashtirish uchun esa *qovurg'achalar* - qo'shimcha gorizontaal chiziqchalar bilan belgilanadi.

Tovushlar balandligini aniq belgilash uchun notalar beshta parallel chiziqdan iborat nota yo'liga joylashtiriladi. Chiziqlar pastdan yuqoriga qarab sanaladi. Nota yo'lining boshlanish qismida besh chiziqni birlashtiruvchi vertikal chiziq qo'yiladi. Bu vertikal chiziq *boshlang'ich chiziq* deb aytiladi.

Notalar asosiy chiziqlardan tashqari nota yo'lidagi chiziqlar ustida va oralig'ida yoziladi. Masalan:

Tovush cho'zimlari nomlari va ularning nota bilan yozilishi quyidagicha bo'ladi:

Eng katta cho'zimli tovush - butun nota (1)

Butun cho'zimli tovushning ikki marta qisqargani - yarimtalik nota (1/2)

Yarimtalikning ikki marta qisqargani - chorak nota (1/4)

Chorakning 2 marta qisqargani - nimchorak nota (1/8)

Nimchorak notaning ikki marta qisqargani - o'n olitalik nota (1/16)

O'n olitalik notaning ikki marta qisqargani - o'ttiz ikkitalik nota (1/32)

O'ttiz ikkitalik notaning ikki marta qisqargani - oltmish to'rttalik nota (1/64) va h.k.

Notalar yozuvda asosiy chiziqlardan tashqari, ayrim notalar uchun qisqa qo'shimcha chiziqlar ham ishlatiladi. Ular nota yo'lining ostiga va ustiga yoziladi.

Notalar turli guruhlariga birlashtirilganda tayoqcha va qovurg'achalarni yozish uchun qulay o'rinlar tanlanadi. Bunda iloji boricha ularni nota yo'lining o'rta qismiga yozishga harakat qilish maqsadga muvofiq.

² Nota – lotincha so'z bo'lib belgi, yozuv ma'nosini bildiradi.

Musiqqa darslarining xususiyati va tuzilishi.

Musiqqa rahbari tomonidan yaxshi tashkil etilgan musiqiy tarbiya bolalarni barkamol inson bo'lib yetishishlariga ijobiy ta'sir etadi. Bu ishda bolalar bog'chasi pedagogik jamoasining ishtiroki va faolligi juda muhimdir. Musiqqa mashg'ulotlarini gigienik talablarga javob beradigan darajada olib borish musiqqa rahbarining asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Bayram ertaliklar bolalarni badiiy tarbiyalash shakllaridan biridir. Musiqqa rahbari bu ishga ijodiy yondashib to'g'ri tashkil qilgan bayram va bayram shaklidagi tadbirlar (o'yin-kulgi soatlari, konsertlar, sayillar, sport bayramlari, nafas soatlari, ko'ngilochar o'yinlar, bayram ertaliklari) bolalarni kichik yonidan boshlab ma'naviy ozuqa olishga, tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladi. Musiqqa rahbari zamon bilan hamnafas qadam tashlashi lozim. U zamonaviy texnik vositalardan foydalana olishi, ko'rgazmali qurollar tayyorlashi bilan birga DTS dasturiga muvofiq milliy musiqamiz, qadriyatlarimiz, cholg'u sozlarimiz tarixi, mumtoz kuylarimiz, o'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari – terma, lapar, yalla va alla singari asarlarni mukammal o'rganib, kichikintoylarning yoshidan kelib chiqqan holda tushuntiradigan, qiziqтира oladigan, oliyjanob va mehnatkash inson bo'lishi kerak. Shuningdek, uning yangi pedagogik texnologiyalarni musiqqa mashg'ulotlariga joriy etib, zamon bilan hamnafas qadam tashlamog'i ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, musiqqa darsiga doir tuzilgan yillik ish reja uch faoliyatdan ya'ni qo'shiq aytish, musiqqa savodi va musiqqa tinglashdan iborat bo'ladi. Yillik rejada uchchala faoliyat yuzasidan o'quv materialini qaytarishga qancha vaqt ajratish zarurligini nazarda tutish lozim.

Yillik reja tuzishning juda ko'p amalda qo'llanilgan shakllari mavjud va ulardan reja tuzishda o'qituvchi ularning birortasidan foydalanishi mumkin.

Musiqqa rahbari yillik rejadan kerakli hajmda o'quv materialini tanlab olinadi va bular chorakdagi berilgan soat bo'yicha barcha

darslarga taqsimlanadi. Har bir alohida mashg'ulotga tayyorlanishda musiqqa rahbari quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

- mavzuni aniqlaydi va mashg'ulot vazifalarini konkretlashtiradi;

- mashg'ulot materialini mazmunini ajratadi va uni didaktik jihatdan ishlab chiqadi; ilgari o'rganilgan mavzu bilan bog'lanishni, mazmunni joylashtirish mantiqini nazarda tutadi;

- bolalarning o'quv-bilish faoliyatlari xarakterini aniqlaydi, ya'ni qanday ko'nikma va malakalar shakllanishini, mustaqil ish va musiqqa rahbarining roli o'rtasidagi nisbat qanday bo'lishini o'ylab qo'yadi, mashg'ulot qismlarini ajratadi;

- o'qitish metodlarini tanlaydi;

- butun mashg'ulot jarayonini rejalashtiradi.

Mashg'ulot rejasida, odatda sana va mashg'ulotning tartib raqami, uning mavzusi, vazifalari, mazmunining asosiy tushunchalari, musiqqa rahbari va bolalarning faoliyat turlari, o'qitish metodlari va vositalari, so'raladigan bolalarning familiyalari, yakka tartibdagi topshiriqlar, uyga vazifalar ko'rsatiladi. Ammo mashg'ulot rejalarning tuzilishi va hajmi musiqqa rahbarining malakasi va tajribasidan kelib chiqib tuzilishi kerak. Masalan, rahbarlikni yangi boshlayotganlarga mashg'ulotning vazifalari, har bir qismining mazmuni ko'rsatilgan mufassal rejaga ega bo'lishi foydalidir. Musiqqa rahbarining tajribasi ortib borishiga qarab reja qisqarib borishi ham mumkin.

Yaxshi tayyorlangan mashg'ulot yana uyushgan holda aniq va samarali o'tkaza bilish ham kerak. Bunda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim:

1. Mashg'ulotni aniq va uyushgan holda boshlash, buning uchun esa mashg'ulotga hamma narsa oldindan tayyorlangan bo'lishi kerak.

2. Bolalar e'tiborini mashg'ulot mazmuniga qarata bilish va uni butun mashg'ulot davomida bolalarning bilish faoliyatlarini faollashtirib saqlay bilish (mashg'ulotga qiziqishni qo'llab-quvvatlash, bolalar oldiga vazifalar qo'yish, ularni doimo javob berishga tayyor holda saqlash, hammani ko'rib, hamma narsani sezib turish).

3. Mashg'ulotda vaqtdan oqilona foydalanish: mashg'ulot jihozlarini oldindan tayyorlash, ularni to'g'ri joylashtirish, topshiriqlarning, bolalar faoliyat turlarining almashinishida aniqlikka erishish, o'quvchilar e'tiborini chalg'ituvchi holatlar (o'git-nasihatlar, chalg'ishlar, mashg'ulotning ayrim faoliyatlarini cho'zib yuborish, bir bola bilan gaplashish va hokazolar) ga yo'l qo'ymaslik.

4. Mashg'ulotni aniq va uyushgan holda boshlash, buning uchun esa mashg'ulotga hamma narsa oldindan tayyorlangan bo'lishi kerak.

5. Bolalar e'tiborini mashg'ulot mazmuniga qarata bilish va uni butun mashg'ulot davomida bolalarning bilish faoliyatlarini faollashtirib saqlay bilish (mashg'ulotga qiziqishni qo'llab-quvvatlash, bolalar oldiga vazifalar qo'yish, ularni doimo javob berishga tayyor holda saqlash, hammani ko'rib, hamma narsani sezib turish).

Har bir mashg'ulotni rejalashtirish mashg'ulot raxbarining o'zin uyushtiradi, bir daqiqani ham behuda ketkazmaslikka undaydi, lekin mashg'ulot mazmuni puxta o'ylab tuzilsagina bunday rejadani foyda chiqadi, aks holda bunday reja ishga zarba beradi.

Zamonaviy mashg'ulotga qo'yilayotgan yuksak talablar mashg'ulot raxbarini har bir mashg'ulotga juda va puxta o'ylab tayyorlanishga majbur qiladi. Har bir mashg'ulotga puxta tayyorlanishning sababi bolalar tarkibining o'zgarayotganligi, ish sharoitlarining ham o'zgarayotganligi, ya'ni adabiyotlarning paydo bo'layotganligi, dasturlarga o'zgarishlar kiritilayotganligi, hayot o'qitishning shakl va metodlarini takomillashtirishni talab qiladigan yangi vazifalar qo'yayotganligidir.

Bolalar bog'chalarida musiqa mashg'ulotlarini o'tkazishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad, kichkintoylar qalbida nafosatga mehr uyg'otish, ularni barkamol inson qilib tarbiyalab voyaga etkazishdir. Mashg'ulotlar jarayonida bolalarda milliy musiqa ohanglari yordamida zaruriy bilim va ko'nikmalar qaror toptiriladi va bu mashg'ulolardagi har bir faoliyat turi bolalarning musiqiy didini rivojlantiradi

Nazorat savollari:

1. Eng katta cho'zimli tovush qaysi?

2. Butun nota nechta nimchorak notadan tuziladi?

3. Kalit deganimiz nima va amaliyotda asosan nechta kalit qo'llaniladi?

4. Notalarni lotin alfavitida qanday ifodalaymiz? 5. Musiqa rahbari mashg'ulotlarga tayyorlanganda qanday ishlarni bajaradi?

4-Mavzu: TOVUSH CHO'ZIMLARINI UZAYTIRISH BELGILARI.

PAUZA.

MUSIQA O'QITISH METODLARI.

Reja:

1. Tovush cho'zidlari haqida ma'lumot.
2. Tovush cho'zidlarning uzaytirilishi va qisqartirilishi.
3. Pauza haqida tushuncha.
4. Musiqa o'qitish metodlari

Musiqiy tovushlar asosiy cho'zidlardan tashqari, nota yozuvda cho'zidlarni uzaytiruvchi qo'shimcha belgilar ham keng qo'llaniladi.

Qo'shimcha belgilarga quyidagilar kiradi:

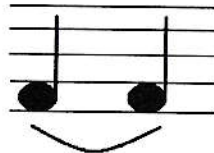
a) **nuqta** - biror tovush cho'zimini yarim baravar uzaytiradi, bu belgi nota doirachasining o'ng tomonidan qo'yiladi:

b) **ikki nuqta** - biror tovush cho'zimini yarim baravar va uning asosiy cho'zimidan yana chorak baravar uzaytiradi:

v) **liga** - yonma-yon turgan bir xil balandlikdagi nota cho'zidlarni birlashtiruvchi egri chiziq:

Bunday cho'zidlarning davomiyligi ularning umumiy miqdoriga teng bo'ladi.

g) **fermato** - tovush cho'ziminin musiqi asari dramaturgiyasi va kuy xarakteri hususiyatlari orqali ma'lum vaqtga uzayishini ko'rsatuvchi belgi. Fermato o'rtasiga nuqta qo'yilgan kichik yarim doira shaklida bo'lib, nota ustiga yoki ostiga yoziladi:

Nota yozuvini qisqartirish belgilari

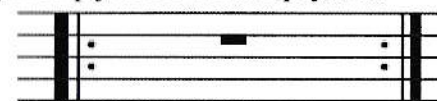
Nota yozishda uni soddalashtirish va qisqartirish uchun qator belgilar qo'llaniladi:

-nota o'qilishini murakkablashtiradigan qo'shimcha chiziq larni ko'paytirmaslik maqsadida musiqi asarlarining ma'lum qismida bir oktava yuqoriga yoki pastga ko'chirish belgisi qo'yiladi.

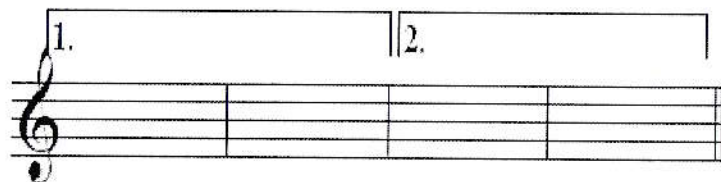
Bir oktava yuqori yoki pastga ko'chirilishi nuqtali (punktir) chiziq tugagan joygacha davom etadi;

-qaytarish belgisi - repriza, asarning ma'lum bir qismini yoki uni boshdan oxirigacha qaytarish uchun qo'yiladi.

Agar qaytariladigan qismning yoki butun asarning tugallanish qismi o'zgaradigan bo'lsa, o'zgaruvchi taktilar ustiga kvadrat qavslar qo'yiladi. Qavsdan keyin qaytariladigan taktilar yoziladi va ular ustiga ham kvadrat qavs qo'yiladi. Qavs ustiga 1 va 2 raqamlari yoziladi.

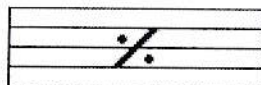
Raqamlar - birinchi volta, ya'ni birinchi marta va ikkinchi marta qaytarilishini bildiradi:

- agar asar uch qismli shaklda yoziladigan bo'lsa, u vaqtda uchinchi qism qayta yozilmaydi va ikkinchi qismdan keyin: **da capo al fine** – ya'ni «boshdan oxiri so'zigacha» deb, birinchi qism oxirida esa – **fine** (oxiri) so'zi yoziladi. Birinchi qism eng boshidan qaytarilmasa, qaytarish boshlanadigan takt ustiga **segno** belgisi qo'yiladi, ikkinchi qism oxirida esa: **Dal segno al fine** – ya'ni «segno belgisidan to oxirigacha» - deb yoziladi.

Har bir asarning qaytariladigan qismidan oldin keladigan qismiga o'tilganda: **Da capo al Segno poi coda** - ya'ni «boshidan segno belgisiga, so'ngra koda belgisiga o'tilsin» - deb yoziladi;

-ma'lum takti bir yoki bir necha marta takrorlash lozim bo'lsa quyidagi belgi yoziladi.

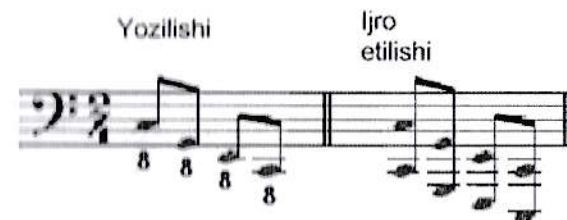

- biror kuy tuzilmasini bir takt orasida bir marta yoki bir necha marta takrorlash kerak bo'lsa, u qaytadan yozilmasdan, qovurg'achalari cho'zimiga teng keladigan chiziqlar bilan almashtiriladi.

- bir muvozanatda tez va ko'p marta takrorlanadigan ko'p tovush yoki tovushlar yig'indisi tremolo (**tremolo**) deyiladi. Tremoloda takrorlanuvchi tovush bo'lsa, chamalangan tuzilmaning umumiy cho'zimi shunga mos nota bilan ifodalanadi. Chiziqlar esa, tuzilmaning qaysi cho'zimlarida ijro etilishini ko'rsatib turadi.

- tovushni ikki oktavada ijro etish talab etilsa, nota ustiga yoki ostiga 8 raqami yoziladi. Bu mazkur tovush ikki oktavada ijro etilishi kerakligini ko'rsatib turadi.

Agar musiqa asari tovushlarini uzluksiz ikki oktavada ijro etish talab etilsa: yuqoridan bo'lsa - **all 8 va** va pastdan bo'lsa - **all 8 va bassa** belgisi yozib qo'yiladi.

Pauzalar

Musiqa tovushi yangrashining vaqtincha to'xtalishi **pauza** deyiladi. Nazariy hamda amaliy jihatdan tovush cho'zimlari qanday o'tchansa, pauzalar davomiyligi ham shunday o'lchanadi:

Butun pauzaning yozilishi:

Yarim pauzaning yozilishi:

Chorak pauzaning yozilishi:

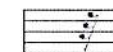
Sakkiztalik pauzaning yozilishi:

O'n oltitalik pauzaning yozilishi:

O'ttiz ikkitalik pauzaning yozilishi:

Pauzalarini uzaytirishda notalarda qo'llaniladigan nuqtalardan foydalaniladi. Nuqtalarning ahamiyati bunda avvalgidек qoladi.

Musiqa o'qitish metodlari.

Musiqa raxbari bilan bolalarning mashg'ulot vazifalarini hal etishga qaratilgan o'zaro bog'langan faoliyati yo'llari va usullarini o'qitish metodlari deb atash qabul qilingan. Metodlar pedagogning

asboblardir. U metodlardan foydalanib bilim beradi. Bolalarning ko'nikma va malakalarini shakllantiradi hamda rivojlanishiga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli hamma o'qitish metodlarini mukammal bilish va ulardan moxirona foydalanish pedagog uchun kasbiy zarurat va ayni vaqtda uning mahorat ko'rsatkichi hisoblanadi.

Musiqa faoliyati turlarini o'zlashtirishning turli shakllarini qidirish musiqa mashg'uloting maqsadlari, vazifalarini anglab olishdan boshlanadi. Masalan, qo'shiq aytish qoidasini tushuntirishdan avval u nima maqsadda bolalarni ifodali kuylashga o'rgatish uchunmi yoki ana shu qoida yordamida ularda badiiy didni shakllantirish uchunmi, yoxud bolaning umumiy nutq madaniyatini oshirish uchunmi, o'rganilayotganini aniq bilishi kerak.

Metod o'z tuzilishi jihatidan murakkab bo'lib, mashg'ulot
raxbari va bolalar faoliyatining ko'pgina jihatlarini o'z ichiga oladi.

Mashg'ulot metodlari ko'p jihatdan bolalarning psixologik yosh xususiyatlariga bog'liqdir. Metodlar bolalar organizmining anatomik-fiziologik xususiyatlariga ham bog'liq bo'lib, musiqa mashg'uloti davomida ularning ish qobiliyatini, charchashini, organizmining nerv, tomir, suyak-mushak, jinsiy sistemalari xususiyatlarini hisobga oladi.

Musiqqa o'qitish metodlari pedagogikada, maktabda, musiqqa raxbarilar tajribasida tarkib topgan an'analarga ham bog'liq. Masalan, musiqqa raxbari o'z ishiga individual tus bag'ishlaydigan muayyan metodlardan foydalanishni afzal ko'radi. Unga ko'pincha boshqa mukammalroq ish shakllariga o'tish qiyin bo'ladi. Yoki, aksincha, ish uslubi ilg'or tajribani o'rganish va umumlashtirish uchun asos bo'lib qoladi.

O'qitish metodlari nihoyatda xilma-xildir. Ularning ko'pchiligida o'xshash xususiyatlar bor, shu sababli guruhlariga birlashtiriladi. Metodlarning klassifikatsiyasi shu tarzda kelib chiqadiki, bu narsa musiqa raxbariga bolalarning o'quv metodlarini egallash shakllaridagi o'xshash va tafovut qiladigan jihatlarni chuqurroq anglab olishda hamda o'z o'qituvchilik faoliyatini muvaffaqiyatliroq tashkil etishda yordam beradi. Hozirgi vaqtda ta'lim nazariyasi va amaliyotida bilim olishning asosiy manbai

bo'lgan o'qitishning og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlari keng tarqalgan.

O'qitishning og'zaki metodlari.

Agar musiqa xabarlarini asosiy mashg'ulo axborotini musiqa xabarining og'zaki muloxazalari va isbotlari jarayonida yoki qo'shik matnlari asosida olsalar, bunday metodlar og'zaki tushuntirish, hikoya, suxbat, izox, sharx va xakazo metodlar jumlasiga kiradi. Bunda asosiy narsa fikr bayon qilishning to'g'ri sistemasidir. Bu metodlar yoki tushunchalarni shakillantirish va o'zlashtirish jarayoniga, yoki hissiy obrazlarni shakillantirish va tasavvur qilishga qaratilgan bo'ladi.

Musiqa rahbarlari soʻzidan foydalanish sohasidagi shaxsiy pedagogik texnikasini takomillashtirish ustida hamisha ishlashiga toʻgʻri keladi. Quyidagilar uning asosiy mezonlari qatoriga kiradi:

- so'zlarni aniq talaffuz qilish, yaxshi diksiya;
- nutqning sur'atini va ohangini moxirona tartibga solish, intonasiyalarning rang-barangligi;
- pauzalarda mantiqiy urg'ularni o'z vaqtida qo'llash;
- bayon qilish uslubining emotsionalligi;
- imo-ishora va mimikaning egallaganligi, ularning nutq mazmuniga o'z vaqtida, o'ylab va me'yori bilan kiritish;
- bolalar oldida o'zini qat'iy va ayni vaqtda erkin tutishi.

Hikoya. Hikoya tinglanadigan musiqa asari yoki o'rganiladigan qo'shiq mazmunini izchillik bilan obrazli qilib, chiroyli bayon qilishdir. Syujetning borligi va uning vaqt jixatidan rivojlanib borishi hikoya uchun xarakterlidir. Hikoya qilish jarayonida tinglovchilarning tuyg'ulari va kechinmalariga ta'sir etiladi va bu bilan ularning o'rganilayotgan asarga bo'lgan munosabati shakllanadi.

Hikoya – bu musiqa raxbarlarining musiqa asari haqidagi jonli, obrazli va yorqin hikoyaviy bayonidan iboratdir. Hikoya qisqa, obrazli va qiziqarli bo'lib, undagi bayon mazmuni asosiy maqsad-bolalarni asar obrazini badiiy tasavvur etishga va u vosita bilan musiqa asarini badiiy idrok etishga erishishdan iboratdir.

Hikoya metodi og'zaki bayon qilishda musiqa asarining mazmunini bolalarga savol berib uzmasdan bayon qilishni nazarda tutadi. Faqatgina qiziqarli va obrazli qisqa hikoya bolalar qalbida o'rganiladigan asarga nisbatan qiziqish va muhabbat uyg'ota oladi.

Suhbat. Suhbat musiqa raxbarlari va bolalar o'rtasidagi munosabatning jonli, faol savol javob shakli. Musiqa raxbarlari savol berishi bilan juda ham rang-barang mashg'ulot vazifalarini hal etish o'quvchilar bilimni aniqlash, ularni umumlashtirish va sistemalashtirish, yangi bilimlarni o'zlashtirish vaqtida bola tafakkurini boshqarish, o'z tarbiyalanuvchilarining bilish kuchi va qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi. Bunda mashg'ulot material bolalarning musiqa haqida bilim doirasi va amaliy tajribalari bilan bog'lanib o'zlashtiriladi. Suhbat jarayonida musiqa raxbarlari bolalarning fikriy faoliyatini kuchaytiradi, musiqa haqidagi bilim doirasini yangi ma'lumotlar bilan boyitadi.

Tushuntirish. Bu ilmiy isbotlash metodi sifatida musiqa mashg'ulolarida qo'llaniladi. U musiqa savodi, musiqaning tuzilishi va rivojlanishi kabilarni o'rganishda qo'llaniladi. Tushuntirish o'rganilayotgan qo'shiq, musiqa savodi va undagi qoidalar va musiqa bilan harakatning mohiyatini ochib berishga qaratilgandir. Musiqiy tarbiyada u doimo tushuntirilganlarni nima uchun aynan o'qituvchi talab qilgan usulda bajarish zarurligi sabablari va shartligini ochib berish bilan bog'langan. Masalan o'qituvchi musiqa savodidan biror bir mavzuni yoritayotganda uning ham ilmiy asosda ham hayotiy misollar orqali sodda yo'llar bilan bolalarga tushuntirib

berishi kerak. Musiqa raxbarlari tomonidan tushuncha berilayotgan vaqtda nutqqa «chunki» so'zini kiritish tushuntirish metodi uchun xarakterlidir.

Tavsif. Tavsif musiqa bilan bajariladigan harakatlarning belgisi, sifatlari yoki ularning izchilligi haqida qo'llanmani o'z ichiga oladi, lekin musiqiy harakatning aynan shunday xarakterini shart qilib qo'yuvchi asboblardan ko'rsatilmaydi. Tushuntirishga nisbatan tavsif go'yo uning soddalashgan shakli hisoblanadi.

Musiqa tajribasida harakat amallari yoki ularning elementlari bolalarga yetarligicha yaxshi ma'lum bo'lgan yoki yangi harakatlarni bajarish yo'llari juda soddaligi tufayli batafsil tahlil qilinmasa ham bo'ladigan hollarda tavsifdan foydalaniladi.

Sharhlash (komentariya). Bu bolalarning musiqa idrokini rivojlantirishda mashg'ulotning musiqa tinglash qismida asosan musiqa raxbarlarining badiiy nutq orqali amalga oshiriladi. Musiqa raxbarlari musiqa mashg'uloga tayyorgarligi jarayonida tanlangan musiqa asariga va uning mazmuniga mos adabiy matn tayyorlaydi. Musiqa va ifodali o'qilgan matn bir vaqtning o'zida magnit lentasiga yoki diskka yozib olinadi. Bunda musiqa raxbarining vazifasi yangrayotgan musiqa asarini va uning mazmuni hamda xarakterini unda aks yetayotgan voqelikni bevosita va bilvosita sharhlab boradi. Sharhlash musiqa raxbaridan katta ko'tarinki ruhda tayyorgarlik ko'rishni talab etadi.

Shunday qilib, maktablarda qo'llanilayotgan ta'lim metodlari og'zaki uslubining asosiy turlarini ta'riflab berdik. Musiqa raxbari vazifasi bu to'plangan metodlarni faqat egallabgina qolmasdan konkret vaziyatda ularning har biridan oqilona foydalanish, o'sha vaziyat uchun aynan mos variantlarini o'ylab topish, ularning boshqa metodlar bilan moxirona qo'sha olishdan iboratdir.

O'qitishning og'zaki metodlari tarbiyaviy ta'sirini kuchaytirishiga alohida ahamiyat berish zarur. Bolalarda musiqa faoliyatlari mazmunini asoslash, isbotlash, taqqoslash, bir-biriga qarama-qarshi qo'ya olish mahoratini oshirish uchun og'zaki metodlarning rolini ko'tarish lozim. Musiqa raxbarining so'zi faqat oddiy axborot berishdan iborat bo'lmay, balki ishonituvchi, asoslovchi, isbotlovchi ta'sirchan kuchga ega bo'lishi kerak. Musiqa raxbarining so'zi emosiyalar, bayon qilinadigan mavzularga shaxsiy

munosabat bilan yo'g'rilgan bo'lishi lozim. Bularning hammasi o'qitishdagi og'zaki metodlarning tarbiyaviy ta'sirini kuchaytirish imkonini beradi.

O'qitishning ko'rgazmali metodlari.

Ko'rgazmali metodlar deganda ta'lim jarayonida qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollar va texnika vositalariga ko'p darajada bog'liq bo'lgan o'quv materialini o'zlashtirish shakllari tushuniladi.

Boshqacha qilib aytganda, ta'limning ko'rgazmali vositalari musiqiy bilimlarni o'rganish va o'zlashtirish xarakterini belgilaydi.

Ta'limning bunday metodlaridan foydalanilganda o'quvchilarning musiqa darsidan olgan bilimlari ko'rgazmali vositalar yordamida shakllanadigan yoki esiga tushiradigan hissiy obrazlarga, tasavvurlarga bog'liq bo'ladi. Og'zaki tushuntirish kuzatishni tashkil etishda, tasavvurlarni bir maromga solishda, ularni o'rganilayotgan musiqa mavzusi g'oyasi bilan bog'lashda yordam beradi. Ko'rgazmali qurollar bo'lmasa, og'zaki izohning uncha foydasi bo'lmaydi.

Ko'rgazmali vosita sifatida musiqa asarining nota yozuvi, asarning ritmi yoki tempini aniqlashda foydalaniladigan grafik chiziqlar, musiqa ostidagi harakatlar, asar mazmuniga mos rangli rasmlar yoki ashyolar musiqa darsida namoyish qilib ko'rsatilishi mumkin. Hozirgi vaqtda mashg'ulot jarayonida turli xil texnika vositalari: kino va boshqa proyeksion apparaturalar, tovush yozish apparatlari va boshqalardan foydalanib namoyish qilish keng tarqalmoqda.

Ko'rgazmali qurollar turlicha ahamiyatga ega bo'ladi. Ular bir holda faqat namoyish qilinadi. Ikkinchi holda esa abstraksiyani shakllantirish jarayonini yengillashtiradi. Ko'rgazmali qurollar yordamida vujudga keltiriladigan aniq hissiy obrazlarga tayanish abstrakt qoidalarni o'zlashtirish jarayonini yengillashtiradi, bilimlarning tushunarliklik darajasini oshiradi. Masalan, nota xaqida dastlabki tushuncha berish paytida nota tayoqchalari, applikasiyalar, rasm chizilgan kartonlar va hokazolardan foydalaniladi.

Ko'rgazmali qurollar, ayniqsa, musiqa savodidan olgan bilimlarini sistemaga solishda va boyitishda, shuningdek, bolalarning fikr yuritish faoliyatini faollashtirishda yordam beradi.

Mashg'ulot jarayonida ko'rgazmali quroldan musiqa raxbarining biror og'zaki bayonini yoki izohsiz foydalanishini tasavvur qilish qiyin. Ko'rgazmali vosita hamisha musiqa raxbarining so'zi bilan o'zaro aloqada va muayyan munosabatda bo'ladi.

Mashg'ulot jarayonida ko'rgazmalilik tamoyilini qo'llashning muhimligini musiqa darsi jarayonida o'rganilayotgan mavzu va musiqa asarlarini hissiy idrok etishga, ularni «jonli mushohada» qilishga, bilish faoliyatida aniq va mavhum, hissiy, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga katta o'rin beruvchi nazariya nuqtai nazaridan tushuntirish mumkin.

Musiqa asarlarini ko'rgazma vositalari orqali idrok etish katta imkoniyatlarga egadir. Eslab qolishda ko'rgazmalilikning o'zi emas, balki ularning nutq va amaliy faoliyat bilan biriktirilishi eng yuqori samaradorlikka ega bo'ladi. Bu o'qitish metodlarining optimal birikmasini izlash zarurligidan dalolat beradi.

Ana shu aytilganlarga ko'ra bilishning o'qitish jarayonidagi yakka tarzda yo'lini hissiy hamda nazariy bilishning haqiqiy birligi sifatida rejalashtirish va tashkil etish kerak.

Musiqa mashg'ulo o'qitishning ko'rgazmali metodlarini qo'llash optimallik mezoniga muvofiq kelishligi uchun musiqa o'qituvchisi ularni tanlayotganda bir qator talablarga rioya qilishi kerak.

Ko'rgazmali metodlarni tanlashda ularning quyidagi didaktik vazifalarni ancha muvoffaqiyatli hal qilishi nazarda tutilishi shart:

- bolalarda musiqani idrok etishda ko'rgazmali- obrazli tafakkurni rivojlantirishga yordam berishligi;
- musiqiy faoliyat turlarini o'zlashtirishda diqqatni faollashtirish vositasi rolini bajarishligi;
- musiqa savodidan olgan bilimlarini konkretlashtirishga imkon berishligi;
- o'rganilgan mavzularni plakatlarida, grafik chiziqlarda, rasmlarda va boshqalarda aniq qilib sistemalashtirish va klassifikasiya qilish;

-musiqaga bo'lgan qiziqishni rag'batlantirish, samarali bilim olish uchun ko'rsatmalar yaratish metodlari rolini bajarishi;

- o'quv materialining qanchalik o'zlashtirganligi haqida konkretlashtirilgan shaklda ma'lumot olish imkoniyatini beradi.

Bu aytilganlardan ko'rgazmalilik qancha ko'p qo'llanilsa, shuncha yaxshi bo'lar ekan, degan ma'no kelib chiqmasligi kerak. Chunki ko'rgazmalilikni optimal qo'llash, bu undan maqsadga muvofiq foydalanish degan ma'noni bildiradi. Shuning uchun ham musiqa raxbari dasturda va metodik qo'llanmada keltiriladigan namoyish qilishning tavsiya ro'yxatidan, birinchi navbatda, darsning asosiy vazifasini hal qilishga, o'rganiladigan mavzuning asosiy muhim masalalarini o'zlashtirishga bevosita yo'llanganlarini tanlab olishi kerak. Ko'rgazmali vositaga mashg'ulotning davomida asosiy e'tibor beriladi, u puxtaroq tahlil etiladi, asosiy xulosalar ular yuzasidan qilinadi. Bir mavzudagi ikkita ko'rgazmali vositadan qo'yilgan vazifani yaxshiroq va kamroq vaqt sarflab hal qiladiganini tanlash kerak.

Shuni unutmaslik kerakki, namoyish hajmini oshirib yuborish vaqtni ko'p sarflashga olib kelibgina qolmay, balki bolalar e'tborini o'rganilayotgan materialning moxiyatidan ham chalg'itadi.

Ko'rgazmali metodlarni tanlashda tegishli guruhning hususiyati, guruhgi ko'pchilik bolalar tafakkurlarining ustun tipi-og'zaki- mantiqiy yoki ko'rgazmali- obrazli ekanligi hisobga olinadi.

Bolalar qo'yilgan savollarga javob kutar ekanlar, ko'rgazmali axborot ustida faol fikr yuritadilar, ko'tarilgan muammolarni hal qilish yo'lini o'zlari qidiradilar va shuning uchun ham o'quv materialini faol o'zlashtiradilar. Ko'rgazmali qurollarni maqsadsiz namoyish qilaverish musiqa darslarida juda ko'p vaqtni oladi va xatto darsning umumiy maqsadiga erishish nuqtai nazaridan zararli bo'lib ham chiqadi.

Musiqa harakatlanuvchi melodik va garmonik tovushlardan iborat bo'lgan san'atdir. Uni faqat eshitish organi orqali tinglab idrok etish mumkin. Bunda ko'rish asosiy rol o'ynamay, balki doskada ifodalanadigan nota yozuvlari, plakatlar, jadvallar, o'qituvchining dirijyorlik ifodalari, raqs harakatlari va boshqalar musiqani jonli va aniq idrok etish yoki ijro etish uchun yordam beradi. Eng muhimi, idrok jarayonida bolalarda musiqa «oqimi» ni kuzatib borishga va

shu bilan musiqa asosida nimalar yoki qaysi obrazlar ifodalanganini ilg'ab olishga o'rgatish zarur. Demak, musiqa boshqa san'at turlaridan farqlanib, darsda ko'rgazmali materiallardan deyarli ikkinchi darajada foydalanishni taqozo etadi.

Musiqa mazmuni, obrazlar yoki syujetlarini ifodalovchi suratlar, kartinalar ko'proq boshlang'ich sinf o'quvchilarini qiziqtiradi.

Amalda ko'proq harakatlanuvchi, masalan, dirijyorlik, musiqa o'lovini taktilash, chalib ko'rsatish, raqs, o'yin, kuy harakatini, registri va ritmik sur'atini doskaga grafik chiziqlarda ifodalash kabi ko'rgazmali vositalardan foydalaniladi.

O'qitishning amaliy metodlari.

Amaliy metodlar obolalarning mashqlar, shuningdek, laboratoriya va amaliy ishlar ko'rinishidagi xilma-xil faoliyatidan iboratdir. Bu metodlar yangi bilimlarni egallash va avval olingan bilimlarni mustaxkamlashga xizmat qilishi mumkin, lekin ularning asosiy vazifasi-olingan bilimlarni amalda turli sharoitlarda qo'llashga o'rgatish hamda bolalarda ko'nikma va malakalar hosil qilishdir.

Amaliy metodlar vositasida bolalarda vokal-xor malakalari, musiqaning tuzilishi hamda ifoda vositalarini tahlil etish, uning janr va shakllarini aniqlash hamda nota yozuvini o'rganish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish uchun qo'llaniladi. Masalan, vokal-xor malakalarini rivojlantirishda, nota yozuvini yoki musiqaga qadam tashlashni o'rganishda asosan mashq metodidan ko'proq foydalaniladiki, ular har xil faoliyat turlarida qo'llaniladi.

Mashqlar sistemasiga yaxlitlikdan tashqari mantiqiy izchillik talabi ham qo'yiladiki, bu, masalan, notalarni nota yo'li chiziqlari orasiga, chiziqlarga, birinchi chiziq ostiga, beshinchi chiziq ustiga, qo'shimcha chiziqlarga yozish kabi mashqlarni har bir oldingi mashq keyingi mashqni o'zlashtirishga tayyorlashga yordam beradigan qilib joylashtirilishini talab etadi. Mantiqiy izchillikni buzish bilimlarni o'zlashtirish va mustaxkamalash samaradorligini pasaytirishga olib keladi.

Mashqlarni bajarishda o'qitish metodlarining bu turini qo'llashning samaradorligini oshirishning ta'minlovchi qo'yidagi

qoidalarga rioya qilish zarur. O'quvchilar oldiga bajariladigan mashqlarning aniq maqsadini: mashqlarni bajarish davomida qanday bilimlarni qo'llash, nimani mustaxkamlash, mashqni bajarish davomida qanday bilim va malakalarni hosil qilish zarurligini qo'yish kerak.

Vokal-xor ishlarida ashulachilik nafasi, ovoz hosil qilish, talaffuz, soz va ansanbl malakalarini rivojlantirishga doir metod va usullardan keng foydalaniladi. Bunda musiqa asariga dirijyorlik qilish, qo'shiqlarni takrorlab kuylash, asarlarni musiqiy tuzilishi jixatidan taqqoslash, ashulani kuylab ko'rsatish, vokal mashqlari va boshqalardan foydalanish nazarda tutiladi. O'qitishning amaliy metodida vokal-xor malakalari musiqa fani dasturida ko'rsatilgan ashula repertuari orqali hamda o'z oldiga biror tor doiradagi maqsadni qo'ygan maxsus vokal-xor mashqlari orqali hosil qilinadi.

Ko'pincha musiqa raxbari vokal-xor mashqlarini vaqtni bekorga oladigan narsa deb, unga nazar-pisand qilmaydilar, qo'shiq ustida olib boriladigan ishning o'zi bolalarga vokal tarbiyasi berish uchun yetarli deb hisoblaydilar. Bunday qarashlar bilan kelishib bo'lmaydi. Musiqa raxbari maxsus mashqlarni tanlashda qancha ijodkor bo'lsa, u o'z maqsadiga shuncha tezroq erishadi.

Vokal-xor mashqlari har bir musiqa darsidan ma'lum o'rin olishi kerak. Bu mashqlar juda xilma-xil bo'lishi mumkin, lekin hamma vaqt bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish lozim. Vokal-xor mashqlari va mashq-qo'shiq kuylash amaliy mashg'ulotning muhim vositasi hisoblanadi. Guruhda kichik musiqaviy o'yinlar o'rganilsa, guruhdan tashqari mashg'ulotlarda guruhda o'rganilgan va keng maydon talab etuvchi kuy va qo'shiqlar amaliy ijro etiladi.

Amaliy metodning asosiy sharti bajarilgan mashqlar, amaliy ishlar tahlili va ularni baholashdir. Shuningdek bolalar yo'l qo'yadigan tipik xatolar ham namoyon bo'ladi. Lekin guruhda yaxshi ishlarni namoyish qilish kerak. Ijobiy namuna asosida o'qitish afzalroqdir.

Nazorat savollari:

1. Nuqta, ikki nuqta, liga, fermato atamalariga ta'rif bering.
2. Repriza qanday belgi?
3. Pauza deb nimaga aytiladi?
4. Yarim, chorak, nimchorak pauzalari qanday yoziladi?
5. Musiqa o'qitish metodlariga nimalar kiradi?
6. Musiqa o'qitishning og'zaki metodlariga nimalar kiradi?

5-Mavzu: KUCHLI VA KUCHSIZ HISSALAR. TAKT, TAKT CHIZIG'I. RITM, METR, ZARB. MUSIQA DARSIDA MUSIQA TINGLASH FAOLİYATI

Reja:

1. Kuchli va kuchsiz hissalar haqida tushuncha.
2. Takt. Takt chizig'i tushunchalari.
3. Ritm, metr, zarb atamallari haqida.
4. Musiqa darslarining rejasini tuzish.

O'zaro bog'lanib izchil kelgan tovushlar cho'zimi **ritm** deyiladi. Musiqada tovushlar cho'zimining ketma-ket kelishi natijasida ular ma'lum vaqt ichida almashinib turadi. Musiqiy tovushlarning muayyan tartibda bog'langan cho'zirlari birlashib, ritmik turkumlar (usullar)ni hosil qiladi. Musiqa asarining umumiy ritmi ana shu ritmik turkumning yig'indisidan tarkib topadi. Masalan:

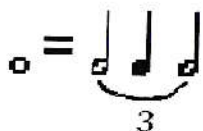
Musiqa amaliyotida quyidagi cho'zimlar keng qo'llaniladi:

1. Asosiy, juft bo'linadigan cho'zimlar, ular - butun, yarimtalik, chorak, sakkiztalik (nimchorak), o'n oltitalik va hokazo.

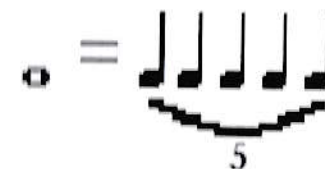
2. Ushbu asosiy cho'zimlarni istalgan teng qismlarga erkin, shartli bo'lish natijasida erkin bo'linishlar hosil bo'ladi. Ushbu bo'linishlar nomlari oddiy intervallar nomlaridan olingan.

Ular qatoriga eng ko'p uchraydigan quyidagi erkin bo'linishlar kiradi:

-**Triol** - asosiy cho'zimning ikki qism o'rniga, uch qismga bo'linishidan hosil bo'ladi:

-**Kvintol** - asosiy cho'zimning 4 qism o'rniga, besh qismga bo'linishidan hosil bo'ladi:

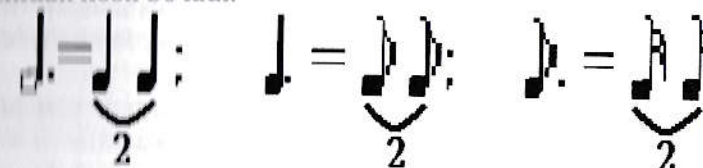
- **Sekstol** - asosiy cho'zimning to'rt qism o'rniga olti qismga bo'linishidan hosil bo'ladi:

- **Septol** - asosiy cho'zimning to'rt qism o'rniga yetti qismga bo'linishidan hosil bo'ladi:

- **Duol** - yoniga nuqta qo'yilgan asosiy cho'zimning ikki qismga bo'linishidan hosil bo'ladi:

U odatdagicha bo'linganida quyidagiga teng:

- **Kvartol** - yoniga nuqta qo'yilgan asosiy cho'zimning to'rt qismga bo'linishidan hosil bo'ladi:

Cho'zimlar turkumiga **pauza** ham kirishi mumkin va turkumdagi cho'zimlarga teng bo'ladi:

Musika amaliyotida asosiy cho'zimlarning bulardan ham kichikroq qismlarga erkin bo'linishi juda kam uchraydi. Masalan: 9, 11 va undan ham ko'p hissali tovushlardan tuzilgan turkumlar ham bo'lishi mumkin.

Musika amaliyotida tovushlar ma'lum bir vaqt davomida yangraydi. Tovushlarning ma'lum bir vaqtlarda teng hissalariga bo'linib, almashib turishi musiqada bir tekis, ravon harakatni hosil qiladi.

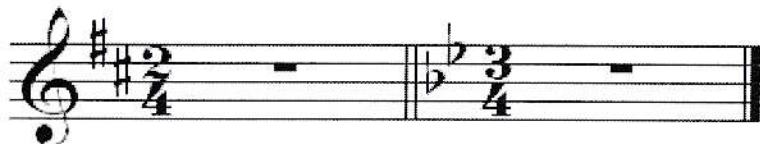
Tovushlarning ana shu vaqtli harakati paytida ayrim hissalar **urg'usi** ajralib turadi. Bu urg'ularga **zarb** (aktsent) deyiladi.

Ushbu vaqtli harakat jarayonida urg'u tushadigan hissalar **kuchli hissalar**, urg'u tushmaydigan hissalar esa **kuchsiz hissalar** deyiladi.

Kuchli va kuchsiz hissalarining tekis almashinib turishi **metr** deyiladi. Metr hissasi xilma-xil cho'zimlarda ifodalanadi.

Metr hissasi ma'lum bir cho'zimda ifodalanishi **o'lchov** deyiladi.

O'lchovlar nota chizig'ida vertikal tarzda joylashgan ikkita raqam bilan yoziladi. Bu raqamlar birin-ketin yuqoridan pastga qo'yilgan bo'lib, kalit yonida al'teratsiya belgilaridan so'ng joylashtiriladi. Masalan:

Bunda ustki raqam metrdagi hissalar sonini, quyidagi raqam esa, mazkur o'lchovdagi metr hissasi qanday cho'zimda ifodalanishini bildiradi.

Musika asarining bir kuchli hissadan ikkinchi bir kuchli hissagacha bo'lgan oralig'i **takt** deyiladi.

Nota yozuvda har bir takt nota yo'lini ko'ndalang kesib o'tgan vertikal chiziq bilan ajratiladi, bu vertikal chiziq **takt chizig'i** deyiladi. Takt chizig'i odatda takt oldidan kuchli hissani ajratib ko'rsatish uchun qo'yiladi.

Agar musika asari kuchsiz hissadan boshlansa, asar boshidan to'liq bo'lmagan takt hosil bo'ladi, bunga **takt oldi** deyiladi. Takt oldi ko'p hollarda umumiy takt cho'zimining yarmidan oshmaydi. Takt oldi musika asarining o'rtasida, uning istalgan bir qismi boshlanishi oldida ham uchrashi mumkin.

Asar oxirida yoki uning biron qismidan so'ng ikkita takt chizig'i qo'yiladi. Ko'pgina hollarda takt oldi bilan boshlangan asar yoki uning biror qismi to'liq bo'lmagan takt bilan tugallanadi va u takt oldini to'ldiradi.

Musika darsi rejasini tuzish

"Uch ming yillikning bolasi" maktabgacha ta'lim muassasalarining dasturi davlat hujjati bo'lib, musika rahbarini ta'limiy-tarbiyaviy ishi, bolalarni barkamol tarbiyalab maktab ta'limiga tayyorlashini nazarda tutadi. Musika mashg'ulotlarini rejalashtirar ekan, pedagog bolalar aqliy, jismoniy, emotsional yuklamalarini hisobga olish kerak va shunga ko'ra o'rganadigan repertuar va faoliyat turlarini ketma-ketligini to'g'ri tuzish kerak.

O'quv materialini murakkabligiga ko'ra xilma-xildir: ko'prok aqliy faoliyati, diqqatni talab qiladigan vazifalarni mashg'ulotlar boshida berish kerak. Kuylashdan oldin murakkab jismoniy mashqlarni berish mumkin emas, chunki bunday mashqlar bolalarni nafas olishlarini qiyinlashtiradi. Amaliyotga ko'ra faoliyat turlarini quyidagicha berish maqsadga muvofiq.

Mashg'ulot boshida kichik musiqiy-ritmik mashqlar ular birorta raqs elementlari ham bo'lishi mumkin. Bunday harakatlar bola diqqatini jamlaydi.

Ritmik mashqlardan so'ng bolalar o'tiradilar va musiqa tinglaydilar. Keyin esa qo'shiq kuylashga o'tadilar. Bolalar bir mashq davomida 2-3-ta qo'shiq kuylashadi. Masalan, marsh, raqs, qo'shiq jarayonida musiqa savodidan xabardor bo'ladilar. Bunday mashg'ulotlar mavzuli mashg'ulotlar deyiladi.

Yana biri bu kompleks mashg'ulotlardir. Bunda bolalar bilan faqat musiqa, balki, adabiyot va tasviriy san'at bilan shug'ullanadilar. Bunday mashg'ulotlar asosida uchta san'atni birlashtiruvchi badiiy obraz yotadi. Masalan, "Qish zavqi", "Kuz keldi", "Bahor".

Har bir bolaning musiqiy qobiliyatini rivojlantirishda, maqsadga muvofiq va har tomonlama ta'lim-tarbiya beruvchi mashg'ulotlar hisoblanadi. Ularda har xil faoliyat turlari: kuylash, ritmik harakatlar bajarish, musiqa tinglash, musiqa savodi bilan tanishish kabi faoliyatlar uzviy bog'lab olib boradilar. Musiqa faoliyatini bajarish bolalarni faolroq bo'lishlariga asos bo'ladi. Tashkil etiladigan bayramlar ham qiziq va muvaffaqiyatliroq o'tadi.

Musiqa mashg'ulotlari butun guruh bilan bir vaqtda o'tkaziladi. Uning mazmuni va tuzilishi bolalar yoshi va beriladigan vazifalarga bog'liq. Bir yashar bolalarda mashg'ulotlar qisqa o'tadi.

Bir yarim yashar bolalarda 10-13 daqiqa olib boriladi.

Musiqa mashg'ulotlari 2-guruhdan boshlab haftasiga ikki marta o'tkaziladi. Musiqa mazmuni - qo'shiq o'rgatish, musiqa tinglash, ritmik harakatlar bajarishni qamrab oladi. Bolalarni bilim va malakalariga qo'yiladigan talablar har bir guruh uchun faoliyat turiga qarab tuziladi.

Bunday mashg'ulotlarning qiyinligi shundaki, bolalarning diqqatini bir faoliyatdan ikkinchi faoliyatga ko'chirish kerak bo'ladi. SHu ketma-ketlikni reja asosida amalga oshirish murakkabdir. Chunki bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olsak ular bugun o'rgangan asarlarini keyingi safar unutishlari mumkin.

1. Qo'shiq kuylash faoliyatida musiqiy dunyoqarash, musiqiy did shakllandi. Bu faoliyat turida bolalar musiqiy bilimlarga asoslangan holda qo'shiq kuylaydilar. Buning uchun ular musiqiy asarga taalluqli bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtiradilar. Shu jarayonda ularda musiqiy dunyoqarash va musiqiy did shakllandi.

2. Musiqa savodi faoliyatida musiqiy tafakkur, tasavvur va musiqiy dunyoqarash shakllandi. Bu faoliyat turida bolalar musiqaning yaratilish tarixi, musiqaning ifoda vositalari - ritm, metr, registr, ulchov, lad, temp, nota yo'li va yozuvi, tovushlar uzunligi va balandligi, musiqa ijodkorlari, ijrochilari haqida bilimga ega bo'lish bilan birga, ularning musiqiy tafakkurlari shakllana boradi. Bu o'z navbatida bolalarni musiqa olamiga olib kiradi va musiqiy dunyoqarashlarini shakllantiradi.

3. Musiqa tinglash faoliyatida Musiqiy idrok, Musiqiy dunyoqarash shakllanadi. Bu faoliyatda bolalar musiqa tinglab, uni bevosita idrok eta boshlaydilar. Bu esa ularning musiqiy tafakkurlarini shakllantiradi, shuningdek, ularda musiqiy dunyoqarash ham shakllanib boradi. Tinglangan musiqiy asar haqida mulohaza yurita boshlaydilar.

4. Musiqa ostida ritmik harakat bajarish faoliyatida musiqiy dunyoqarash, musiqiy did, musiqiy tafakkur, musiqiy idrok, musiqiy ritm hissi va musiqiy xotira shakllandi. Bu faoliyat turida bolalarda deyarli barcha musiqiy psixologik xususiyatlar shakllandi. Chunki bu faoliyatda ular o'zlari bevosita musiqiy asarga jo'r bo'ladilar. Avval ular musiqiy asarni tinglab ko'radilar (musiqiy idrok), bu esa musiqaning ritmik ko'rinishini eslab qolishni (musiqiy xotira), qaysi asbobda jo'r bo'lsa yaxshiroq jaranglashini (musiqiy did) tanlashni taqozo etadi. Bola bu faoliyatda mustaqil fikrlaydi (musiqiy tafakkur), natijada uning musiqiy dunyoqarashi shakllanib boradi.

5. Bolalar cholg'u asboblari jo'r bo'lish faoliyatida musiqiy dunyoqarash, musiqiy did, musiqiy tafakkur, musiqiy idrok, musiqiy ritm hissi va musiqiy xotira shakllanadi. Bu faoliyat turida bolalarda deyarli barcha musiqiy psixologik xususiyatlar shakllandi. Chunki bu faoliyatda ular o'zlari bevosita musiqiy asarga jo'r bo'ladilar. Avval ular musiqiy asarni tinglab ko'radilar (musiqiy idrok), bu esa musiqaning ritmik ko'rinishini eslab kolishni (musiqiy xotira), qaysi asbobda jo'r bo'lsa yaxshiroq jaranglashini (musiqiy did) tanlashni taqozo etadi. Bola bu faoliyatda mustaqil fikrlaydi (musiqiy tafakkur), natijada uning musiqiy dunyoqarashi shakllanib boradi.

Nazorat savollari:

1. O'zaro bog'lanib izchil kelgan tovushlar tizimi deb nimaga aytiladi?
2. Kuchli va kuchsiz hissalariga ta'rif bering.
3. Kuchli va kuchsiz hissalarining tekis almashinib turishi nima deyiladi?
4. O'lchov deb nimaga aytamiz?
5. Takt, takt chizig'i, takt oldi atamalariga ta'rif bering.
6. Bolalar cholg'u asboblari jo'r bo'lish faoliyati bolada nimalarni shakllantiradi?
7. Musiqa savodi faoliyati nimalarni shakllantiradi?

6-Mavzu: O'LCHOV, ODDIY VA MURAKKAB O'LCHOVLAR. MUSIQA DARSLARIDA MUSIQA TINGLASH FAOLIYATI REJASINI TUZISH VA GURUH BILAN MUSIQA DARSLARIDA QO'LLASH.

Reja:

1. O'lchov haqida tushuncha.
2. Oddiy va murakkab o'lchovlar.
3. Aralash metr va o'lchovlar tushunchalari.
4. Aralash o'lchovli taktlarda cho'zimlarning turkumlanishi.
5. Musiqa tinglash faoliyatini metodlar asosida olib borish.

Musiqa amaliyotida kuchli hissalar har bir hissadan keyin bir tekisda takrorlanib turadigan metrlar **ikki hissali metrlar** deyiladi.

Kuchli hissalar har ikki hissadan keyin takrorlanib turadigan metrlar esa uch hissali metrlar deyiladi.

Ularining o'lchovlari ham shu tarzda bo'lsa, bularga **oddiy o'lchovlar** deyiladi. Oddiy o'lchovlarga quyidagilar kiradi:

a) ikki hissali o'lchovlar: $\frac{2}{2}$; $\frac{2}{4}$; $\frac{2}{8}$; $\frac{2}{16}$.

$\frac{3}{2}$ o'lchovi **alla breve** deb yuritiladi va ushbu belgi bilan ko'rsatiladi:

b) uch hissali o'lchovlar: $\frac{3}{2}$; $\frac{3}{4}$; $\frac{3}{8}$.

$\frac{3}{16}$ o'lchovi nisbatan kam uchraydi.

Agar bir takt ichida ritmlar turkumlansa, unga **cho'zimlar turkumlanishi** deyiladi. Oddiy o'lchovlardagi cho'zimlar turkumlanganda, taktning asosiy hissalarini bir-biridan ajratiladi. Masalan:

Oddiy o'lchovlardagi cho'zimlar turkumlanishi tartibida quyidagi istisnolarga yo'l qo'yiladi:

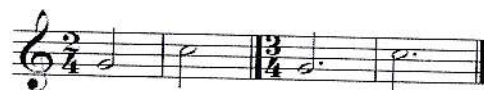
1. Bir xil bo'lgan barcha cho'zimlar umumiy chiziq, qovurg'acha ostiga birlashtiriladi. Masalan:

Taktning kichik hissali o'lchovida quyidagicha turkumlanishga yo'l qo'yilishi mumkin.

2. Cho'zimi butun bir takti egallagan tovush ligasiz, bir nota bilan yoziladi.

Notalar qanday turkumlansa, pauzalar ham shunday turkumlanadi.

Murakkab metrlar va o'lchovlar. Murakkab o'lchovli taktlarda cho'zimlarning turkumlanishi

Bir xildagi oddiy metrlarning qo'shilishi natijasida **murakkab metrlar** hosil bo'ladi.

Murakkab metr ikki va undan ham ko'proq oddiy metrlardan tarkib topishi mumkin. Shuning uchun ham murakkab metrlar vaqt-vaqti bilan uchraydigan bir necha kuchli hissaga egadir. Hamisha murakkab metrdagi kuchli vaqt hissasining soni uning tarkibidagi oddiy metrlar soniga teng bo'ladi.

Murakkab metr birinchi hissasining zarbi qolgan zarblarga nisbatan kuchliroq bo'ladi va shuning uchun bu hissaga **kuchli**

hissaga, unga nisbatan kuchsizroq bo'lgan hissaga esa, **nisbatan kuchli hissaga** deyiladi.

Murakkab metrlarni ifodalovchi barcha o'lchovlar **murakkab o'lchovlar** deyiladi. Shu sababli murakkab metrlarning tarkibi borasidagi fikrlar murakkab o'lchovlarga ham taalluqlidir.

Murakkab metrlarni ifodalovchi eng ko'p qo'llaniladigan o'lchovlarga quyidagi murakkab o'lchovlar kiradi:

a. to'rt hissali o'lchovlar: $\frac{4}{2}$, $\frac{4}{4}$, kam uchraydigani: $\frac{4}{8}$.

b.olti hissali o'lchovlar: $\frac{6}{4}$, $\frac{6}{8}$, kam uchraydigani: $\frac{6}{16}$.

v. to'qqiz hissali o'lchovlar: $\frac{9}{4}$, $\frac{9}{8}$, kam uchraydigani: $\frac{9}{16}$.

g. o'n ikki hissali o'lchovlar: $\frac{12}{4}$, $\frac{12}{8}$, kam uchraydigani: $\frac{12}{16}$.

Murakkab o'lchovlarda turkumlash shundan iboratki, ularni tashkil etgan oddiy o'lchovlar umumiy ritmik turkumlarga birlashtirilmay, ayrim-ayrim mustaqil turkumlarga birlashtiriladi.

Agar tovush biror murakkab takti butunligicha egallasa, umumiy cho'zimli tovush shaklida, biror nota bilan yoziladi. Ba'zan esa, cho'zimli oddiy taktlarga teng keladigan, liga bilan birlashtirilgan notalar yordamida ham yozilishi mumkin. Bu oxirgi usul murakkab o'lchovlarni turkumlash qoidasiga mos keladi.

Aralash metr va o'lchovlar.

Aralash o'lchovli taktlarda cho'zimlarning turkumlanishi

Har qanday oddiy metrlarning qo'shilishi natijasida murakkab metrlar hosil bo'ladi. Ikki yoki bir necha har xil ko'rinishdagi oddiy metrlar birlashuvi natijasida murakkab aralash metrlar hosil bo'ladi. Bu xildagi metrlar **aralash metrlar**, ularni ifodalovchi o'lchovlar esa **aralash o'lchovlar** deb ataladi.

Musiqada aralash o'lchovlar oddiy va murakkab o'lchovlarga qaraganda ancha kam uchraydi. Bular orasida besh hissali va yetti hissali o'lchov ko'proq qo'llaniladi. Ba'zida aralash o'lchovlarning boshqa xillari ham uchrayishi mumkin. Masalan: $\frac{11}{4}$.

Aralash o'lchovlar murakkab o'lchovlardan ayrim xususiyatlari bilan farq qiladi.

1. Aralash o'lchovlarning tuzilishi ularni hosil qiladigan oddiy o'lchovlarning ketma-ket kelishiga bog'liqdir. Bu esa, kuchli va nisbatan kuchli hissalarining almashinib turishiga ham ta'sir etadi:

2. Taktning kuchli va nisbatan kuchli hissalarining almashinib turishi tekis bormaydi. Masalan: a) besh hissali o'lchovlar:

Yuqoridagi birinchi misolda aktsent taktning birinchi va uchinchi hissalariga, ikkinchi misolda esa taktning birinchi va to'rtinchi hissalariga to'g'ri keladi. b) yetti hissali o'lchovlar:

Bunda birinchi misolda kuchli zarb taktning birinchi, to'rtinchi va oltinchi hissalariga, ikkinchi misolda esa taktning birinchi, uchinchi va beshinchi hissalariga to'g'ri kelmoqda. Ayrim vaqtlarda bir musiqa asari ichida aralash o'lchovni hosil qiladigan o'lchovlarning almashinish tartibi o'zgarib ham turadi.

Aralash o'lchovli notalarni o'qish qulay bo'lishi uchun, ba'zida o'lchovni ko'rsatuvchi asosiy raqam yoniga qavs ham yoziladi. Bundan tashqari, ba'zan taktida oddiy o'lchovlar boshlanishini ko'rsatuvchi punktir bilan qo'shimcha takt chizig'i yoziladi.

Murakkab o'lchovli cho'zimlar qanday turkumlansa, aralash o'lchovli cho'zimlar ham shunday turkumlanadi. Aralash o'lchovli cho'zimlar turkumlanishining hususiyati shuki, aralash o'lchovlar

tarkibiga kiradigan har xil ko'rinishdagi oddiy o'lchovlarning ritmik turkumlari teng bo'lmaydi.

O'zgaruvchan o'lchovlar

Musiqada bir asar davomida metrning, ayni paytda o'lchovning ham o'zgarib turish hollari uchraydi. Bunday o'lchovlar *o'zgaruvchan o'lchovlar* deyiladi. O'zgaruvchan o'lchovlarni xalq qo'shiqlarida va boshqa turli musiqa asarlarida uchratish mumkin.

O'lchovlar tekis va notekis almashinadilar. O'lchovlar tekis almashsa, kalit belgisi yoniga kasr shaklida ikkita raqam qo'yiladi. O'lchovlar notekis almashib tursa, nota matnida o'lchovlarning har bir o'zgarishi yozib qo'yiladi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, bu xildagi takt tuzilishi musiqada deyarli uchramaydi.

Musiqada xilma-xil metrlarning birdaniga (ustma-ust) kelishi ham uchraydi, bunga **polimetriya** deyiladi. Polimetriyaning tub hususiyati musiqa asarlaridagi ayrim ovoz (partiya)larning xilma-xil metr o'lchovi bilan ifodalanishidir. Bunda metr aktsentlari bir-birlariga mos tushishi va mos tushmasligi ham mumkin.

Nazorat savollari:

1. Aralash o'lchovlar deb nimaga aytiladi?
2. Aralash o'lchovlar va murakkab o'lchovlarning farqlarini ayting.
3. O'lchovlar necha xilda almashinib turadi?
4. Musiqada xilma-xil metrlarning ustma-ust kelishiga nima deyiladi?
5. Aralash o'lchovli cho'zimlar qanday turkumlanadi?

BOLALAR VA G'OZLAR

J. Najmiddinov musiqas, i
M. Qo'shoqov she'ri

O'rtacha tez

mp Bolalar:

G'oz - lar, qo' - shiq kuy - lay - siz g'oq g'oq g'oq

mf

Qa - yer - lar - da o'y - nay - siz? g'oq g'oq g'oq

mp G'ozlar:

U - chib - o'y - nab ko'k - lar - da, g'oq g'oq g'oq Cho' - mi - la - miz

mf

mp

mf **Hamma:**

ko'l - lar - da, g'oq g'oq g'oq g'oq g'oq g'oq

Bolalar: - G'ozlar, bizga aytingiz
G'oq, g'oq, g'oq.
Nega oppoq patingiz
G'oq, g'oq, g'oq.

G'ozlar: - Chunki suvlar to'liqini
G'oq, g'oq, g'oq.
Bizni yuvar har kuni
G'oq, g'oq, g'oq.

7-Mavzu: TOVUSH CHO'ZIMLARINI UZAYTIRUVCHI BELGILAR. MUSIQADARSLARIDA QO'SHIQ O'RGATISH FAOLIYATI.

1. Musiqa darslarida musiqa tinglash faoliyati.
2. Tovushlarning balandligi va uzunligini tushuntirish metodikasi.
3. Musiqa tinglash va kuylash jarayoni bosqichlari.
4. Musiqa tinglash faoliyati rejasini tuzish.

Musiqiy idrok - musiqa tinglash faoliyati barcha musiqiy mashg'ulotlarning asosidir. Musiqiy tovush balandligi, uning ritmik suratinı tinglamay kuylab bo'lmaydi. Lekin musiqa tinglash oson emas, chunki har bir musiqiy asarning xarakteri musiqaning ifoda vositalari orqali aks ettiriladi va doimiy rivojlanish va harakatda. Shuning uchun musiqa tinglashni o'rganish kerak. Musiqa tinglashni har qanday musiqiy jarayonda - qo'shiq kuylash, ritmik harakatlar bajarish, musiqiy cholg'ularda jo'r bo'lish, musiqa savodi jarayonlarida ham o'rganish mumkin.

«Musiqani sevish uchun, avvalambor, uni tinglay olish kerak...» - degan kompozitor D. SHostakovich. Musiqani idrok etish masalalariga bir qator rus olimlari N.Vetlugina, Ye.Gorskaya, G.Rigina, N.Grodzenskayalar murojaat qilganlar (78-betga qarang).

Musiqani eshitish va tinglashni o'rgatish 1-guruh o'qituvchisi oldiga bir qator vazifalarni qo'yadi. Avvalam bor o'qituvchi musiqani boshqa san'at turlaridan farqi nimadaligini tushuntirib bermog'i lozim. Musiqani his qilish, anglash, tushunish uchun uni tinglay olish muhimdir. Buning uchun bolalar musiqaning ifoda vositalari haqida - kuy harakati, ritmik surati, registrlarning ifodaviylik ahamiyati, sur'at, dinamika, lad bo'yoqlari (major va minor) va boshqalarni bilishlari kerak.

Asosan musiqa tinglash faoliyati quyidagi to'rtta shartli bosqichlarda o'tkaziladi:

1. Kirish so'zi.
2. Asar ijrosi.
3. Tinglangan asar haqida suhbat.
4. Qayta tinglash.

Bu bosqichlar shartli deb bejiz ta'kidlamadik. Dars to'zish, asar mazmuni va mohiyatiga qarab bu bosqichlar qisqartirilishi yoki kengaytirilishi ham mumkin.

Birinchi guruhda kuylash malakalari

Birinchi guruhda kuylash malakalarini shakllantirish bevosita musiqiy eshitish qobiliyatining rivojlanishi bilan bog'liq. Sof intonatsiyada kuylash, aniq idrok etib, tinglangan tovushni toza ijro etishdan iboratdir. Gohida musiqiy tovushlarni to'g'ri idrok etadigan, biroq to'g'ri kuylay olmaydigan bolalar ham uchraydi. Guruhda turli xususiyat va odatlarga ega bolalar bo'lganligi tufayli, o'qituvchi barcha bolalarga mos keladigan usullarni qo'llashi kerak. Qo'shiq kuylashni o'rganayotganda sekin-asta takrorlash usullari bilan, unli va undosh tovushlarni to'g'ri talaffoz qilgan holda, qo'shiq ritmini sanagan holda ko'zlangan maqsadga erishadilar. Bolalar ko'pincha o'qituvchiga taqlid qilishlarini hisobga oladigan bo'lsak, o'qituvchi bolalarni kuylatishidan avval qo'shiqni o'zi ijro etib berishi lozim. O'qituvchi kuylash jarayonida nafas, talaffuz, ansambl, soz ustida ish olib boradi. Buning uchun bolalarni o'qituvchini qo'lga qarab, qo'shiqni barobar boshlash va barobar tugatishlarini nazorat qilib borish kerak. Har qanday tovushni chiroyli, baqirmasdan, to'g'ri nafas olib, undoshlarga unli tovushlarni qo'shgan holda kuylash yaxshi natija beradi. Nafas olganda, "...xuddi gul hidlagandek," (N.Grodzenskaya) olish muhimdir. Bolalar nafaqat o'zlarini, balki, guruhdoshlarining ham kuylashini eshita olishlari kerak. Qo'shiq kuylash jarayonida, musiqa tinglash jarayonida bo'lgani kabi, bolalarga musiqa savodidan ma'lumotlar berib boriladi.

Musiqa darslarida qo'shiq o'rgatish faoliyat.

Qo'shiq ijrosini ko'rsatib berish. Bolalarni o'rganiladigan qo'shiq bilan, uning yaralish tarixi, ijodkorlari va qo'shiqning mazmuni bilan tanishtiriladi. O'qituvchi o'zi mazkur qo'shiqni ijro etib beradi.

O'qituvchining ijrosi badiiy jihatdan yorqin va ifodali bo'lishi lozim. Agar o'qituvchi o'zi ijro etib bera olmasa, qo'shiqni magnit tasma yoki boshqa yozuvlar orqali ham eshittirish mumkin. Baribar o'qituvchi qo'shiqni o'rgatish jarayonida bolalarga qo'shiqni bo'laklarga bo'lib kuylab berishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun

qo'shiq qanchalik kichik va sodda bo'lishiga qaramay, o'qituvchi uni yuqori saviyada ijro etib berishi muhimdir.

Qo'shiq haqida suhbat. Qo'shiqning badiiy ahamiyatini aniqlash maqsadida o'qituvchi bolalarga qo'shiqning xarakteri, ifodaviyligi, dinamikasi va boshqalar haqida so'zlab beradi. Bu guruhdagi bolalarga ko'proq quvnoq, sho'x xarakterdagi qo'shiqlar yoqadi. Shuning uchun ularga g'amgin, qayg'uli qo'shiqlarni o'rgatish qiyinroq kechadi.

Qo'shiq so'zlari va ohangini o'rganish. Qo'shiqning qay darajada murakkabligiga qarab o'qituvchi uni so'zlarini alohida, kuyidan avvalroq o'rgatadi. Biroq hadeb so'zlarga berilmay, uni iloji boricha kuy bilan hamohanglikda o'rgatish yaxshi natija beradi. O'qituvchi qo'shiqni jumalarga bo'lib o'rgatadi. Bolalar jumalar haqida tushunchaga ega bo'ladilar. O'qituvchi bolalarga jumalarning o'rtasida nafas olish mumkin emasligini tushuntiradi. Bu jarayonda musiqa savodiga murojaat qilish kerakli natijani beradi.

Ijro ifodaviyligi ustida ishlash. Qo'shiqni o'rganish jarayonining boshidan to'xtatib ijroni ifodaviyligiga ahamiyat berish kerak. Ko'pchilik mutaxassislarning fikriga ko'ra, bolalar qo'shiqning so'zlari bilan ko'yini to'liq o'zlashtirib bo'lganlaridan so'ngina ifodaviylikka erishish mumkin, ekan. Bu holda bolalar o'z diqqatlarini so'zlarni va ko'yini qanday kuylashga emas, balki qo'shiqning mazmunini ochib berishga qaratadilar. Ifodali kuylashni o'qituvchining asarning kompozitori va shoiri, uning yaralish tarixi hamda tarbiyaviy ahamiyati haqidagi kirish so'zi ham ta'minlab beradi.

Qo'shiq ijrosini ko'rsatib berish. Bolalarni o'rganiladigan qo'shiq bilan, uning yaralish tarixi, ijodkorlari va qo'shiqning mazmuni bilan tanishtiriladi. O'qituvchi o'zi mazkur qo'shiqni ijro etib beradi.

O'qituvchining ijrosi badiiy jihatdan yorqin va ifodali bo'lishi lozim. Agar o'qituvchi o'zi ijro etib bera olmasa, qo'shiqni magnit tasma yoki boshqa yozuvlar orqali ham eshittirish mumkin. Baribar o'qituvchi qo'shiqni o'rgatish jarayonida bolalarga qo'shiqni bo'laklarga bo'lib kuylab berishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun qo'shiq qanchalik kichik va sodda bo'lishiga qaramay, o'qituvchi uni yuqori saviyada ijro etib berishi muhimdir.

Qo'shiq haqida suhbat. Qo'shiqning badiiy ahamiyatini aniqlash maqsadida o'qituvchi bolalarga qo'shiqning xarakteri, ifodaviyligi, dinamikasi va boshqalar haqida so'zlab beradi. Bu guruhdagi bolalarga ko'proq quvnoq, sho'x xarakterdagi qo'shiqlar yoqadi. Shuning uchun ularga g'amgin, qayg'uli qo'shiqlarni o'rgatish qiyinroq kechadi.

Qo'shiq so'zlari va ohangini o'rganish. Qo'shiqning qay darajada murakkabligiga qarab o'qituvchi uni so'zlarini alohida, kuyidan avvalroq o'rgatadi. Biroq hadeb so'zlarga berilmay, uni iloji boricha kuy bilan hamohanglikda o'rgatish yaxshi natija beradi. O'qituvchi qo'shiqni jummalarga bo'lib o'rgatadi. Bolalar jumlar haqida tushunchaga ega bo'ladilar. O'qituvchi bolalarga jumlarning o'rtasida nafas olish mumkin emasligini tushuntiradi. Bu jarayonda musiqa savodiga murojaat qilish kerakli natijani beradi.

Ijro ifodaviyligi ustida ishlash. Qo'shiqni o'rganish jarayonining boshidan to oxirigacha ijroni ifodaviyligiga ahamiyat berish kerak. Ko'pchilik mutaxassislarning fikriga ko'ra, bolalar qo'shiqning so'zlari bilan ko'yini to'liq o'zlashtirib bo'lganlaridan so'ngina ifodaviylikka erishish mumkin, ekan. Bu holda bolalar o'z diqqatlarini so'zlarni va ko'yini qanday kuylashga emas, balki qo'shiqning mazmunini ochib berishga qaratadilar. Ifodali kuylashni o'qituvchining asarning kompozitori va sho'iri, uning yaralish tarixi hamda tarbiyaviy ahamiyati haqidagi kirish so'zi ham ta'minlab beradi.

1-guruhda musiqa savodi

Yuqoridagi bo'limlardan ko'rib turibmizki, musiqa savodi barcha faoliyatlarni birlashtiruvchi va bolalarning ijodkorligini, ijro mahoratini oshiruvchi jarayondir. Shuning uchun bu jarayonni alohida mustaqil faoliyat sifatida ko'rib bo'lmaydi.

Birinchi guruhlarda musiqa savodi jarayonini hamma o'qituvchilar har xil mavzularni o'rgatishdan boshlaydi. Kimdir tovushlar harakatidan, kimdir tovushlar balandligi, uzunligi va boshqalardan boshlaydi. Ayrim o'qituvchilar musiqa savodi jarayonini musiqiy registrnlarni o'rgatishdan boshlaydi. Qanday mavzudan boshlashidan qat'iy nazar o'qituvchi musiqa savodini boshqa faoliyatlar bilan o'zviy bog'lashi kerak. Kuylashda tovushlar

harakati, balandligi, cho'zimi haqida tushuntirsa, tinglashda ritm, metr, dinamika, o'lov va boshqalar haqida ma'lumot beradi.

Bolalarga tovushlar harakatini qo'l yordamida tushuntirish ham yaxshi natija beradi. Ularga beshta barmoqlarimizni nota chiziqlariga qiyoslab notalar joylashuvini o'rgatish mumkin. Birinchi guruh bolalarining musiqa darsliklarida kerakli mavzularni o'zlashtirish uchun barcha ma'lumotlar, ko'rgazmalar keltirilgan bo'lib, ularni bolalar o'qituvchilari yordamida bemalol o'zlashtiradilar.

Muhimi birinchi guruh bolalari "yuqori"ga va "pastga" harakatlantirish tushunchalarini to'liq o'zlashtirishlari lozim. Buni amalga oshirishga "zinapoya" yordam beradi, bolalar zinapoya yordamida tovushlarni pastdan yuqoriga va yuqoridan pastga bemalol kuylay oladilar. O'quv dasturiga ko'ra birinchi guruh bolalari tovushlar nomi, uzunligi, balandligi, ritmi, metr tushunchalarini, nota yozuvi haqida tushunchalarni egallashlari kerak. Bog'chaga kelgan bolalar uchun bu biroz murakkab bo'lsada, mahoratli o'qituvchi bu vazifalarni bemalol uddalay oladi. Birinchi darslardan nota yozuvi va unda notalar joylashuvini sekin-asta o'rgatilib, kuylatib borilsa, bu vazifalar hech qanday qiyinchilik o'ymaydi.

Tovushlar balandligi haqida tushunchalar quyidagicha beriladi:

baland, past va o'rta tovushlar - registr haqida tushunchalar berish;

bir xil balandlikdagi tovushni yuqoriga va pastga harakati haqida tushuncha berish;

bosqichma-bosqich harakat (zinapoya);

har xil balandlikdagi tovushlar turlicha nomlanadi: do, re, mi

tugallanganlik va tugallanmaganlik (turg'un va noturg'un) va tonika tushunchalari beriladi;

tanish bo'lgan kuylar orqali major va minor ladlari haqida tushunchalar beriladi.

Yuqoridagi barcha beriladigan tushunchalar darsdagi musiqiy faoliyatlar jarayonida mustahkamlanib boriladi.

Tovushlar uzunligi haqida tushunchalar quyidagicha beriladi:

uzun va qisqa tovushlar qarama-qarshi ohangda beriladi;

- eng ko'p qo'llaniladigan uzunliklar chorak va nimchorak notalar har xil sharli bo'g'inlar, qarsaklar orqali tushuntiriladi.

Bolalarning musiqiy bilimlar tizimida musiqa tinglashning ahamiyatini baholash murakkabdir. Musiqani tinglamay turib madaniyatni o'rgatish, dunyo musiqa san'ati durdonalari bilan tanishtirish, musiqaning ifoda vositalarini o'rgatish, yuqori musiqa san'ati asarlariga nisbatan muhabbat o'yg'otish mumkin emas. Bu sifatlarni shakllantirishda musiqa tinglash jarayonining juda katta o'rni bor.

Musiqiy ta'lim tizimida, xususan, musiqa tinglash ta'lim mazmunining asosini tashkil qiladi. Bolalar asar tinglash jarayonida yakkanavoz va jo'rnavezlikni ajrata bilishlari, ansambl va orkestr ijrosini farqlay bilishlari, sozlar va cholg'ular tembrini ajrata olishlari, o'zbek, qardosh va jahon xalqlari bastakorlari asarlaridan namunalar tinglay olishni o'rganishlari zarur.

Musiqa tinglash jarayonida, bolalar turli bastakor va kompozitorlar asarlaridan namunalar tinglaydilar. D. Shostakovichning ta'biri bilan aytganda, «Musiqani sevish uchun, avvalam bor uni tinglash kerak...» Vatan, do'stlik haqidagi, mehnat va boshqa jismoniy hamda aqliy faoliyatlar mavzusidagi asarlarni tinglash, bolalarga ijobiy ta'sir qiladi. Bola tinglangan musiqa yoki san'at asari haqida birorta savol bermasa, unda biror hissiyot vujudga kelmasa, shaxsiy hissiyot va munosabat bilan bog'lanmagan xabar tarzidagi aloqagina paydo bo'lsa, demak vazifa bajarilmagan, maqsadga erishilmagan hisoblanadi.

V.I.Petrushin "Musiqiy psixologiya" asarida musiqaning psixologik xususiyatlari haqida to'xtalar ekan, musiqa idrokiga ham to'xtalib o'tadi.

Uning fikricha, tinglovchi biror bir musiqiy asarni tinglaganda, uning muallifi va kuyning nomini avval eshitgan bo'lsa darhol aniqlay oladi. Har bir musiqiy asar insonning hayoti davomida orttirgan taassurotlari, kechinmalarini o'yg'otadi. Lekin tinglovchi musiqiy asarni tinglaganda, o'zining emas, balki kompozitorning kayfiyati, his-tuyg'ularini musiqaning ifoda vositalari orqali anglashi kerak. V.Petrushinning fikriga ko'ra, musiqiy idrokni shakllantirish bu musiqiy eshitish qobiliyatini shakllantirishga bog'liq ekan. Lekin u yana shuni ta'kidlaydiki, kishining tarbiya ko'rgan muhiti, bilimi,

yoshi ham uni musiqiy idrokiga sezilarli ta'sir ko'rsatar ekan. Har bir kishining musiqiy didi uning turar joyi, yashash muhiti va uni o'rab turgan ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq, deb hisoblaydi, V.Petrushin, Olim yana "... Musiqiy idrok tafakkurning boshlang'ich bosqichi..." - deydi.

Demak, olimning fikrini tahlil qilar ekanmiz, shunday xulosa chiqarishimiz mumkin:

1. Musiqiy idrok eshitish sezgisi bilan bog'liqdir.

2. Musiqani idrok etganda avval egallangan taassurotlar gavdalana ekan.

3. Kishilarning musiqiy didi ular yashayotgan ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq ekan.

4. Musiqiy idrok tafakkur jarayonining ilk bosqichlaridan biridir.

N.A.Vetlugina o'zining "Musiqani idrok etish" nazariyasida musiqaning ahvolda ta'sirchanligi va uni inson ongi orqali idrok etish malakalarini shakllantirishning boshlang'ich bosqichlari haqida bayon etadi. Avvalam bor, N.Vetlugina bolalarni musiqiy asarlarni idrok etishi muammosi bilan ko'p shug'ullangan olimadir. U musiqa tinglashning ahamiyati haqida gapirar ekan, ijro etishdan ko'ra musiqa tinglash kishilar ruhiyatiga ko'proq ta'sir qilishiga urg'u beradi. Shuningdek, N.Vetlugina musiqa tinglash jarayonining ham o'z metodikasi bo'lishi haqida gapiradi. Bog'chada bolalarga har bir mazmundagi qo'shiqlarni tinglatar ekanmiz, tinglash jarayonini tashkil etish va uni samarali usullarini ishlab chiqish joizdir. N.Vetluginaning ta'biriga ko'ra, musiqa kishiga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi: kuy va uning musiqiy ifodasi kishining hissiyotiga ta'sir qilib, unda har xil hislarni uyg'otadi, turlicha kayfiyatlarni hosil qiladi. Qo'shiqning matni, g'oyaviy mazmuni faqat hissiyotga emas, balki tinglovchilarning ongiga ham ta'sir qilib, ularni hayajonlantiradi va fikrlashga majbur etadi.

B.V. Asafev (1884-1949) musiqa tinglash yoki musiqani idrok etishni ikki xil ma'noda tushuntirgan:

1. Tinglovchi o'z ijrosi bilan uyg'unlashib undan zavqlanib, musiqa tinglash uning kundalik ishiga aylanib qoladi.

2. Tinglovchi o'zini, butun vujudini musiqa ummoniga g'arq etib, qalbi bilan uni his etib, haqiqiy musiqa bilimdoni sifatida tinglaydi.

Ko'rib turganimizdek, B.V.Asafev musiqa tinglovchilarni ham farqlaydi. U musiqani asl bilimdoni boshqacha tinglaydi va shunchaki havaskor boshqacha tinglaydi, deb uqtiradi. Tabiiyki, musiqashunos musiqani idrok etar ekan, u musiqa ijodkori, shakli, xarakteri, janri haqida bemalol fikr bildirar oladi. Biroq, havaskor musiqa tinglaganda, faqatgina musiqaning xarakteri, badiiy obrazi haqida qisman tushuncha bera oladi.

Asarni bilishning ikkinchi bosqichida bola asar haqidagi o'z fikrini aytishi, uning g'oyaviy-badiiy mazmuniga baho berishi, asarning xarakterli xususiyatlarini tahlil qilishi kerak. Bunda tanqidchilik, san'atshunoslik va hokazolardagi muallif va uning asarlari haqida insoniyat to'plagan bilimlar mujassamlashadi. Musiqa tinglash, yakkanavoz va jo'rovlikni ajrata bilish, sozlar va sozlar tembrini ajrata olish, musiqiy did va idrokni rivojlantirish, o'zbek, qardosh va jahon xalqlari bastakorlari asarlaridan namunalar tinglash kabi musiqiy-nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi. Ushbu bilimlarni o'zlashtirish bolalarning musiqiy-estetik saviyasini oshiradi.

Bog'chagacha ta'lim muassasalarda bolalarning yoshlariga mos bo'lgan, o'z tuzilishi, mazmuni jihatdan go'zal, yuksak g'oyalarni, o'tmish va kelajakni aks ettiruvchi musiqa yangrashi kerak. Bolalar oilada, radio, televidenie orqali, shuningdek, teatr, kontsert va boshqa jamoatchilik joylarida musiqa bilan doimo oshno bo'ladilar, ya'ni bolalarning hafta davomida tinglaydigan musiqa ko'lamida haftadagi bir soatlik mashg'ulotdan bir necha bor ko'pdir. Ammo ular tinglaydigan musiqa asarlarining hammasi ham bolalar yoshiga mos emasligi va ular musiqani badiiy-g'oyaviy jihatdan hamma vaqt ham maqsadga muvofiq idrok eta olmasligini hisobga olishimiz lozim. Shuning uchun ham musiqa mashg'ulotlaridagi musiqa tinglash jarayonlari bolalarning hayotiy musiqiy faoliyatida boshqaruvchi va pedagogik maqsadga muvofiq yo'naltiruvchi, badiiy-axloqiy tarbiya beruvchi vosita sifatida muhim rol o'ynaydi.

Ma'lumki, mashg'ulotlar jarayonidagi har bir faoliyat xoh u qo'shiq kuylash bo'lsin, xoh musiqa savodi, xoh musiqa tinglash, bularning barchasi barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi.

Musiqa madaniyati darslarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri unda musiqa ta'limining ko'pgina faoliyatilari qamrab olinadi. Bu faoliyat turlari ichida xor bo'lib kuylash va musiqiy asar tinglash jarayonida bolalarning musiqiy didini shakllantirish yetakchi o'rinni egallaydi. Shuningdek, mashg'ulotning tarkibiy qismlari — qo'shiq kuylash, musiqa cholg'u asboblari jo'r bo'lish, musiqa ostida ritmik harakatlar qilish jarayonlarida ham bolalarning musiqiy didlari shakllantirib boriladi. Bolalarda musiqaga havas uyg'otish uchun ularning eshitayotgan musiqa asarlarini sevish katta ahamiyatga egadir. Bu xislat faqat yuksak badiiy-estetik saviyadagi asar vositasida amalga oshiriladi.

Inson yaxshi qo'shiqni mahoratli ijrochidan tinglaganda unda musiqa asarga nisbatan taassurotlar, fikr-mulohazalar o'yg'onadi. Tinglovchilarning qo'shiqni qanday idrok etishlari, undan qanchalik ta'sirlanishlari, musiqiy asarning tinglovchilar hissiyotiga va ongiga ta'siri musiqaning qanday yangrashi, sozanda yoki xonandaning asarni qay darajada ijro etishiga bog'liqdir. Lekin buning o'zi musiqa tinglash uchun yetarli emas. Tinglovchilar musiqa ijodkorlari va mualliflari haqida, tinglayotgan asarning yaratilgan davri, shakli, turi, o'lchovi, ritmi va boshqalar haqida tushunchaga ega bo'lsa, musiqiy asarni tinglashda asarning mazmun-mohiyatini to'la-to'kis tushunadi, shuningdek, asar unga ijobiy ta'sir qiladi, ichki hissiyot va kuchlarni hosil qiladi.

E'tiborlaning fikriga ko'ra, musiqa tinglashdan avval o'tkazilgan suhbat bolalarni psixik jihatdan asarni idrok etishga tayyorlaydi. Asarning janri, yaratilish tarixi, ijodkorlari, asardagi g'oya haqida o'tkazilgan suhbat bolalarni shu asarni tinglashga samimiy yaratadi. Kuyni tinglash jarayonida uni yaratilgan davr haqida, kompozitorning hayot va ijodi haqida, qo'shiq yoki kuy bilan bog'liq tarixiy voqealar haqida o'tkazilgan suhbat musiqani idrok etishda o'ta muhim jarayon hisoblanadi. Bolalarga har bir musiqiy asar zahirida ma'lum voqelik, his-tuyg'u va fikrlar yotishi haqida ularning hayotiy tajribalariga tayangan holda tushuncha berib berish lozim deb fikr yuritadi.

Musiqa tinglash jarayonini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. Tinglanadigan asar haqida musiqa rahbarining kirish so'zi (bunda, musiqa rahbari bolalarga musiqiy asar mualliflari haqida, asarning yaratilish tarixi haqida so'zlab beradi).

2. Musiqa rahbari yoki magnitofon ijrosida asarni tinglash.

3. Tinglangan asarni suhbat-bahs yo'li bilan musiqiy va badiiy-g'oyaviy jihatdan oddiy tahlil qilish.

4. Musiqiy asarni bir butunligicha qaytadan tinglash hamda asar haqida bolalarning umumiy taassurotlari yuzasidan yakuniy xulosa chiqarish.

Shuningdek: bolalar mashg'ulotlarning musiqa tinglash qismida quyidagi ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar:

— Musiqiy asarni diqqat bilan jimlikni saqlagan holda tinglash.

— Musiqiy asarni tinglaganda asar mazmuni va xarakterini anglash;

— Musiqaning ifoda vositalari, janrlar (qo'shiq, raqs, marsh), tembrlar haqida oddiy tushunchaga ega bo'lish;

— Erkaklar, ayollar, bolalar va aralash xor ovozlari, yakkanavozlarni eshita olish hamda bir-biridan farqlay olish;

— Milliy cholg'u cholg'ularini, orkestr turlarini, musiqa janrlarini bir-biridan farqlash va hokazo.

Musiqa tinglashning yana bir muhim shartlaridan biri, musiqiy asarni tinglash jarayonida guruhda tinchlik bo'lmog'i lozim. Musiqani diqqat bilan, jimlik sharoitida tinglashga o'rganish yoshlikdan boshlanadi va bola ulg'aygandan so'ng yuksak madaniyatli shaxs bo'lib yetishadi.

Har qanday sohada ko'nikma va malakalarni oshirish uchun takrorlash o'ta muhim shart hisoblanadi. Musiqa tinglashda ham eshitilgan musiqiy asarni qayta-qayta tinglab turish, ushbu asarni yaxshiroq tushunish va o'zlashtirishga imkon yaratadi. Eng asosiy talablardan biri shundaki, bola tinglangan asar haqida o'z taassurotlarini aytib bera olishi kerak. Har bir bolaning o'z fikr-mulohazalarini bayon qilishi eshitilgan asar haqidagi taassurotlar qo'lamini kengaytiradi. Masalan, musiqa tinglashda — «Bu qo'shiqni bilasizmi? Birinchi marta qaerda eshitgansiz? Qo'shiq sizga yoqdimi? Qo'shiqning ma'nosini tushuntirib bera olasizmi?» — kabi savollar orqali bolalarni yanada diqqat bilan tinglashga, ularni

o'zlari o'tibor bermagan ayrim jihatlarni idrok etish va anglashga, mustaqil fikr yuritishga odatlantirib boradi.

Yuqorida sanab o'tilgan talablar bajarilsa, bolalarni musiqiy asarlarni badiiy-g'oyaviy jihatdan mantiqan to'g'ri idrok etishga, musiqiy did va tafakkurlarini rivojlantirishga, musiqiy asarni qadrlashga, uni to'g'ri baholashga qulay sharoit yaratiladi.

Nazorat savollari

1. Musiqa tinglash faoliyati qanday bosqichlardan iborat?

2. Musiqiy idrok deganda nimani tushunasiz?

3. Tovush haqida qanday tushunchalarga egasiz?

4. Eng ko'p qo'llaniladigan uzunliklar qaysi notalar?

5. H tironskaya nafas olishni nimaga o'xshatadi?

QADIM TURON

N. Norxo'jayev musiqasi,
Po'lat Mo'min she'ri

Allegro moderato

Uch Hu - mo qush par - vo - zi xush Ay - tay_ chin - dan_ bax - tim

sen - dan. Keng Tur - kis - ton Men - ga ma - kon El qa - dr - don O'z - be - kis - ton

Qa - dim - Tu - ron

Samosi sof, chaqnar oftob,
Bag'ri kengdir, do'sti ko'pdir.
Aytay chindan, baxtim sendan.
Bor bo'l humo, bor bo'l humo.

8-Mavzu: TON VA YARIM TON. ALTERATSIYA BELGILARI. MUSIQA TINGLASH FAOLIYATINI DARSDA GURUH BILAN QO'LLASH.

Reja:

1. Ton va yarim ton haqida tushuncha.
2. Alteratsiya belgilari haqida ma'lumot.
3. Musiqa tinglash faoliyatini mashg'ulotlarda qo'llash.
4. Musiqa tinglash tizimi bosqichlari.

Har bir oktavaning 12 ta teng yarim tonlikda bo'linganligi sababli, yarim ton musiqa tuzilmasi tovushlari orasidagi eng kichik oraliq hisoblanadi. Ikki yarim tonlikdan hosil bo'lgan oraliqqa butun ton deyiladi.

Tovushqatorning asosiy pog'onalar orasida ikki yarim ton va beshta butun ton bor. Ular quyidagi tartibda joylashgan:

Do	Re	Mi	Fa	Sol	Lya	Si	(Do)
1 ton	1 ton	0,5 ton	1 ton	1 ton	1 ton	0,5 ton	

Asosiy pog'onalar orasida hosil bo'lgan butun tonlar yarim tonlarga bo'linadi. Fortepianoning qora klavishlarini bosganda eshitilgan tovushlar bir tonliklarni yarim tonliklarga bo'ladi. Shunday qilib, har bir oktava bir-biridan teng oraliqda joylashgan 12 ta tovushdan tarkib topadi.

Musiqa amaliyotidan kelib chiqqan holda tovushqatorning har bir asosiy pog'onasini ko'tarish yoki pasaytirish mumkin. Bunda ko'tarilgan yoki pasaytirilgan pog'onalar **hosila pog'onalar** deyiladi. Shuning uchun hosila pog'onalar nomi asosiy pog'onalar nomidan kelib chiqadi.

Musiqa amaliyotida asosan beshta alteratsiya belgilari qo'llaniladi: diyez, dubl-diyez, bemol, dubl-bemol va bekar (ko'tarilgan yoki pasaytirilgan tovushni oldingi holatiga qaytarish).

bu belgilar quyidagicha yoziladi:

diyez -

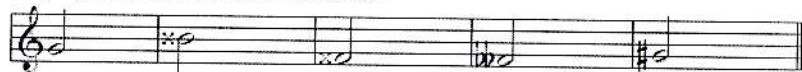
dubl diyez

bemol -

dubl - bemol

bekar -

Al'teratsiya belgilari nota chiziqlariga va oralig'iga yozilib, lozim bo'lganda notalar oldiga, shuningdek, kalitlarning o'ng tomoniga ham qo'yilishi mumkin. Masalan:

Kalitdan keyin qo'yilgan alteratsiya belgilari **kalit al'teratsiya belgisi**, notalar oldidan qo'yiladigan belgi esa **tasodifiy alteratsiya belgisi** deyiladi.

Agar alteratsiya belgilari kalit oldida qo'yilgan bo'lsa o'z kuchini butun asar davomida va barcha oktavalarda saqlaydi. Tasodifiy alteratsiya belgisi esa o'z kuchini faqatgina bir takt davomida va o'z oldida turgan tovush uchungina saqlaydi, xolos.

Bo'g'inli nomi	Harfli nomlari				
	Asosiy bosqichlar	Diyez	Dubl-diyez	bemol	dubl-bemol
Do	C	Cis	cisis	ces	ceses
Re	D	Dis	disis	des	deses
Mi	E	Eis	esis	es	eses
Fa	F	Fis	fisis	fes	feses
Sol	G	Gis	gisis	ges	geses
Lya	A	Ais	aisis	as	ases
Si	H	His	hisis	B	heses

Asosiy pog'onalarining yuqorida ko'rsatilgan tartibda ko'tarilish va pasayishiga alteratsiya³ deyiladi.

Musiqaning tinglash faoliyatini mashg'ulotda guruh bilan qo'llash.

Musiqaning tinglash faoliyatini ta'sir ko'rsatish metodi - musiqaning tinglash faoliyatida qo'llaniladi. Bolalar musiqani turlicha tushunadilar. Masalan, P.I. Chaykovskiyning "To'rg'ay" ko'yini tinglab, uni nomini bilmay turib, turlicha fikr yuritadilar. Ayrımlari tabiat manzarasiga, boshqalari qushni kuylashini, qolganlari esa boshqacha xarakter hissiyatini aytdilar. Yana boshqalarida esa yaxshi kayfiyat tug'iladi. Shuning uchun musiqaning rahbari (o'qituvchisi) bolalarga asarni tushuntirib beradi. Bolalar diqqatini musiqaning ifoda vositalariga qaratadi.

Ular kuylayotgan qush obrazini yaratadilar. Bu musiqaning ta'sir qilish metodidir. Bolalarning musiqaga qiziqish, musiqaning tinglashda taqqoslashga o'rganish, kuylashda, raqsdan, turli cholg'ular ijrosida o'ralishadi. Musiqaning rahbari ushbu faoliyatlarni ketma-ket olib borib, aniq maqsadga erishiladi.

Bolalarning milliy musiqamizni tinglashga tayyorlash uchun hozirgi kunda bog'chagacha ta'lim muassasalarida qanday ishlar olib borilayapti? Yuqorida aytilgan musiqaning tinglash uchun kerak bo'ladigan shartlarni bajarish musiqaning rahbari oldiga katta vazifalarni qo'yadi. Musiqaning rahbari musiqiy asarni eshittirishdan oldin, bolalar bilan shu mavzuda qisqacha suhbat o'tkazadi va suhbatda asarning mazmuni va xarakteri, asar mualliflari haqida bolalarga so'zlab beradi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bolalar o'zi tinglagan asarlari haqidagi taassurotlarini rasm chizish orqali aks etishlari yaxshi natijalar beradi. Musiqaning rahbari bolalarning tasviriy faoliyati natijalariga asoslanib ularning fikrlashi, idrok etishi, tafakkuri, ongi qay darajada shakllanganligini baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Musiqaning o'qitish metodikasi fanining maqsadi ta'lim maqsadidan kelib chiqib, musiqaning madaniyati o'qituvchisini dars (mashg'ulot) berish jarayoniga nazariy va amaliy tayyorlash. Bu maqsad quyidagi vazifalarni hal etishni ko'zda tutadi.

³ Alteratsiya - o'zgartirish ma'nosini bildiradi.

1. Bog'chada musiqa ta'limini va tarbiyasini mazmunini tashkil qilishning turli shakl va metodlari haqida asosiy ma'lumotlar berish.

2. Musiqa ta'limi va tarbiyasi sohasidagi ilg'or tajribalarni umumlashtirish.

3. Musiqa ta'limi va tarbiyasi jarayonida pedagogik amaliyot bo'yicha metodik adabiyotlarni mustaqil o'rganishga tayyorlash.

4. Musiqa asoslarining badiiy pedagogik tahlili metodikasi asosini bilish.

5. Ilmiy tadqiqot ishlari masalalarini hamda bolalarni musiqa vositasida o'qitish va tarbiyalash masalalariga to'g'ri yondashuvni shakllantirish.

Musiqa o'qitish metodikasi musiqa rahbarining musiqa ta'limi kasbini mukammal bilguvchi musiqachi pedagogni tayyorlaydi. Musiqa o'qitish metodikasini o'zlashtirishda pedagogika, psixologiya, musiqiy pedagogika tarixi, musiqiy ta'limda innovatsion texnologiyalar, musiqiy pedagogika va boshqa musiqiy, psixologik va pedagogik fanlarga asoslanadi.

Ajdodlarimiz barkamol insonni voyaga yetkazishda badiiy estetik tarbiya vositalari, jumladan, musiqa san'atining ahamiyatini chuqur anglab, yoshlarning ichki dunyosini boyitishga, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish va kamol toptirishga uning ta'siri jihatlariga diqqat-e'tibor bilan qarashgan.

Musiqani kattalar, bolalar va qariyalar ham sevib tinglashadi. Xoh u mumtoz bo'lsin, xoh xalq musiqasi, xoh yengil yoki vazmin musiqa bo'lsin, barchamiz uni bajonudil tinglaymiz. Lekin musiqiy yo'nalishlarni anglash, ayniqsa bolalarga juda qiyin. Hayotda hamma ham musiqa tilini tushunavermaydi. Ko'pchilik mumtoz musiqamizga nisbatan o'ta befarq. Buning sababi bolalikda Musiqiy tarbiyaga kerakli e'tibor berilmaganligidadir.

Musiqa tinglash, musiqa madaniyati mashg'ulotlarining asosiy omili hisoblanadi, chunki musiqaning yangrashi ongli ravishda idrok etilib, uning xarakteri, mazmuni ongli ravishda o'zlashtiriladi. Bolalarni hayotiy tajribalariga tayangan holda har bir musiqa asari zahirida ma'lum, his-tuyg'u va fikr aks ettiriladi. Biz musiqa mashg'ulotining qaysi faoliyatini olmaylik, u avval musiqani tinglab, musiqani idrok etishdan boshlanadi va bolalarning ruhiyatiga ta'sir

etadi, shuning uchun musiqa tinglash mashg'ulotining yetakchi faoliyati bo'lib hisoblanadi.

Musiqa tinglash – kuylanadigan yoki tinglanadigan kuyning nota xususiyatlarini, dinamik belgilari, sur'ati, kuy yo'nalinishini ongli kuzatish va ijro etish imkonini beradi.

Musiqa tinglash, musiqa adabiyoti – musiqa janrlari, kompozitorlar, ular yaratgan asarlar haqida tushuncha beradi.

«Musiqa tinglash» tizimi

1	Musiqa tabiati. Musiqiy tovushlar
2	Musiqa ifoda vositalari.
3	Torli, urma, damli cholg'ular.
4	Yakkanavozlar.
5	Jo'rnavozlik
6	Ansambl, orkestr.
7	Kuyning asosi va cho'qqisi yoki avji.
8	1,2,3 qismli qo'shiqlar.
9	Shaklning eng sodda asosi. Takrorlash, rivojlov.
10	Teatr musiqasi. Balet, opera

Bog'chagacha ta'lim muassasalaridagi musiqa tinglash jarayoni nafaqat musiqa va uning ifoda vositalari, janrlar, ijrolar o'rgatiladi, balki o'rganilgan qo'shiqlarga oid musiqiy asarlar tinglanib, tahlil qilib boriladi. Bolalar taassurotlarini rasm chizish orqali yoki so'z bilan ifodalab beradilar.

Nazorat savollari:

1. Tovushqatorning asosiy pog'onalari orasida nechta yarim va nechta butun ton mavjud? 2. Musiqa amaliyotida asosan nechta alteratsiya belgilari qo'llaniladi? 3. Kalit alteratsiya belgisi va tasodifiy alteratsiya belgisining farqi nimada? 4. Musiqa tinglash qanday imkoniyatlarni beradi? 5. Musiqa amaliyotida ko'tarilgan va pasaytirilgan pog'nalar nima deyiladi? 6. Har bir oktava nechta tovushdan tarkib topga

AZIZ BO'STON - O'ZBEKISTON

Mirpo'lat Mirzo so'zi Dilorom Omonullayeva musiqasi

§ Quvnoq

Sahrolar gul
ochar senda,
samolar nur
sochar senda.
Yulduzlaring
so'nmasin hech,
bag'ringga g'am
qo'nmasin
hech.

Naqarot:
Mening
uchun aziz
bo'ston —
O'zbekiston,
O'zbekiston!

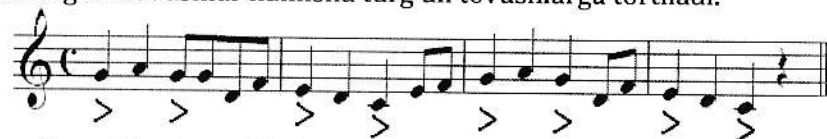
9-Mavzu: TURG'UN VA NOTURG'UN TOVUSHLAR. LAD. MAJOR LADINING TUZILISHI. VOKAL XOR MALAKALARI.

Reja:

1. Turg'un va noturg'un tovushlar haqida.
2. Lad tushunchasi. Major ladining tuzilishi.
3. Vokal-xor malakalari haqida tushuncha.
4. Nafas hosil qilish jarayonlarini o'rgatish.

Laddagi tayanch tovushlar **turg'un tovushlar** deb aytiladi. Tayanch tovushlarning bunday atalishi ularning xarakteriga mosdir, chunki tayanch tovushda tugallangan kuy tinglovchida sokinlik va turg'unlik taassurotini qoldiradi. Ladning birinchi bosqich tovushi **tonika** deb aytiladi.

Turg'un tovushlardan tashqari, kuyning umumiy yo'nalishini shakllantirishda ishtirok etadigan boshqa tovushlar ancha kuchsiz eshitiladi, shuning uchun ularga **noturg'un tovushlar** deyiladi. Noturg'un tovushlar hamisha turg'un tovushlarga tortiladi.

Yuqoridagi misolda ko'rsatilgan sol, mi va do (mazkur notalar tagiga chizilgan) turg'un tayanch tovushlarga kiradi, noturg'un tovushlar esa bu tovushlarga quyidagi tartibda tortiladi: sol tovushiga lya, mi tovushiga fa va do tovushiga re tortiladi. Do tovushi ushbu kuyning tonikasi hisoblanadi.

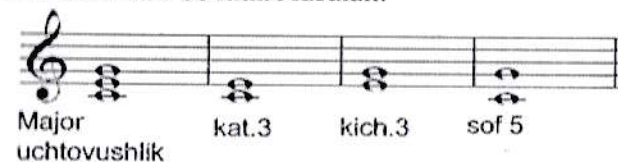
Ijro jarayonida noturg'un tovushlarning turg'un tovushlarga o'tishi **tovushlar yechilishi** deyiladi. Turg'un va noturg'un tovushlarning o'zaro munosabati tuzilmasi **lad** deyiladi. Har qanday kuy yoki musiqa asari ma'lum ladga asoslanadi. Lad musiqiy tovushlarning balandlik munosabatini ma'lum tartibga keltiradi va musiqaning boshqa ifoda vositalari bilan birga uning mazmuniga mos ma'lum hususiyatni hosil qiladi.

Major ladi. Tabiiy major gammasi

Turli xalqlar musiqasida xilma-xil ladlar uchraydi. Shunga qaramasdan hozirgi zamon musiqa amaliyotida major va minor ladi asosiy o'rinni egallagan.

Turg'un tovushlari uchta tovushdan iborat bo'lib, major yoki katta uchtovushlikni - akkordni hosil qilgan ladga **major ladi** deyiladi. Tovushlar uchtovushlikda, tertsiya bo'yicha joylashadi: katta tertsiya - pastki va o'rta tovushlar orasida, kichik tertsiya esa o'rta va yuqori tovushlar orasida bo'ladi.

Uchtovushlikning eng past va eng yuqori tovushlari oralig'ida sof kvinta intervali hosil bo'ladi. Masalan:

Tonikadan tuzilgan major uchtovushligi **tonika uchtovushligi** deyiladi. Major ladi yettita tovushdan iborat. Laddagi tovushlarning tonikadan navbatdagi oktavaning tonikasigacha joylashuviga **lad tovushqatori** yoki **gamma** deyiladi. Gamma hosil qilgan barcha tovushlarga **pog'onalar** deyiladi.

Major ladining gammasida yettita pog'ona bor. Ular birin-ketin keladigan sekundalar hosil qiladi:

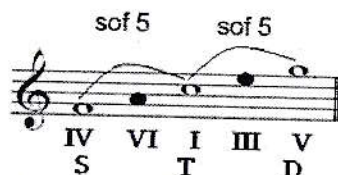
Pog'onalari yuqoridagi tartibda joylashgan gammaga **tabiiy major** gammasi deyiladi. Shu ko'rinishga ega bo'lgan lad esa tabiiy major deb ataladi. Ladning har bir pog'onasi raqam bilan yozilishidan tashqari, mustaqil nomga ham egadir:

- 1 - pog'ona: tonika (T)
- 2 - pog'ona: pastga boshlovchi tovush
- 3 - pog'ona: medianta (o'rtancha)
- 4 - pog'ona: subdominanta (S)
- 5 - pog'ona: dominanta (D)
- 6 - pog'ona: submedianta (pastki medianta)
- 7 - pog'ona: yuqoriga boshlovchi tovush.

Har bir ladning tonikasi, subdominantasi va dominantasi **asosiy pog'onalar**, qolganlari esa **yondosh pog'onalar** hisoblanadi.

Dominanta o'z tonikasidan hamisha sof kvinta yuqorida joylashadi. Tonika bilan dominanta orasida uchinchi pog'ona bor, shuning uchun u ya'ni, o'rtancha deyiladi.

Subdominanta tonikadan kvinta pastda joylashgan. Subdominanta bilan tonika orasida joylashgan pog'ona **submedianta** deyiladi. Quyida bu pog'onalarining joylashish tartibi ko'rsatilgan:

Tonalliklar. Diezli va bemolli major tonalliklari. Kvinta davrasi. Major tonalliklari engarmonizmi

Lad o'rnashgan pardalar yoki balandliklar **tonallik** deyiladi. Har bir tonallikning nomi tonika sifatida qabul qilingan tovush nomiga asoslangandir. Tonallik nomi lad bilan tonika iborasidan, ya'ni major so'zidan kelib chiqadi.

Masalan: do major yoki katta S – dur (harfiy tuzilma bo'yicha), sol major yoki G - dur va h.k.

Major ladida do tovushidan tuzilgan tonallik do major deyiladi.

Musiqi ijrochiligida *yettita diyezli* va *yettita bemolli* tonalliklar qo'llaniladi. Bu tonalliklarning alteratsiya belgilari kalitdan so'ng yozilib, kalit yonida yoziladigan belgilar deb ataladi.

Bir-biridan birta kalit belgisi bilan farq qiladigan tonalliklar, ularning har birida oltitadan o'xshash tovushlar bo'lganligi uchun yondosh tonalliklarga kiradi. Do major tonalligida sol major yondosh bo'ladi. Sol majorning birinchi pog'onasi do majordan sof kvinta yuqorida joylashadi:

Har bir yangi gamma o'zidan oldingi tonallikning beshinchi pog'onasidan, ya'ni, sof kvintadan tuziladi va buning natijasida biz

barcha diyezli major tonalliklariga ega bo'lamiz. Bu xildagi har bir gammaning VII pog'onasida, kalit yonida yoziladigan yangi belgisi – diyez hosil bo'laveradi va ular birin-ketin yetti belgigacha borib etadi.

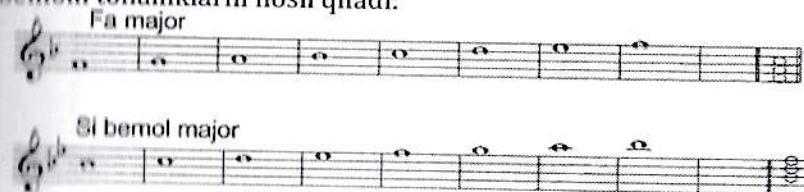
Besh, olti va yetti diyezli major tonalliklarining har biri beshtadan yettitagacha bemol belgisi bo'lgan tonalliklarning bittasiga engarmonik jihatdan tengdir va aksincha.

Balandligi bir xil, lekin yozilishi va nomi turlicha bo'lgan tonalliklarga **engarmonik teng tonalliklar** deb ataladi.

Barcha diyezli tonalliklarning yondosh tartibda joylashuvi quyidagi diyezli major tonalliklarini hosil qiladi:

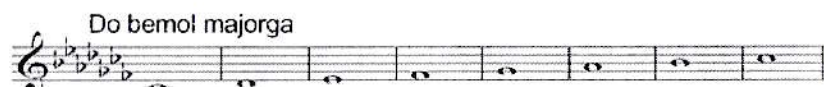
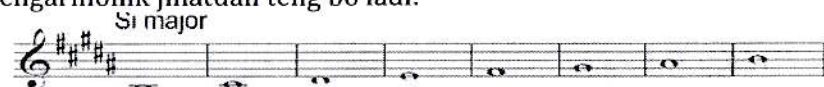

Barcha bemolli tonalliklarning yondosh joylashuvi quyidagi bemolli tonalliklarni hosil qiladi:

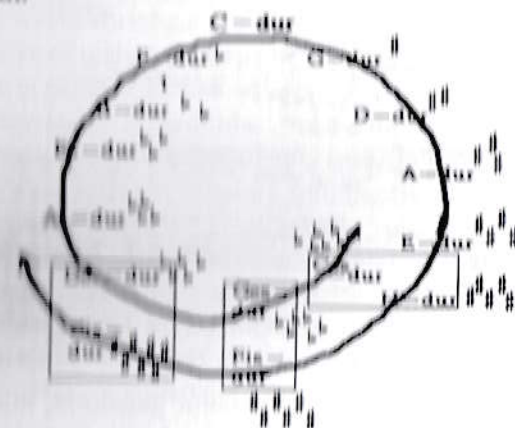

Musiqada qo'llaniladigan major tonalliklarining uchta jufti engarmonik jihatdan teng bo'ladi:

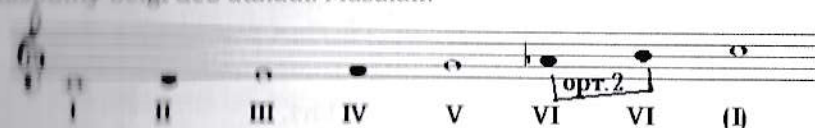

Engarmonik teng tonalliklarning kalit yonida yoziladigan belgilari umumiy yig'indisi 12 tadan iboratdir. Yuqoriga tomon sof kvinta bo'yicha tusilgan diyezli va pastga tomon sof kvinta bo'yicha tusilgan bemolli major tonalliklarining joylashuv tartibi **kvinta** davrasi deyiladi.

Garmonik va melodik major

Ayrim musiqa asarlarida VI pog'onasi pasaytirilgan major ladi qo'llanilganligini uchratish mumkin. VI pog'onani pasaytirish lozim bo'lganda, pasaytirish belgisi matnda nota oldidan qo'yiladi va tasoddiy belgi deb ataladi. Masalan:

Garmonik major gammasida bosqichlar intervali quyidagi tartibda joylashadi: kat.2, kat. 2, kich.2, kat.2, kich.2, **ort.2**, kich. 2.

Garmonik major gammasining xarakterli hususiyatlaridan biri oltinchi va yettinchi pog'onalar orasida *orttirilgan sekundaning* hosil bo'lishidir. Ushbu orttirilgan sekundaning ifodalanishi musiqa mazmunida o'ziga xoslikni hosil qiladi va musiqaning jozibadorligini oshiradi.

Гармоник мажор тоналликлари

Musiqa amaliyotida melodik major garmonik majorga nisbatan kam uchraydi. Melodik majorda VI va VII pog'onalar pasaytiriladi, xarakteri bo'yicha melodik major tabiiy minorga o'xshash bo'lib eshitaladi hamda kuyning pastga tomon harakatida qo'llaniladi. Masalan:

Vokal xor malakalari.

Bolalar tarbiyasida musiqa yetakchi o'rin egallaydi. Bu faoliyat turi bolalarga boshqa faoliyat turlariga nisbatan yaqin va tushunarlidir. Bolalar qo'shiq kuylashni sevdilar. Kuylash bolalar ijrochiligi faoliyati ichida yetakchi faoliyat turi bo'lib, u bolalarning musiqiy-estetik tarbiyasida muhim o'rin egallaydi. Yaxshi qo'shiq bolani quvontiradi, har tomonlama kamol topdiradi va tarbiyalaydi. Cholg'u kuylaridan farqli o'laroq qo'shiq kuylash kuchli emotsional ta'sir kuchiga ega. Chunki qo'shiqda matn va musiqa badiiy birligi namoyon bo'ladi. Qo'shiq kuylash bola shaxsi tarbiyasiga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Qo'shiq inson aqliy kamolotini

o'sishiga, dunyogarashini kengayishiga, atrof-olam haqidagi tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladi.

Qo'shiq kuylash jarayonida ular musiqani chuqurroq idrok etadilar, o'z kechinma va his-tuyg'ularini faolroq ifodalaydilar. Qo'shiqning matni bolalarga musiqa mazmunini tushunishga va kuyni osanroq o'slashtirishga yordam beradi. Biror bir cholg'uda ijro etilgan kuyga nisbatan ovozda ijro etilgan kuyni bolalar yaxshirok idrok etadilar.

Qo'shiq kuylash jarayonida bolalarda musiqiy qobiliyat rivojlanadi. Musiqiy eshitish qobiliyati, musiqiy xotira, ritm hissi, shuningdek, qo'shiq kuylash musiqiy qobiliyatlardan: metr va ritm hissi, musiqiy eshituvi, lad hissi rivojlanadi.

Jamoa bo'lib kuylash faoliyati bolalarni musiqiy o'quv qobiliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Guruhda jamoa bo'lib kuylash jarayonida bola o'z ovoz qismini boshqarishni, ustozlari ijrosini eshitib, kuzatishni hamda ular bilan bahamjihat jo'rnovozlik qilishga intiladi, jamoaviy birlik, uyushqonlik, o'zaro do'stlik hislari tarbiyalanadi.

Qo'shiq kuylash bola ruhiyatiga ta'sir qilish barobarida, uning jismoniy o'sishi va rivojlanishida ham katta ta'sir ko'rsatuvchi omildir. Jamoa bo'lib kuylash mashg'ulotlarida bolalarning diqqat-qiziqishi, ehtiyojligi va faolligi oshadi, musiqiy xotira yaxshi rivojlanadi va o'rganilgan qo'shiqlarni ijro etganda, zavqlanish hissi paydo bo'ladi. Qo'shiqni so'z ma'nosi va musiqa ohangini chuqur idrok etadilar va asarni mazmuni orqali hayotni o'rganadilar.

Qo'shiq kuylash bolalarning nutqini ham rivojlanishiga zamin yaratadi. Qo'shiq so'zlari cho'zib ijro etilganligi tufayli bolalar yangi so'zlarni bug'inlab, xatosiz o'rganadilar. Musiqa rahbari va tarbiyachilar so'zlarning to'g'ri ijro etilishini tekshirib boradilar.

Qo'shiq kuylash jarayoni bolalarni umumiy kayfiyat bilan birlashtiradi, ular hamkorlikda faoliyat bajarishga o'rganadilar. Ular shahab ketayotgan yoki orqada qolib ketayotgan o'rtoqlarini eshitadilar va ularni bir xil sur'atda kuylashga chaqiradilar.

Qo'shiq kuylash - musiqiy tarbiyaning asosiy vositasidir. U boshqa faoliyatlarga nisbatan bolalar uchun juda yaqindir. Qo'shiq kuylab, ular musiqani yanada faolroq idrok etadilar. Qo'shiq matni esa mazmunan qo'shiq kuyni anglashga yordam beradi.

Kuylash faoliyatida bolalarda musiqiy qobiliyatlar eshitish qanday xotira va ritm hissi rivojlanadi. Kuylash bolarning nutqini rivojlantiradi.

Musika o'qituvchisi (rahbari) bolalarni qo'shiq kuylash jarayonida so'zini kuyga mos qilib kuylash ularni nazorat qilib turadi.

Bola ovozinging o'ziga xos xususiyatlari bog'cha bolalarining ovozi nozik, yumshoq mayin bo'ladi. Bola tomog'i, undagi bo'g'in bilan katta kichkina bo'ladi. Shuning uchun ovozi yumshoq va tovush rezonatori orqali kuchaytirib beriladi. Rezonator ikkiga bo'linadi:

1. yuqori bosh rezonator.

2. pastki ko'krak rezonatori.

Ko'krak rezonatori ovozni kuchaytirib beradi. Bosh rezonator esa ovozni jarangli qilib beradi.

Kuylash - bu murakkab jarayon bo'lib, tovush hosil qiladi, ya'ni kuylash davrida eshitish va kuylash bir-biri bilan bog'liq bo'lishi kerak. Bolalar kattalarning nutqi va ohangiga taqlid qiladilar, ovozlarida qushlarning, uy hayvonlarining tovushlarini ifodalaydilar. Ularda kuylash malakalarini samarali shakllantirishda eng avvalo inson ovoz apparati tuzilishini bilib olishimiz kerak. Og'iz, burun bo'shlig'i, xalqum, traxeya, bronxlar va o'pkalar ovoz hosil qiluvchi a'zolar hisoblanadi. Asosiy ovoz apparati esa hiqildoqda joylashgan. Bolalarni kuylash ijodini rivojlantirish bo'yicha ish asta-sekin olib boriladi. Shuni inobatga olgan holda maktab ta'lim-tarbiya dasturida har bir sinf diapazoniga mos asarlar berilgan.

Shuni aytib o'tish kerakki, yosh bolalarda hali ovoz mushaklari rivojlanmagan bo'ladi. 7 yoshdan 13 yoshgacha bo'lgan vaqt ovoz mushaklarining shakllanish davri hisoblanadi. Unga qadar ovoz mushaklari vazifasini paylar bajaradi. 11 -13 yoshga kelib bolalarda hiqildoq mushaklari to'liq shakllanadi va 20 yoshga qadar rivojlanib boradi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, 11-13 yoshda ovoz hosil qilish kattalarnikidan farq qiladi. Buni qo'shiq o'rgatish jarayonida albatta inobatga olishimiz kerak.

Bolalar ovozi to'g'ri shakllantirish va rivojlantirish uchun o'qituvchi ovoz apparati o'zgarish xususiyatlari bilan birga,

bolalarning kuylash imkoniyatlarini yaxshi bilish kerak. Chunki bolalarning yosh diapazoniga amal qilishlik ovozning to'g'ri ishlatilishining, kuylash faoliyatini samarali amalga oshirishda muhim shartlaridan biridir.

6-7 yoshli bolalarda kuylash imkoniyati u qadar katta emas. Yuqorida aytib o'tilgandek, bu ularning ovoz apparatlari to'liq shakllanmaganligi bilan bog'liq.

Bolalar ovozi muhofaza qilishda kuylash malakalari ustida ish to'g'ri olib borilishi kerak. Jamea bo'lib kuylash malakalariga:

1. Kuylashdagi holat (turib, o'tirib kuylash)

2. Nafas hosil qilish

3. Tovush hosil qilish

4. Soz va ansambli

5. Talaffuz

6. Ansambli

Ushbu aytish holati bog'cha bolalarning kuylash jarayonida ularni to'g'ri o'tirish, qomatlarini, boshlarini tik tutishlarini, og'iz ochishlarini to'g'ri o'rganishlarini nazorat qilib turish. Stulga to'g'ri o'tirish, lekin, 3-4 yoshli bola stulga suyanib qo'lini tizziga qo'yib o'tirishi mumkin, og'izlarini vertikal ochishlari kerak.

Kuylaganda gavdani qiyshaytirmasdan to'g'ri to'tish, yelkalarni yengil berib, iyakni ortiqcha ko'tarmasdan, bo'yinni va boshni to'g'ri tutish, qo'llarni erkin holda pastga tushirish yoki kaftlarni tizzalar ustiga yengil qo'yib, engashmasdan o'tirish va oyoqlarni yelka kengligida erkin qo'yish kabi holatlari ustida ish olib boradi. Bu ish har bir darada qayta-qayta takrorlanadi va butun yil davomida nazorat qilib borish bilan bolalarda ko'nikma hosil etiladi.

Nafas hosil qilish Nafas qo'shiq kuylash jarayonida mustahkamlanadi. Kuylashdan avval musiqiy jumlar orasida nafas olishga bolalarni o'rgatadi. Nafas hosil qilish, kuylash, nafasni to'g'ri olish va undan unumli foydalana bilish asosida amalga oshiriladi. Bolalarda nafasni ko'krak qismida olishlari sababli kaftlarni ko'tarishlari, jumla tugatmasdan yoki so'zni bo'lib nafas oladilar.

Musika rahbari yelkalarni ko'tarmasdan vazmin nafas olish va jumla hamda so'z o'rtalarida nafas olmaslikka alohida e'tibor berishi lozim, bolalar qo'shiq yoki mashq kuylaganlarida murabbiyning qo'l ishoralariga qarab, nafas olishlariga va uni jumla oxirigacha

yetkazishga odatlantirib boriladi. Dirijyorlik holatlari - «diqqat», «auf», «ijroni boshlash», «ijroni tugatish»ga odatlantirib borish bolalarda nafasni to'g'ri yo'lga qo'yishda eng samarali usul hisoblanadi.

Intonatsiya (Tovush hosil qilish) Buning uchun bolalar kuyni yaxshi idrok etish kerak. Intonatsiya eshitish qobiliyati va ovoz apparatining rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Ayrim nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar so'zlarni noto'g'ri aytish natijasida falsh (nosoz) qilib kuylashlari mumkin. Intonatsiyani sof bo'lishi tarbiya olayotgan muhitga ham bog'liq. Tovush hosil qilish kuylashni asosiy vositalaridan biridir. U ko'pincha maxsus mashqlar va qo'shiqlar o'rganishda so'zlarni aniq-ravshan talaffuz etish yo'li bilan shakllanib boradi.

Bolalarni kuylash malakalarini shakllantirish va o'stirish ishlari, musiqa tovushlarini diqqat bilan eshitish va ularni aniq balandlikda kuylab bera olish qobiliyatini rivojlantirish asosida amalga oshiriladi. Bu yoshdagi bolalarda, qo'shiqni kuylaganda ko'proq nutq tovushlaridan foydalanishga intilish hollarini kuzatish mumkin. Shuning uchun ham bu, birinchi navbatda, bolalarni bitta tovushda cho'zib mayin, ya'ni legatoda kuylashga o'rgatishdan boshlash zarurdir.

Bolalarni mayin "ataka"da kuylashlari aniq tovush hosil bo'lishini, ovozning muloyim va yoqimli bo'lishini ta'minlaydi. Qattiq "ataka"dan foydalanish bolalar ovozigacha qo'pollik va dag'allik olib kelishi mumkin. Ayrim bolalar baqirib, zo'riqib kuylaydilar. Bu esa, vokal-xor malakalarining yaxshi shakllanishiga xalaqit beradi, ovozlarga putur yetkazadi. Bolalarni to'g'ri kuylashga o'rgatish uchun kerakli mashqlardan foydalanamiz: pastki jag'ni bo'shatish uchun «lya-lya-lo-lu» ; «da-de-di-do-du»; «ma-me-mi-mo-mu» mashqini ikkinchi barmoqlarimizni labimiz chetiga qo'yib ijro etamiz.

Soz va ansambl

Jamoa bo'lib kuylashning eng asosiy sharti soz va ansamblga erishishdir. Soz jamoa bo'lib kuylashda ovozlarning intonatsion uyg'unligi, jo'rliqi, birligi bo'lib, melodik va garmonik turlarga

bo'linadi. Soz har bir bolaning musiqa tovushi balandligini aniq kuylay olishiga asoslanadi. Barcha bolalarni sozga bir xil tushishi jamoa bo'lib kuylaganda talaffuz jihatdan uyg'unlashishga imkoniyat beradi. Shuning uchun 1-darsdan boshlab, soz ustida muntazam ish olib boriladi. Faqat shundagina sof unisonga erishish mumkin bo'ladi.

Talaffuz

Tovush yaxshi chiqishi uchun talaffuzning muhim ahamiyati bor. Jamoa bo'lib kuylash ishini rivojlantirishda talaffuzning yaxshi rivojlanishi muhimdir. Bunda artikulyatsion organlari - lab, til, ingilarning faol harakatidan hamjihatligi, aniq, ohangdor, mazmunan ifodali talaffuz etilishiga erishish lozim. Bolalar nutqida zaiflik, monotonlik, ovoz apparatini siqib gapirish kabi nuqsonlar uchraydi. Bunday bolalarga e'tiborni kuchaytirish va ular bilan individual ish olib borish lozim. Eng muhimi, bolalarni mashq va qo'shiqlar matnlarining vokal talaffuziga o'rgata borish lozim. Qo'shiq kuylashda unli tovushlarni to'g'ri shakllantira olish muhimdir. Bu ish vokal mashqlari, mashq-qo'shiq, va qo'shiqlarni o'rganib kuylash jarayonida amalga oshiriladi. Nutqimizda unli tovushdan ko'ra, undosh tovushlar ko'proq ishlatiladi. Shuning uchun bizning yastifanda ko'proq unli tovushlarni kuychan, cho'zib kuylash hisobiga undosh tovushlarni qisqa aniq talaffuz etishga erishishdan iboratdir. Xususan, «A» tovushini ochiq keng talaffuz qilinib, kuylaganda lablar bir-biriga yaqin, yopiqli, biroz «o» tovushiga yaqinlashtirish; «O» tovushini talaffuz qilganda ochiq tomoqqa yaqin, kuylaganda yopiqli, yumshoq kuylanadi; «E» tovushi talaffuzda ochiq, kuylaganda yopiqli «e» tarzida keladigan so'zlarni «ee» ga yaqinlashtirib ko'ylanadi. «I» tovushi til oldi, yig'iq, ba'zan siqiq holda talaffuz etiladi. Uni faqat ovoz apparatining erkinligi va yengil nafasda «u» ga yaqinlashtirib kuylash lozim. Tovushlarni vokal mashqlarida «da, de, di; ma, me, mi» kabi bug'inlar bilan kuylash foydalidir.

Undosh tovushlarni keskin, chaqqon va aniq talaffuz etib, ularni unli tovushlar oraligida kuylashga o'rgatib borish lozim. «K», «x» va «g» tovushlari nutqda tomoqqa yaqin talaffuz etiladi. Kuylashda talaffuz mexanizmini o'zgartirmay, ularni yumshoq talaffuz qilishga erishish lozim.

1. Kuylashdan oldin qo'shiq matnini ifodali o'qish.
2. Qo'shiq o'rgatish jarayonida hamma birgalikda shoshmasdan so'zlab sekin kuylash.
3. Qo'shiqni ko'pletlarga bo'lib, ifodali o'qish kuylashga yordam beradi.

Ansambl

Jamoa bo'lib kuylashda ovozlarning ritmik, dinamik, temp, tembr va intonatsion uyg'unligidir. Soz malakasi esa, ansamblning vujudga kelishida asosiy omil hisoblanadi. Qo'shiqlarning badiiy ijro etilishiga ovozlardagi soz va ansamblning uyg'unligi vositasi bilangina erishish mumkin.

Nazorat savollari:

1. Turg'un va noturg'un tovushlarga ta'rif bering.
2. Tonika deb nimaga aytiladi?
3. Turg'un va noturg'un tovushlarning o'zaro munosabatiga nima deyiladi?
4. Lad deb nimaga aytiladi?
5. Major ladi deb nimaga aytiladi?
6. Musiqa resonator qanday turlarga bo'linadi?
7. Vokal- xor malakalari qanday turlarga bo'linadi?

10-Mavzu: ALTERATSIYA BELGILARI. KALIT OLID VA TASODIFIY ALTERATSIYA BELGILARI. VOKAL- XOR MALAKALARI

Reja:

1. Alteratsiya belgilari haqida ma'lumot.
2. Kalitolidi va tasodifiy alteratsiya belgilarining farqi
3. Vokal-xor malakalari haqida tushuncha.
4. Nafas hosil qilish jarayonlarini o'rgatish.

Turg'un tovushlari birin-ketin yoki bir vaqtda eshitilgan hamda kichik yoki minor uchtovushligidan hosil bo'lgan ladga **minor ladi** deb aytiladi. Minor uchtovushligining turg'un tovushlari tertsiya bo'yicha joylashgandir.

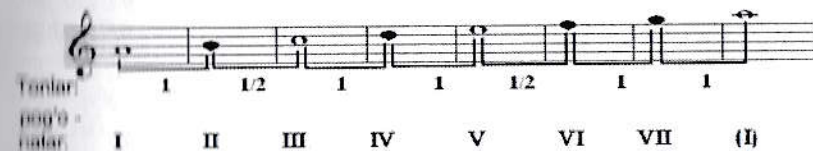
Minor ladi harfiy tuzilma bo'yicha **moll** so'zi bilan yoziladi. Masalan: Iya minor yoki **a-moll**, do minor yoki **c-moll**.

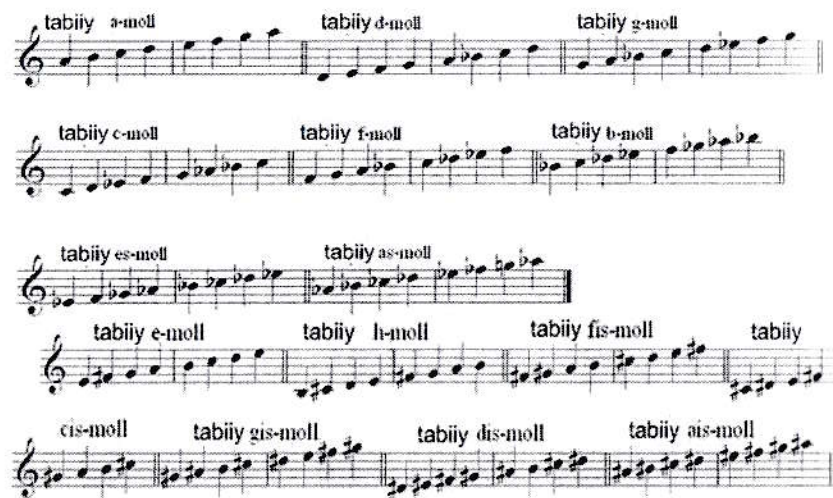
Birinchi va uchinchi pog'onalar orasida **kichik tertsiya**, uchinchi va beshinchi pog'onalar orasida esa **katta tertsiya** mavjuddir. Minor uchtovushligining ikki chetidagi tovushlar **sof kvinta** intervalini hosil qiladi

Tabiiy minor gammasida sekundalarning joylashishi quyidagicha bo'ladi: **kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kich.2, kat.2, kat.2**.

Major gammasi pog'onalari qanday raqamlar bilan belgilansa va qanday atalsa, tabiiy minor gammasi pog'onalari ham shunday belgilanadi va nomlanadi:

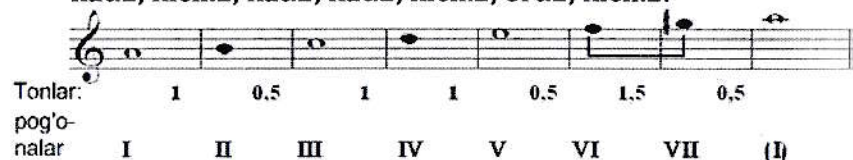

Garmonik va melodik minor. Parallel tonalliklar. Minor tonalliklarining kvinta davrasi

Garmonik minor tabiiy minordan VII pog'onaning ko'tarilishi bilan farq qiladi. VII pog'onaning ko'tarilishi yuqoriga boshlovchi tovush tortilishini yanada kuchaytiradi.

Garmonik minor gammasi sekundalarining birin-ketin joylashuv tartibi quyidagicha bo'ladi:

kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kich.2, ort.2, kich.2.

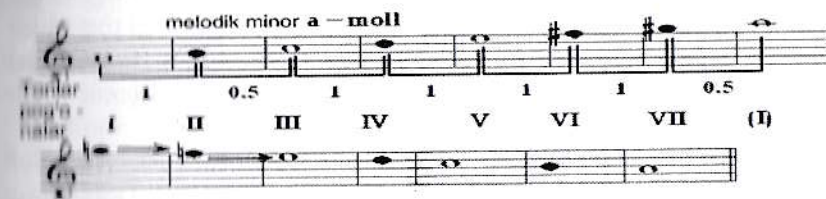
Garmonik minor gammasining xarakterli hususiyatlaridan biri oltinchi pog'ona bilan yettinchi pog'ona o'rtasida orttirilgan sekundaning hosil bo'lishidir.

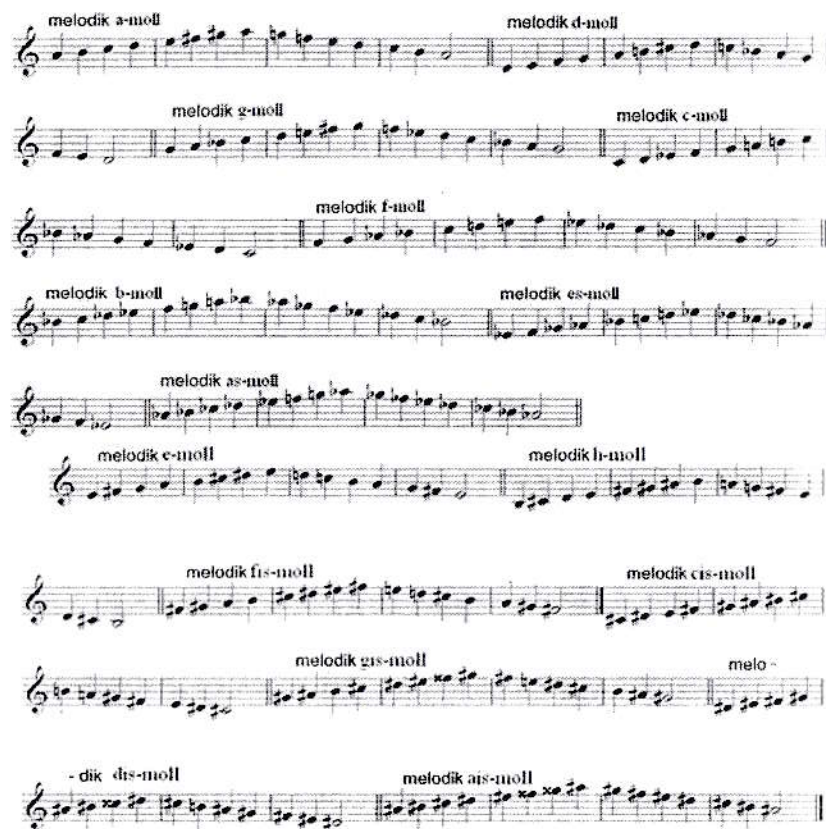
Melodik minor tabiiy minordan oltinchi va yettinchi pog'onalarining yarim tonga ko'tarilishi bilan farq qiladi. Oltinchi pog'onaning yarim tonga ko'tarilishi gammaning yuqori qismidagi tovushlarning teng joylashuviga yordam qiladi. Bunda birinchi pog'onaga qarab yarim ton tortilgan yuqoriga boshlovchi tovush saqlanishi lozim.

Melodik minor gammasi pastga tomon harakat qilganda undagi ko'tarilgan pog'onalar saqlanmaydi. Gamma pastga tomon tabiiy minor pog'onalari bo'yicha harakat qiladi. Bu tabiiy minorning pastga tomon harakati vaqtida oltinchi pog'onaning hususiyatini, ya'ni beshinchi pog'onaga intilishini tiklash bilan bog'liqdir.

Melodik minor gammasi sekundalarining birin-ketin yuqoriga tomon harakat qilishi quyidagi tartibda bo'ladi: **kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kat.2, kat.2, kich.2.**

Tabiiy ko'rinishdagi major va minorda bir xil nomdagi tovushlar bo'ladi. Kalit belgisi bir xil bo'lgan major va minor tonalliklari **parallel tonalliklar** deyiladi. Masalan:

Minor gammalarida birin-ketin hosil bo'ladigan diyezlar har bir gammaning *ikkinchi pog'onasiga* to'g'ri keladi. Bemollar esa *oltinchi pog'onaga* to'g'ri keladi.

Minor tonalliklarining soni ham major tonalliklari soniga tengdir, ya'ni **15 ta** bo'ladi. Bu tonalliklar nomlarining hosil bo'lishi major tonalliklari singaridir.

Minor tonalliklarining umumiy miqdori olti tonallikka ega. Bulardan uchta diyezli tonallik va qolgan uchta bemolli tonallikka engarmonik jihatdan teng bo'ladi:

Sol diyez minor – lya bemol minorga teng;
 Re diyez minor – mi bemol minorga teng;
 Lya diyez minor – si bemol minorga teng.

Barcha minor tonalliklari bir-biriga yondosh bo'lib, quyidagi tonalliklardan tarkib topadi:

E – moll

tabiiy

garmonik

h – moll

tabiiy

garmonik

fis – moll

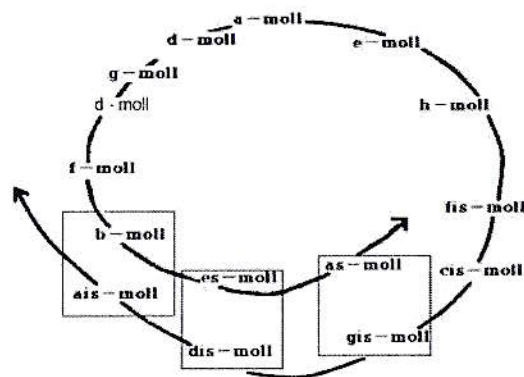
tabiiy

garmonik

va hokazo.

Yondosh minor tonalliklari bir-biridan sof kvinta oralig'ida joylashganligi uchun minor ladining barcha tonalliklari mustaqil kvinta davrasini hosil qiladi, ya'ni, 0 har bir yangi tuziladigan tonallik oldingisidan sof kvinta intervali miqdorida yuqorida joylashadi.

Quyida minor tonalliklarining kvinta davrasi chizma tarzida ko'rsatilgan:

Musiqi darslarida musiqi savodi faoliyati.

Bolalarni jamoa bo'lib qo'shiq kuylashga o'rgatish umumiy o'rta ta'lim maktablarining musiqi o'qituvchi zimmasidagi muhim vazifalardan biridir. Jamoa bo'lib kuylash bolalarda bir qator ijobiy jihatlarni jumladan, ularni axloqiy jihatdan shakllanishiga katta ta'sir etadi. Birinchidan, qo'shiq aniq bir mavzuga qaratilgan bo'ladi, ikkinchidan, o'quvchilar qo'shiqlarda aks etgan o'zga insonlarning ruhiy holatini, uning kechinmalarini his qiladilar. Jamoa bo'lib kuylash nafaqat estetik didni, balki bolalarning tashabbuskorligini, fantazyalarini, ijodiy qobiliyatlarini, tarbiyalaydi va musiqiy qobiliyatlar (qo'shiqchilik ovozini, usulni his etishni, musiqiy xotirani)ni rivojlantiradi, qo'shiqchilik malakalarini, musiqiy qiziqishlarini oshirib, emotsional hamda vokal-xor malakalarini o'ttiradi. Jamoa bo'lib kuylash inson hayotida jamoatchilikning o'rnini tushunishga yordam beradi. SHu bilan birga bolalarning dunyoqarashlarini shakllantiradi va ularga jisplashtiruvchi, tartibga soluvchi ta'sir qiladi hamda jamoatchilik, do'stlik hislarini shakllantiradi. Jamoa bo'lib kuylash darslarida ijro etish uchun musiqiy asar tanlashda ko'ylanadigan materialni to'g'ri tanlash asosiy shartlardan biridir. Bu turdagi darslar uchun qo'shiq ularni mavzu, musiqiy janrga mansublik, maqomi (milliy va chet el musiqiy asarlari) jihatidan turli tuman bo'lishiga alohida e'tibor qaratish lozim, ya'ni repertuarda har xil mavzu va janrlardagi zamonaviy va mumtoz asarlar, mahalliy va chet el musiqalarini bo'lishi maqsadga muvofiq. Qo'shiq aytish boshqa musiqiy faoliyatlar turidan shunisi bilan farq qiladiki, unda musiqi bilan so'z birgalikda keladi. SHuning uchun ham qo'shiqning mazmuni o'quvchilarga musiqaning boshqa turlariga qaraganda tushunarliroq bo'ladi.

MTM musiqiy tarbiya amaliyotida jamoa bo'lib kuylashning bir qator o'ziga xos xususiyatlarini yuzaga chiqargan:

- jamoa bo'lib kuylash bolalar xulqini tarbiyalaydi va jamoaga birlashtiradi;

- jamoa bo'lib kuylash bolalarni jismoniy rivojlantirish vositasidir;

- jo'rsiz kuylash bolalarni eshitish qobiliyatini va xotirasini rivojlantiradi;

- ko'p ovozlilik garmonik eshitish qobiliyatini tarbiyalaydi. Bolalarni jamoa bo'lib kuylashga qiziqtirish va o'rgatishda o'qituvchining oldida qator vazifalar belgilab berilgan.

Jamoa bo'lib kuylashning vazifalari:

- bolalarda badiiy sezgirlikni oshirish va musiqaga bo'lgan muhabbatni o'yg'otish, jamoa bo'lib kuylashga bolalarni qiziqishini rivojlantirish;

- vokal-xor malakalarini rivojlantirish;

- Musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish;

- Musiqiy ijrochilik malakalarini rivojlantirish.

Jamoa bo'lib kuylashda belgilab berilgan hususiyatlar, maqsad va vazifalardan to'laqqonli foydalana olsak, bolalarda musiqaga, xususan, jamoa bo'lib kuylashga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiramiz

Musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirishning qo'shiq kuylash jarayonida, o'quvchilar avval ko'ylanadigan qo'shiqni o'qituvchi ijrosida, ma'lum cholg'u jo'rligida tinglaydilar. Bu o'quvchilarda qo'shiq haqidagi dastlabki emotsional taassurotlarni hosil qiladi. O'qituvchi o'quvchilarga tanlangan qo'shiqning yaratilishi haqida, uni yozgan kompozitor haqida qisqacha ma'lumot beradi.

Keyin hamma birgalikda qo'shiqning tuzilishi, ladi, o'lchovi va tonligini aniqlaydilar. So'ngra o'qituvchi yordamida qo'shiqni kuylashni o'rganadilar. Bolalarga qo'shiq kuylashni o'rgatish jarayonida o'qituvchi o'z bilimini ular ongiga yetkazishi uchun juda qulay vaziyat vujudga keladiki, bunda o'qituvchining bolalarni musiqani to'g'ri idrok qilishga tayyorlashi muhimdir. Bu jarayonni amalga oshirishda tafakkur, diqqat, xotira va emotsional ko'tarinki ruh yordamga keladi.

Pedagogika va psixologiya fanlarida utkazilgan tadqiqotlardan ma'lumki, ijodiyotni shakllantirishning barcha turlariga bu narsalar bevosita aloqadordir, qolaversa butun ta'lim jarayonini bularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Musiqa darslarida xotirani kuchaytirish va rivojlantirishning asosiy printsiplaridan biri darslarni soddadan - murakkabga, quyidan-yuqoriga qarab borish printsiplariga asoslangan holda uyushtirishdir.

Qo'shiq aytish san'ati vokal-xor malakalariga ega bo'lishni talab etadi va quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

1. Kuylash jarayonida to'g'ri o'tirish yoki turish.

2. To'g'ri nafas olish.

3. Ohangdoshlikni his etishga erishish.

4. Boshqa o'quvchilarni tinglagan holda kuylash (ansamblga erishish) va hokazolar.

Jamoa (xor) bo'lib qo'shiqni kuylash oldidan va uni kuylash jarayonida musiqiy savodxonlik komponentlarini tashkil etuvchi bir qancha vazifalarni amalga oshirish lozim, chunonchi:

— qo'shiq haqida dastlabki emotsional taassurotlar hosil qilish (qo'shiqni tinglab ko'rish orqali);

— qo'shiqni musiqiy tahlil qilish (o'lchov, temp, ritm, janr va hokazolarni aniqlash);

— qo'shiqning so'zlari ustida ishlash;

— qo'shiqni kichik bulaqlarga bo'lib o'rganish;

— qo'shiqni bir necha marotaba qaytarish orqali mustahkamlash;

— asarning musiqiy-badiiy obrazini tinglovchiga yetkazib kuylash (musiqiy harakatlar, emotsional tuyg'ular orqali).

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchi eng avvalo tanlangan qo'shiqning yaratilishi haqida qisqacha ma'lumot berishi va ushbu qo'shiqni ma'lum cholg'u asbobi jo'rligida ifodali ko'ylab berishi lozim. O'qituvchi qo'shiq ustida ishlaganda, o'quvchilarning individual hususiyatlarini hisobga olishi zarur.

Yuqoridagi vazifalarni hisobga olgan holda qo'shiq kichik bulaklarga bo'linib o'rgatiladi. So'ngra bir butun qilib frazalar, jumlar bo'yicha qo'shiladi. Qo'shiqni bir butun kuylaganda o'quvchilar o'qituvchining ijrosiga suyanadilar. Bu vazifalarni bolalarning bilim doyrasini, ya'ni kuylash madaniyatini shakllantirmasdan amalga oshirib bo'lmaydi. O'quvchilarda kuylash malakalarini shakllantirish jarayoni bir xilda kechmaydi. Bu jarayon ma'lum qonuniyatlarga bo'yso'ngan holda maqsadga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Guruhlarda kuylash malakalarini shakllantirishning quyidagi uch bosqichga bo'lishimiz mumkin:

1. Oddiy elementar kuylashni o'rganishga erishish.

2. Oddiy mashqlarni mustahkamlash va rivojlantirish.

3. Hosil bo'lgan kuylash mahoratidan samarali foydalanish. Shakllanishning ilk bosqichlaridanoq bolalar kichik diapazonda

bo'lsa ham, sof, toza va ifodali, dinamik belgilarga rioya qilgan holda kuylashga harakat qilishlari kerak. Kuylaganda, og'izni to'g'ri ochish, nafasni to'g'ri olish, kuylash talaffuzini yaxshilash, ovoz tembrini yorqinroq hamda yumshoqroq qilishga erishishlari lozim.

Birinchi bosqichni amalga oshirishda musiqa o'qituvchisining ushbu malakalarning bir-biriga bog'liqligini ta'minlashga erishishi muhim hisoblanadi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarning tovush pardasiga og'irlik tushmasligi va ularning ovozlari charchab qolmasligi uchun qo'shiq aytish faoliyatini boshqa faoliyatlar bilan almashtirib turishi lozim.

Ikkinchi bosqichda asosiy o'quvchilarning kuylash malakalarining barcha qirralarida ijobiy o'zgarishlar ruy beradi. Nafas yo'llarida erkinlik hosil bo'ladi, ovoz tembrini yorqinlashadi musiqiy xotira, eshitish, ladni his etish qobiliyati, diqqat rivojlanadi.

So'nggi bosqichda kuylash malakalarini rivojlanganlik darajasi yuqori bo'ladi. Jarangdorlikning sof va ifodali bo'lishi, ovoz hosil bo'lish usulining mustahkamlanishi, ovoz tembrini sifatining yanada oshishi, ovoz diapazonining sezilarli darajada kengayishi, kuylashda talaffuzning hamda nafas olishning to'g'ri, ravon va to'la shakllanganligini ko'rishimiz mumkin. Bu bosqichda o'quvchilar chuqur musiqiy his-tuyg'u va musiqiy to'g'ri kuylashga erishgan bo'ladilar. Bu davrda o'qituvchi katta diapazonli, sakrashlar ishtirok etgan mashqlardan foydalanishi mumkin. Kuylash malakalarining o'zaro uzviyligi paydo bo'lishi shu bosqichga xos omillardandir. Masalan, musiqiy eshitish qobiliyatining rivojlanish darajasi ovoz tembrining sifatiga, ovoz hosil qilish usuliga va boshqa malakalarga ta'sir qiladi.

Tabiiyki, o'quvchilarda kuylash malakalarini shakllantirishning o'z qiyinchiliklari bo'ladi. Bolalar hali berilgan asarni to'la tahlil qila olmaydilar, dastlabki mashqlarda qo'lga kiritilgan yutuqlarni keyingi mashqlarda ishlata olmaydilar, kuylash malakalari orasidagi bog'liqlikni to'liq ko'ra bilmaydilar. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etishda o'quvchilarning musiqa tinglash va kuylash ijodiyotini to'g'ri tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Kuylash malakalarini shakllantirishda qayta kuylash mashqlari usulining maqsadga muvofiq ravishda bajarilishi muhimdir. Qayta kuylash usulining ikki sharti mavjud:

1. bola kuylayotganda o'z oldiga aniq bir maqsadni qo'yishi kerak.

2. bola nimaga erishganini, har bir mashqning qanday natija berganini, qanday xatolarga yo'l qo'yilganini bilishi lozim va kelajakda ushbu xatolarni bartaraf etishga harakat qilishi kerak.

Yuqorida sanab o'tilgan shartlarni bajarish musiqa madaniyati darslari samaradorligini oshiradi va kelajakda yangi usul va uslublar ishlab chiqarishga zamin yaratadi. Buning uchun biz musiqiy tarbiya tizimini yaxshiroq anglashimiz zarur.

Har bir dars o'z xususiyatiga ko'ra takrorlanmas va bir-biriga o'xshamaydigan bo'ladi. Darsning har bir faoliyati, metodlari, maqsadi va vazifalari erishilmoqchi bo'lingan natijalar avvaldan tuzib chiqilgan bo'ladi.

Qisqa vaqt ichida darsni tashkil etish uchun guruhning misolida bir aralash dars turining rejasi quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi. Dastlab darsning maqsadi belgilanadi. I Darsning maqsadi:

1) Ta'limiy maqsad - intonatsiya ustida ishlash, yangi mavzuni tushuntirish, yangi qo'shiq o'rgatish, dars jarayonida avval o'tilgan mavzularni mustahkamlash va dars mobaynida ulardan unumli foydalanish.

2) Tarbiyaviy maqsad - o'rganilayotgan qo'shiq orqali o'z Vataniga, xalqiga nisbatan mehr-muhabbat o'yg'otish, o'z milliy musiqasiga, milliy urf-odatlariga hurmat va faxrlanish hissini o'yg'otish.

3) Rivojlantiruvchi maqsad - Mustaqil fikrlay olish, o'z fikr-mulohazalarini bayon eta olish, boshqa o'quvchilarning xato va kamchiliklarini to'g'ri topib, ularni tuzata olish.

4) SHakllantiruvchi maqsad - Musiqiy qobiliyatni, eshitib aniqlash malakalarini, to'g'ri o'tirish, qo'shiq kuylaganda to'g'ri nafas olish, ovoz apparatidan qoidagidek foydalanishni, musiqiy did va dunyoqarashni shakllantirish.

II Darsning turi: bahs-munozaraga asoslangan intellektual o'yin.

III Darsning ko'rgazmaliligi:

Darslik va kushimcha adabiyotlar, cholg'u asboblari (piano, rubob, akkordeon...), magnitofon yoki gramplastinka, kartochka va plakatlar.

IV Darsning rejasi:

1) Musiqa ohangi ostida o'quvchilar sinfga kiradilar va joylariga o'tiradilar. (o'rganilishi yoki eshitilishi kerak bo'lgan qo'shiq bo'lsa yana ham yaxshi).

2) Eshitilgan musiqa yuzasidan fikr-mulohazalar almashinadi. (musiqiy asarning muallifi, qanday janrga xosligi, tempi (sur'ati), ritmi (usuli), tonligi va hokazo).

3) Yangi mavzu: «Tonika».

Kuyning tayanch nuqtasi - tonikadir. Har bir tonlikda tonika mavjud. Musiqiy asarlar o'z yozilgan tonligining tonikasida tugaydi va hokazo.

4) O'rganishimiz kerak bo'lgan «Ota-onalarga» qo'shiq'ini tinglaymiz. O'quvchilar qo'shiq borasidagi o'z fikr-mulohazalarini bildiradilar. Qo'shiqning kompozitori haqida o'qituvchi so'zlab beradi. Yangi mavzuga bog'lagan holda o'qituvchi o'quvchilarga asarning tonikasini topishni vazifa qilib beradi.

5) Qo'shiq o'rganib kuylaymiz. (Ovoz sozlovchi mashqlar bilan ovoz sozlanadi, qo'shiq kichik jummalarga bo'lib o'rganiladi)

6) O'qituvchi bolalar bilan qo'shiqni musiqiy (tonligi, o'lchovi, tempi, dinamikasi va boshqalar) va mazmuniy (ota-onaga nisbatan mehr-muhabbat, hurmat tuyg'ulari va hokazo) jihatdan tahlil qilib, o'quvchilar fikrlarini to'ldiradi va qo'shiqning tarbiyaviy ahamiyatini ochib beradi.

V Darsning borishi: Musiqiy ta'lim an'anaviy shaklda (bolalarni davomatini tekshirish, uyga berilgan vazifani tekshirish, qo'shiq o'rgatish, musiqa tinglash, musiqiy savodxonlik) olib boriladi. So'ng o'qituvchi yuqorida belgilangan rejaga asosan darsni olib boradi. Dars so'ngida uyga vazifa berilib, faol qatnashgan bolalar baholanadi. Faol qatnashgan bolaarning aniqlash uchun yordam sifatida, har bir to'g'ri javob uchun bolaga rag'batlantiruvchi kartochkalar berib borish darsning samarasini oshiradi.

Yuqorida berilgan dars ishlanmasi bir darsning ko'rinishi bo'lsada, biz bundan tashqari boshqa usuldagi, masalan, kontsert darslari (barcha o'rganilgan qo'shiqlar o'quvchilar ijrosida

tinglanadi va baholanadi), kontrol darslar (barcha o'rganilgan mavzular musobaqa tarzida (qatorlararo) savol-javob qilinadi), shu to'g'ri topadi» darslari (ijro etilgan kuyning nomi, muallifi, tempi, qanday jamoa uchun yozilganligi va hokazo topiladi) va shu kabi dars shakllaridan ham foydalanishimiz, yangilarini izlab topishimiz mumkin. Bunday yondoshuv bolalarni barchasini darsda faol qatnashishga, ularning aksariyatini bir darsda baholashga keng imkoniyat yaratadi.

Musiqa madaniyati darslarining samaradorligini oshirish uchun mazkur predmet hususiyatlaridan kelib chiqqan holda muayyan didaktik printsiplarga asoslanadi.

Darslarga qo'yiladigan didaktik talablar tizimida qo'llaniladigan metodikaning aniq va tushunarli bo'lishi, avvalgi o'tilgan darslar bilan hozirgi darslarning uzviyligi, darsda o'tiladigan mavzuga mos material tanlash, dars o'tishda samarali usul va usullardan foydalanish, darsni tashkil eta bilish, jamoa, guruh va individual ishlash usullarini umumlashtirish, dars jarayonida har bir o'quvchining individual hususiyatini hisobga olish, musiqa madaniyati darslarini boshqarish, turli xil darslar yordamida darslarning mazmunini boyitish, beriladigan vazifalarni to'g'ri baholash, o'qituvchining darsga tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Notaga qarab kuylash (solfedjio) Musiqiy bilimlarni o'lashtirish jarayonida notaga qarab kuylash murakkab jarayondir. Solfedjio - italyancha - notalar, musiqa belgilari, gammalarni kuylash - eshituv malakasini yuksaltirish va notaga qarab ularni tez o'qishni o'rganish uchun o'tkaziladigan vokal mashqlardir. Solfedjio - musiqa asarlari va turli xil musiqiy mashqlarni notaga qarab, nota nomini aytilib kuylash tariqasida olib borilishi mumkin. Solfedjio termini sol-fa nota nomlaridan olingan. U o'qituvchidan darslarni tizimli va tashit ravishda olib borishni talab qiladi.

Agar bolalar sinfdan-sinfga o'tayotganlarida notaga qarab kuylash malakalarini asta-sekin, oddiydan-murakkabga qarab olib bolalar yuqori sinflarga o'tganda ular o'rganiladigan qo'shiqlarni hamalot notaga qarab kuylay oladilar. Notaga qarab kuylash - solfedjio musiqa savodi bilan uzviy ravishda olib boriladi. Musiqa savodi notalar joylashuvi, uzunligi, sanalishi haqida o'rgatsa,

solfedjio orqali notalarni amalda ko'ylab ko'rish imkoniyati bo'ladi. SHuning uchun musiqa savodi va solfedjio parallel tarzda olib boriladi.

Guruh bolalar notaga qarab kuylash malakalarini egallashlari kerak. Buning uchun ko'ylanayotgan kuyning harakatini notaga qarab kuzatib borish lozim. Avvalam bor oson bo'lgan kichik musiqiy lavhalar berib boriladi. Notaga qarab kuylash uchun o'quvchilar notalar tizimini yaxshi bilishlari va ularni nota chizig'idan bemalol topa olishlari muhimdir. Notaga qarab kuylash yaxshi samara berishi uchun o'quvchilarga tanish bo'lgan, avval ko'ylangan yoki tinglangan kuyni berish ularni kuy harakatini kuzatishlarida qulaylik tug'diradi.

Kuylashdan oldin kuyning o'lchovi, qanday uzunlikdagi notalar (butun, yarim, chorak, nimchorak...) ishtirok etganligi, kuyning tempi, tonligi aniqlanadi. Keyin shu tonlikda ovoz sozlash mashqlarini bajarish tonlikka moslashishga imkon beradi. Mashqlarda tonlikdagi turg'un va noturg'un bosqichlar aniqlanadi va aytiladi. Ko'rgazmali qurol sifatida bunday mashg'ulotlarda darslikdan tashqari, musiqiy kuy yozilgan plakatlar yaxshi natija beradi. Plakat hammaga ko'rinadigan joyga osib kuyiladi.

O'qituvchi boshchiligidagi bolalar kuyning barcha notalarini baravariga aytadilar. Keyin o'qituvchi shu kuyni ohangi va o'lchovi bilan ko'ylab ko'rsatadi, bolalar notaga qarab kuzatib turadilar. So'ngra hamma birgalikda notaga qarab kuyni kuylaydilar va bir vaqtda dirijyorlik qiladilar. Notaga qarab kuylashda dirijyorlik qilish, kuyning ritmidan chiqib ketmaslikka, metr hissini rivojlantirishga, notalar uzunligini to'g'ri sanashga yordam beradi. Solfedjio malakalarini egallash bolalarning musiqiy o'quvlarini o'stirishda, ularning amaliy ishida katta ahamiyatga egadir.

Solfedjio asosan notanish bo'lgan kuylarni birinchi galdanoq notaga qarab kuylashni nazarda tutadi. Notanish kuyni notaga qarab kuylash uchun yozilgan kuyning ohangini fikran tasavvur qila oladigan bo'lishi lozim. SHuning uchun ham musiqiy o'quvni o'stirish va musiqa tajribasiga yetarli darajada ega bo'lishlik uzoq vaqtni va muntazam ravishda mehnat qilishni taqozo etadi. Bunga musiqa savodini o'stirish musiqa adabiyotlari bilan tanishish, vokal-xor malakalarini egallash jarayonlarida erishiladi.

Bolalar asta-sekin musiqiy nutqning balandligi, ladi, metroritmik xususiyatlarini tushuna boshlaydilar, shuningdek ularda musiqiy idrok, musiqiy tafakkur, musiqiy xotira, musiqiy hissiyotlar paydo bula boshlaydi. Musiqiy-nazariy bilimlarni o'lashtirish jarayonida notanish kuyni notaga qarab ijro etish uchun quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi:

O'qituvchi doskaga nota misollarini yozadi. Keyin o'qituvchining savollari va bolalarning javoblari asosida kuy tahlil qilinadi. Tahlil qilish o'quvchilar avval egallagan musiqiy-nazariy bilimlari ularning yoshiga mos ravishda o'tkaziladi. Bolalar tushunmagan elementlarni o'qituvchi tushuntirib beradi, bolalar diqqatini asosiy mavzuga qaratadi.

Tahlil qilish jarayonida quydagilar aniqlanadi:

1. Asar tonligi, ladi.

2. Asarning o'lchovi.

3. Asarda uchraydigan dinamik belgilar.

4. Kuyning ritmik tuzilishi (notalar cho'zimi, pauzalar, asarning qaysi hissidan boshlanishi va hokazo).

5. Asardagi jumlarlar, nafas olish uchun qulay bo'lgan taktlar.

Ana shundan keyin solfedjioga, ya'ni nutqlashga o'tish mumkin. Boshlang'ich sinflarda solfedjio uchun mashqlar asosan Do major gammasida beriladi. CHunki bu tonlik eng oson va kuylash uchun qulaydir. Solfedjiolash uchun mashqlarni solfedjio darsliklaridan topish mumkin. Bunday darsliklarda oson misollardan boshlab murakkab mashqlargacha mavjud bo'lib, u yerda bolalarning yoshi va o'lashtirish darajalari hisobga olingan bo'ladi.

Ayrim hollarda mashqlar ritmi tez bo'ladi. Bunday hollarda o'qituvchi mashqlarni avval sekin tempda boshlab keyin sekin-asta tezlashtirib borishi kerak. Agar bolada metronom bo'lsa, u holda u bemalol ko'zlangan tempga erishishi mumkin. Musiqiy asarni avval mu'tadil tempda kuylash kuyni yaxshiroq eshitish, to'g'ri sanash, nafasni to'g'ri olish, aniq dirijyorlik qilish imkonini beradi. Solfedjio uchun mashqlar tanlashda o'qituvchi bolalarning ovoz diapazonini, nafas olish malakalarini hisobga olishi lozim. Nutqlashda hisqirmasdan, ovozni zo'riqtirmasdan, har jumlaning oxirida nafas olib mayin ovoz bilan kuylashni o'qituvchi nazorat qilib turmog'i

darkor. Solfedjio mashqlar 1-sinfning ikkinchi yarmidan boshlanib 7-sinfning oxirigacha davom etadi.

Bolalarni kuylashga o'rgatishda, ularni solfedjio malakasini egallashlariga erishish katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon bolalarning musiqiy saviyasini oshirishdagi yetakchi omillardandir.

Nazorat savollari:

1. Tovushqatorning asosiy pog'onalari orasida nechta yarim va nechta butun ton mavjud?

2. Musiqa amaliyotida asosan nechta alteratsiya belgilari qo'llaniladi?

3. Kalit al'teratsiya belgisi va tasodifiy alteratsiya belgisining farqi nimada?

4. Vokal-xor malakalarining dars jarayonida shakllantirish usullari?

11- MAVZU: LAD. MAJOR VA MINOR LADI. MUSIQA DARSLARIDA MUSIQA SAVODI FAOLIYAT.

Reja:

1. Lad tushunchasi.

2. Major ladining tuzilishi.

3. Vokal-xor malakalari haqida tushuncha.

4. Musiqa darslarida musiqa savodi faoliyati,

Laddagi tayanch tovushlar **turg'un tovushlar** deb aytiladi. Tayanch tovushlarning bunday atalishi ularning xarakteriga mosdir, chunki tayanch tovushda tugallangan kuy tinglovchida sokinlik va turg'unlik taassurotini qoldiradi. Ladning birinchi bosqich tovushi **tonika** deb aytiladi.

Turg'un tovushlardan tashqari, kuyning umumiy yo'nalishini shakllantirishda ishtirok etadigan boshqa tovushlar ancha kuchsiz ehtiyladi, shuning uchun ularga **noturg'un tovushlar** deyiladi. Noturg'un tovushlar hamisha turg'un tovushlarga tortiladi.

Yuqoridagi misolda ko'rsatilgan sol, mi va do (mazkur notalar tagiga chizilgan) turg'un tayanch tovushlarga kiradi, noturg'un tovushlar esa bu tovushlarga quyidagi tartibda tortiladi: sol tovushiga lya, mi tovushiga fa va do tovushiga re tortiladi. Do tovushi ushbu kuyning tonikasi hisoblanadi.

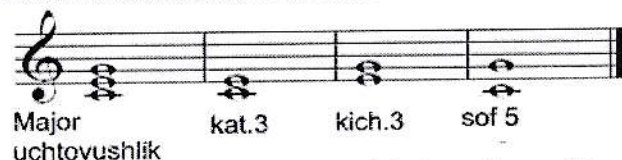
Ijro jarayonida noturg'un tovushlarning turg'un tovushlarga o'tishi **tovushlar yechilishi** deyiladi. Turg'un va noturg'un tovushlarning o'zaro munosabati tuzilmasi **lad** deyiladi. Har qanday kuy yoki musiqa asari ma'lum ladga asoslanadi. Lad musiqiy tovushlarning balandlik munosabatini ma'lum tartibga keltiradi va musiqaning boshqa ifoda vositalari bilan birga uning mazmuniga mos ma'lum hususiyatni hosil qiladi.

Major ladi. Tabiiy major gammasi

Turli xalqlar musiqasida xilma-xil ladlar uchraydi. Shunga qaramasdan hozirgi zamon musiqa amaliyotida major va minor ladi asosiy o'rinni egallagan.

Turg'un tovushlari uchta tovushdan iborat bo'lib, major yoki katta uchtovushlikni - akkordni hosil qilgan ladga **major ladi** deyiladi. Tovushlar uchtovushlikda, tertsiya bo'yicha joylashadi: katta tertsiya – pastki va o'rta tovushlar orasida, kichik tertsiya esa o'rta va yuqori tovushlar orasida bo'ladi.

Uchtovushlikning eng past va eng yuqori tovushlari oralig'ida sof kvinta intervali hosil bo'ladi. Masalan:

Tonikadan tuzilgan major uchtovushligi **tonika uchtovushligi** deyiladi. Major ladi yettita tovushdan iborat. Laddagi tovushlarning tonikadan navbatdagi oktavaning tonikasigacha joylashuviga **lad tovushqatori** yoki **gamma** deyiladi. Gamma hosil qilgan barcha tovushlarga **pog'onalar** deyiladi.

Major ladining gammasida yettita pog'ona bor. Ular birin-ketin keladigan sekundalar hosil qiladi:

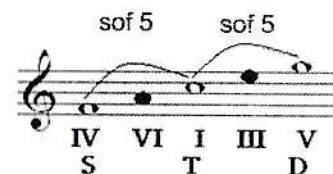
Pog'onalari yuqoridagi tartibda joylashgan gammaga **tabiiy major** gammasi deyiladi. Shu ko'rinishga ega bo'lgan lad esa tabiiy major deb ataladi. Ladning har bir pog'onasi raqam bilan yozilishidan tashqari, mustaqil nomga ham egadir:

- 1 - pog'ona: tonika (T)
- 2 - pog'ona: pastga boshlovchi tovush
- 3 - pog'ona: medianta (o'rtancha)
- 4 - pog'ona: subdominanta (S)
- 5 - pog'ona: dominanta (D)
- 6 - pog'ona: submedianta (pastki medianta)
- 7 - pog'ona: yuqoriga boshlovchi tovush.

Har bir ladning tonikasi, subdominantasi va dominantasi **asosiy pog'onalar**, qolganlari esa **yondosh pog'onalar** hisoblanadi.

Dominanta o'z tonikasidan hamisha sof kvinta yuqorida joylashadi. Tonika bilan dominanta orasida uchinchi pog'ona bor, shuning uchun u ya'ni, o'rtancha deyiladi.

Subdominanta tonikadan kvinta pastda joylashgan. Subdominanta bilan tonika orasida joylashgan pog'ona **submedianta** deyiladi. Quyida bu pog'onalarining joylashish tartibi ko'rsatilgan:

Tonalliklar. Diezli va bemolli major tonalliklari. Kvinta davrasi. Major tonalliklari engarmonizmi

Lad o'rnatishgan pardalar yoki balandliklar **tonallik** deyiladi. Har bir tonallikning nomi tonika sifatida qabul qilingan tovush nomiga asoslanganidir. Tonallik nomi lad bilan tonika iborasidan, ya'ni major ladidan kelib chiqadi.

Masalan: do major yoki katta S – dur (harfiy tuzilma bo'yicha), sol major yoki G - dur va h.k.

Major ladida do tovushidan tuzilgan tonallik do major deyiladi.

Musiqa ijrochiligida **yettita diyezli** va **yettita bemolli** tonalliklar qo'llaniladi. Bu tonalliklarning alteratsiya belgilari kalitdan so'ng yozilib, kalit yonida yoziladigan belgilar deb ataladi.

Bir-biridan birta kalit belgisi bilan farq qiladigan tonalliklar, ularning har birida oltitadan o'xshash tovushlar bo'lganligi uchun yondosh tonalliklarga kiradi. Do major tonalligida sol major yondosh bo'ladi. Sol majorning birinchi pog'onasi do majordan sof kvinta yuqorida joylashadi:

Do major C – dur sof 5

I V=I-pog'ona sol majorda

Har bir yangi gamma o'zidan oldingi tonallikning beshinchi pog'onasidan, ya'ni, sof kvintadan tuziladi va buning natijasida biz barcha diyezli major tonalliklariga ega bo'lamiz. Bu xildagi har bir gammaning VII pog'onasida, kalit yonida yoziladigan yangi belgisi – diyez hosil bo'laveradi va ular birin-ketin yetti belgigacha borib etadi.

Besh, olti va yetti diyezli major tonalliklarining har biri beshtadan yettitagacha bemol belgisi bo'lgan tonalliklarning bittasiga engarmonik jihatdan tengdir va aksincha.

Balandligi bir xil, lekin yozilishi va nomi turlicha bo'lgan tonalliklarga **engarmonik teng tonalliklar** deb ataladi.

Barcha diyezli tonalliklarning yondosh tartibda joylashuvi quyidagi diyezli major tonalliklarini hosil qiladi:

Sol major

Re major

Lya major

Mi major

Si major

Fa direz major

Do direz major

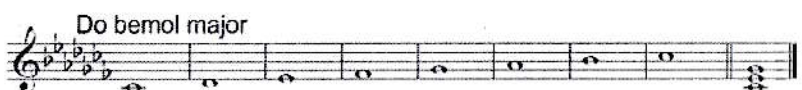
Barcha bemolli tonalliklarning yondosh joylashuvi quyidagi bemolli tonalliklarni hosil qiladi:

Fa major

Si bemol major

Mi bemol major

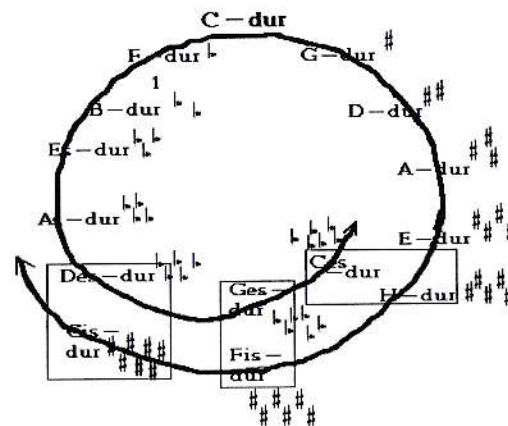
Lya bemol major

Musiqada qo'llaniladigan major tonalliklarining uchta jufti engarmonik jihatdan teng bo'ladi:

Engarmonik teng tonalliklarning kalit yonida yoziladigan belgilari umumiy yig'indisi 12 tadan iboratdir. Yuqoriga tomon sof kvinta bo'yicha tuzilgan diyezli va pastga tomon sof kvinta bo'yicha tuzilgan bemolli major tonalliklarining joylashuv tartibi **kvinta davrasi** deyiladi.

Garmonik va melodik major

Ayrim musiqa asarlarida VI pog'onasi pasaytirilgan major ladi qo'llanilganligini uchratish mumkin. VI pog'onani pasaytirish lozim bo'lganda, pasaytirish belgisi matnda nota oldidan qo'yiladi va tasodifiy belgi deb ataladi. Masalan:

Garmonik major gammasida bosqichlar intervali quyidagi tartibda joylashadi: kat.2, kat. 2, kich.2, kat.2, kich.2, **ort.2**, kich. 2.

Garmonik major gammasining xarakterli xususiyatlaridan biri oltinchi va yettinchi pog'onalar orasida *orttirilgan sekundaning* hosil bo'lishidir. Ushbu orttirilgan sekundaning ifodalanishi musiqa mazmunida o'ziga xoslikni hosil qiladi va musiqaning jozibadorligini oshiradi.

Гармоник мажор тоналивлари

Musiqqa amaliyotida melodik major garmonik majorga nisbatan kam uchraydi. Melodik majorda VI va VII pog'onalar pasaytiriladi, xarakteri bo'yicha melodik major tabiiy minorga o'xshash bo'lib eshutiladi hamda kuyning pastga tomon harakatida qo'llaniladi. Masalan:

Musiqqa darslarida musiqqa savodi faoliyati.

Bolalarni jamoa bo'lib qo'shiq kuylashga o'rgatish umumiy o'rta ta'lim maktablarining musiqqa o'qituvchi zimmasidagi muhim vazifalardan biridir. Jamoa bo'lib kuylash bolalarda bir qator ijobiy jihatlarni jumladan, ularni axloqiy jihatdan shakllanishiga katta ta'sir etadi. Birinchidan, qo'shiq aniq bir mavzuga qaratilgan bo'ladi, ikkinchidan, o'quvchilar qo'shiqlarda aks etgan o'zga insonlarning ruhiy holatini, uning kechinmalarini his qiladilar. Jamoa bo'lib kuylash nafaqat estetik didni, balki bolalarning tashabbuskorligini, fantaziyaqlarini, ijodiy qobiliyatlarini, tarbiyalaydi va musiqiy qobiliyatlar (qo'shiqchilik ovozi, usulni his etishni, musiqiy

notirani)ni rivojlantiradi, qo'shiqchilik malakalarini, musiqiy qiziqishlarini oshirib, emotsional hamda vokal-xor malakalarini o'ttiradi. Jamoa bo'lib kuylash inson hayotida jamoatchilikning o'rnini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga bolalarning dunyoqarashlarini shakllantiradi va ularga jisplashtiruvchi, tartibga soluvchi ta'sir qiladi hamda jamoatchilik, do'stlik hislarini shakllantiradi. Jamoa bo'lib kuylash darslarida ijro etish uchun musiqiy asar tanlashda ko'ylanadigan materialni to'g'ri tanlash asosiy shartlardan biridir. Bu turdagi darslar uchun qo'shiq ularni mavzu, musiqiy janrga mansublik, maqomi (milliy va chet el musiqiy asarlari) jihatidan turli tuman bo'lishiga alohida e'tibor qaratish lozim, ya'ni repertuarda har xil mavzu va janrlardagi zamonaviy va mumtoz asarlar, mahalliy va chet el musiqalarini bo'lishi maqsadga muvofiq. Qo'shiq aytish boshqa musiqiy faoliyatlar turidan shunisi bilan farq qiladiki, unda musiqqa bilan so'z birgalikda keladi. Shuning uchun ham qo'shiqning mazmuni o'quvchilarga musiqaning boshqa turlariga qaraganda tushunarliroq bo'ladi.

MTM musiqiy tarbiya amaliyotida jamoa bo'lib kuylashning bir qator o'ziga xos xususiyatlarini yuzaga chiqargan:

- jamoa bo'lib kuylash bolalar xulqini tarbiyalaydi va jamoaga birlashtiradi;
- jamoa bo'lib kuylash bolalarni jismoniy rivojlantirish vositasidir;
- jo'rsiz kuylash bolalarni eshitish qobiliyatini va xotirasini rivojlantiradi;
- ko'p ovozlilik garmonik eshitish qobiliyatini tarbiyalaydi. Bolalarni jamoa bo'lib kuylashga qiziqtirish va o'rgatishda o'qituvchining oldida qator vazifalar belgilab berilgan.
- jamoa bo'lib kuylashning vazifalari:
 - bolalarda badiiy sezgirlikni oshirish va musiqaga bo'lgan muhabbatni o'yg'otish, jamoa bo'lib kuylashga bolalarni qiziqishini rivojlantirish;
 - vokal-xor malakalarini rivojlantirish;
 - Musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
 - Musiqiy ijrochilik malakalarini rivojlantirish.
- jamoa bo'lib kuylashda belgilab berilgan xususiyatlar, maqsad va vazifalardan to'laonli foydalana olsak, bolalarda musiqaga,

xususan, jamoa bo'lib kuylashga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshiramiz

Musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirishning qo'shiq kuylash jarayonida, o'quvchilar avval ko'ylanadigan qo'shiqni o'qituvchi ijrosida, ma'lum cholg'u jo'rligida tinglaydilar. Bu o'quvchilarda qo'shiq haqidagi dastlabki emotsional taassurotlarni hosil qiladi. O'qituvchi o'quvchilarga tanlangan qo'shiqning yaratilishi haqida, uni yozgan kompozitor haqida qisqacha ma'lumot beradi.

Keyin hamma birgalikda qo'shiqning tuzilishi, ladi, o'lchovi va tonligini aniqlaydilar. So'ngra o'qituvchi yordamida qo'shiqni kuylashni o'rganadilar. Bolalarga qo'shiq kuylashni o'rgatish jarayonida o'qituvchi o'z bilimini ular ongiga yetkazishi uchun juda qulay vaziyat vujudga keladiki, bunda o'qituvchining bolalarni musiqani to'g'ri idrok qilishga tayyorlashi muhimdir. Bu jarayonni amalga oshirishda tafakkur, diqqat, xotira va emotsional ko'tarinki ruh yordamga keladi.

Pedagogika va psixologiya fanlarida utkazilgan tadqiqotlardan ma'lumki, ijodiyotni shakllantirishning barcha turlariga bu narsalar bevosita aloqadordir, qolaversa butun ta'lim jarayonini bularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Musiqa darslarida xotirani kuchaytirish va rivojlantirishning asosiy printsiplaridan biri darslarni soddadan - murakkabga, quyidan-yuqoriga qarab borish printsiplariga asoslangan holda uyushtirishdir.

Qo'shiq aytish san'ati vokal-xor malakalariga ega bo'lishni talab etadi va quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

1. Kuylash jarayonida to'g'ri o'tirish yoki turish.

2. To'g'ri nafas olish.

3. Ohangdoshlikni his etishga erishish.

4. Boshqa o'quvchilarni tinglagan holda kuylash (ansamblga erishish) va hokazolar.

Jamoa (xor) bo'lib qo'shiqni kuylash oldidan va uni kuylash jarayonida musiqiy savodxonlik komponentlarini tashkil etuvchi bir qancha vazifalarni amalga oshirish lozim, chunonchi:

— qo'shiq haqida dastlabki emotsional taassurotlar hosil qilish (qo'shiqni tinglab ko'rish orqali);

— qo'shiqni musiqiy tahlil qilish (o'lchov, temp, ritm, janr va hokazolarni aniqlash);

— qo'shiqning so'zlari ustida ishlash;

— qo'shiqni kichik bulaqlarga bo'lib o'rganish;

— qo'shiqni bir necha marotaba qaytarish orqali mustahkamlash;

— asarning musiqiy-badiiy obrazini tinglovchiga yetkazib kuylash (musiqiy harakatlar, emotsional tuyg'ular orqali).

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchi eng avvalo tanlangan qo'shiqning yaratilishi haqida qisqacha ma'lumot berishi va ushbu qo'shiqni ma'lum cholg'u asbobi jo'rligida ifodali ko'ylab berishi lozim. O'qituvchi qo'shiq ustida ishlaganda, o'quvchilarning individual hususiyatlarini hisobga olishi zarur.

Yuqoridagi vazifalarni hisobga olgan holda qo'shiq kichik bulaklarga bo'linib o'rgatiladi. So'ngra bir butun qilib frazalar, jumlar bo'yicha qo'shiladi. Qo'shiqni bir butun kuylaganda o'quvchilar o'qituvchining ijrosiga suyanadilar. Bu vazifalarni bolalarning bilim doyrasini, ya'ni kuylash madaniyatini shakllantirmasdan amalga oshirib bo'lmaydi. O'quvchilarda kuylash malakalarini shakllantirish jarayoni bir xilda kechmaydi. Bu jarayon ma'lum qonuniyatlarga bo'yso'ngan holda maqsadga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Guruhlarda kuylash malakalarini shakllantirishning quyidagi uch bosqichga bo'lishimiz mumkin:

1. Oddiy elementar kuylashni o'rganishga erishish.

2. Oddiy mashqlarni mustahkamlash va rivojlantirish.

3. Hosil bo'lgan kuylash mahoratidan samarali foydalanish. Shakllanishning ilk bosqichlaridanoq bolalar kichik diapazonda bo'lsa ham, sof, toza va ifodali, dinamik belgilarga rioya qilgan holda kuylashga harakat qilishlari kerak. Kuylaganda, og'izni to'g'ri ochish, nafasni to'g'ri olish, kuylash talaffuzini yaxshilash, ovoz tembrini yorqinroq hamda yumshoqroq qilishga erishishlari lozim.

Birinchi bosqichni amalga oshirishda musiqa o'qituvchisining ushbu malakalarning bir-biriga bog'liqligini ta'minlashga erishishi muhim hisoblanadi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarning tovush pardasiga og'irlik tushmasligi va ularning ovozlari charchab qolmasligi uchun qo'shiq aytish faoliyatini boshqa faoliyatlar bilan almashtirib turishi lozim.

Ikkinchi bosqichda asosiy o'quvchilarning kuylash malakalarining barcha qirralarida ijobiy o'zgarishlar ruy beradi.

Nafas yo'llarida erkinlik hosil bo'ladi, ovoz tembri yorqinlashadi musiqiy xotira, eshitish, ladni his etish qobiliyati, diqqat rivojlanadi.

So'nggi bosqichda kuylash malakalarini rivojlanganlik darajasi yuqori bo'ladi. Jarangdorlikning sof va ifodali bo'lishi, ovoz hosil bo'lish usulining mustahkamlanishi, ovoz tembri sifatining yanada oshishi, ovoz diapazonining sezilarli darajada kengayishi, kuylashda talaffuzning hamda nafas olishning to'g'ri, ravon va to'la shakllanganligini ko'rishimiz mumkin. Bu bosqichda o'quvchilar chuqur musiqiy his-tuyg'u va musiqiy to'g'ri kuylashga erishgan bo'ladilar. Bu davrda o'qituvchi katta diapazonli, sakrashlar ishtirok etgan mashqlardan foydalanishi mumkin. Kuylash malakalarining o'zaro uzviyligi paydo bo'lishi shu bosqichga xos omillardandir. Masalan, musiqiy eshitish qobiliyatining rivojlanish darajasi ovoz tembrining sifatiga, ovoz hosil qilish usuliga va boshqa malakalarga ta'sir qiladi.

Tabiiyki, o'quvchilarda kuylash malakalarini shakllantirishning o'z qiyinchiliklari bo'ladi. Bolalar hali berilgan asarni to'la tahlil qila olmaydilar, dastlabki mashqlarda qo'lga kiritilgan yutuqlarni keyingi mashqlarda ishlata olmaydilar, kuylash malakalari orasidagi bog'liqlikni to'liq ko'ra bilmaydilar. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etishda o'quvchilarning musiqa tinglash va kuylash ijodiyotini to'g'ri tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Kuylash malakalarini shakllantirishda qayta kuylash mashqlari usulining maqsadga muvofiq ravishda bajarilishi muhimdir. Qayta kuylash usulining ikki sharti mavjud:

1. bola kuylayotganda o'z oldiga aniq bir maqsadni qo'yishi kerak.

2. bola nimaga erishganini, har bir mashqning qanday natija berganini, qanday xatolarga yo'l qo'yilganini bilishi lozim va kelajakda ushbu xatolarni bartaraf etishga harakat qilishi kerak.

Yuqorida sanab o'tilgan shartlarni bajarish musiqa madaniyati darslari samaradorligini oshiradi va kelajakda yangi usul va uslublar ishlab chiqarishga zamin yaratadi. Buning uchun biz musiqiy tarbiya tizimini yaxshiroq anglashimiz zarur.

Har bir dars o'z hususiyatiga ko'ra takrorlanmas va bir-biriga o'xshamaydigan bo'ladi. Darsning har bir faoliyati, metodlari,

maqsadi va vazifalari erishilmoqchi bo'lingan natijalar avvaldan tuzib chiqilgan bo'ladi.

Qisqa vaqt ichida darsni tashkil etish uchun guruhning misolida bir aralash dars turining rejasi quyidagicha bo'lishi maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi. Dastlab darsning maqsadi belgilanadi. I Darsning maqsadi:

1) Ta'limiy maqsad - intonatsiya ustida ishlash, yangi mavzuni tushuntirish, yangi qo'shiq o'rgatish, dars jarayonida avval o'tilgan mavzularni mustahkamlash va dars mobaynida ulardan unumli foydalanish.

2) Tarbiyaviy maqsad - o'rganilayotgan qo'shiq orqali o'z Vataniga, xalqiga nisbatan mehr-muhabbat o'yg'otish, o'z milliy musiqasiga, milliy urf-odatlariga hurmat va faxrlanish hissini o'yg'otish.

3) Rivojlantiruvchi maqsad - Mustaqil fikrlay olish, o'z fikr-mulohazalarini bayon eta olish, boshqa o'quvchilarning xato va kamchiliklarini to'g'ri topib, ularni tuzata olish.

4) Shakllantiruvchi maqsad - Musiqiy qobiliyatni, eshitib aniqlash malakalarini, to'g'ri o'tirish, qo'shiq kuylaganda to'g'ri nafas olish, ovoz apparatidan qoidagidek foydalanishni, musiqiy did va dunyoqarashni shakllantirish.

II Darsning turi: bahs-munozaraga asoslangan intellektual o'yin.

III Darsning ko'rgazmaliligi:

Darslik va kushimcha adabiyotlar, cholg'u asboblari (pianino, rubob, akkordeon...), magnitofon yoki gramplastinka, kartochka va plakatlari.

IV Darsning rejasi:

1) Musiqa ohangi ostida o'quvchilar sinfga kiradilar va joylariga o'tiradilar. (o'rganilishi yoki eshutilishi kerak bo'lgan qo'shiq bo'lsa yana ham yaxshi).

2) Eshitilgan musiqa yuzasidan fikr-mulohazalar almashinadi. (musiqiy asarning muallifi, qanday janrga xosligi, tempi (sur'ati), ritmi (usuli), tonligi va hokazo).

3) Yangi mavzu: «Tonika».

ko'ylangan yoki tinglangan kuyni berish ularni kuy harakatini kuzatishlarida qulaylik tug'diradi.

Kuylashdan oldin kuyning o'lchovi, qanday uzunlikdagi notalar (butun, yarim, chorak, nimchorak...) ishtirok etganligi, kuyning tempi, tonligi aniqlanadi. Keyin shu tonlikda ovoz sozlash mashqlarini bajarish tonlikka moslashishga imkon beradi. Mashqlarda tonlikdagi turg'un va noturg'un bosqichlar aniqlanadi va aytiladi. Ko'rgazmali qurol sifatida bunday mashg'ulotlarda darslikdan tashqari, musiqiy kuy yozilgan plakatlardan yaxshi natija beradi. Plakat hammaga ko'rinadigan joyga osib kuyiladi.

O'qituvchi boshchiligida bolalar kuyning barcha notalarini baravariga aytadilar. Keyin o'qituvchi shu kuyni ohangi va o'lchovi bilan ko'ylab ko'rsatadi, bolalar notaga qarab kuzatib turadilar. So'ngra hamma birgalikda notaga qarab kuyni kuylaydilar va bir vaqtda dirijyorlik qiladilar. Notaga qarab kuylashda dirijyorlik qilish, kuyning ritmidan chiqib ketmaslikka, metr hissini rivojlantirishga, notalar uzunligini to'g'ri sanashga yordam beradi. Solfedjio malakalarini egallash bolalarning musiqiy o'quvlarini o'stirishda, ularning amaliy ishida katta ahamiyatga egadir.

Solfedjio asosan notanish bo'lgan kuylarni birinchi galdanoq notaga qarab kuylashni nazarda tutadi. Notanish kuyni notaga qarab kuylash uchun yozilgan kuyning ohangini fikran tasavvur qila oladigan bo'lishi lozim. Shuning uchun ham musiqiy o'quvni o'stirish va musiqa tajribasiga yetarli darajada ega bo'lishlik uzoq vaqtni va muntazam ravishda mehnat qilishni taqozo etadi. Bunga musiqa savodini o'stirish musiqa adabiyotlari bilan tanishish, vokal-xor malakalarini egallash jarayonlarida erishiladi.

Bolalar asta-sekin musiqiy nutqning balandligi, ladi, metroritmik xususiyatlarini tushuna boshlaydilar, shuningdek ularni musiqiy idrok, musiqiy tafakkur, musiqiy xotira, musiqiy hissiyotlar paydo bula boshlaydi. Musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida notanish kuyni notaga qarab ijro etish uchun quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi:

O'qituvchi doskaga nota misollarini yozadi. Keyin o'qituvchining savollari va bolalarning javoblari asosida kuy tahlil qilinadi. Tahlil qilish o'quvchilar avval egallagan musiqiy-nazariy bilimlari ularning yoshiga mos ravishda o'tkaziladi. Bolalar

tushunmagan elementlarni o'qituvchi tushuntirib beradi, bolalar diqqatini asosiy mavzuga qaratadi.

Tahlil qilish jarayonida quydagilar aniqlanadi:

1. Asar tonligi, ladi.

2. Asarning o'lchovi.

3. Asarda uchraydigan dinamik belgilar.

4. Kuyning ritmik tuzilishi (notalar cho'zimi, pauzalar, asarning qaysi hissadan boshlanishi va hokazo).

5. Asardagi jumlarlar, nafas olish uchun qulay bo'lgan taktlar.

Ana shundan keyin solfedjioga, ya'ni nutqlashga o'tish mumkin. Boshlang'ich sinflarda solfedjio uchun mashqlar asosan Do major gammasida beriladi. Chunki bu tonlik eng oson va kuylash uchun qulaydir. Solfedjiolash uchun mashqlarni solfedjio darsliklaridan topish mumkin. Bunday darsliklarda oson misollardan boshlab murakkab mashqlargacha mavjud bo'lib, u yerda bolalarning yoshi va o'zlashtirish darajalari hisobga olingan bo'ladi.

Ayrim hollarda mashqlar ritmi tez bo'ladi. Bunday hollarda o'qituvchi mashqlarni avval sekin tempda boshlab keyin sekin-asta tezlashtirib borishi kerak. Agar bolada metronom bo'lsa, u holda u hamal ko'zlangan tempga erishishi mumkin. Musiqiy asarni avval mu'addil tempda kuylash kuyni yaxshiroq eshitish, to'g'ri sanash, nafasni to'g'ri olish, aniq dirijyorlik qilish imkonini beradi. Solfedjio uchun mashqlar tanlashda o'qituvchi bolalarning ovoz diapazonini, nafas olish malakalarini hisobga olishi lozim. Nutqlashda baqirmasdan, ovozni so'qirtmasdan, har jumlaning oxirida nafas olib mayin ovoz bilan kuylashni o'qituvchi nazorat qilib turmog'i darkor. Solfedjio mashqlar 1-sinfning ikkinchi yarmidan boshlanib 7-sinfning oxirigacha davom etadi.

Bolalarni kuylashga o'rgatishda, ularni solfedjio malakasini egallashlariga erishish katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon bolalarning musiqiy saviyasini oshirishdagi yetakchi omillardandir.

Nazorat savollari:

1. Major ladi deb nimaga aytiladi?

2. Kalit belgisi bir xil bo'lgan major va minor tonalliklari nima deyiladi?

3. Qo'shiq aytish san'ati qaysi shartlarni o'z ichiga oladi?

4. Solfedjio so'zining ma'nosi?

5. Guruhlarda kuylash malakalarini nechta bosqichga ajratishimiz mumkin?

6. Qayta kuylash usullarini sanab bering

BİZ ASKARMİZ!

ISKANDAR RAHMON she'ri NADİM NORXO'JAYE musiqasi

§ Marciale

f

mf

Biz as-kar miz, pos-bon-miz, U lug' yo'l-da kar von miz. Tinch lik u- chun qal qon-miz...

mf

Hech bu-zil - mas qo'r-g'on-miz! Biz as-kar miz, pos-bon-miz U lug' yo'l-da kar-von-miz.

f

Tinch lik u- chun qal-qon- miz... Hech bu-zil - mas qo'r-g'on-miz! Bir. ik - ki, uch

mf

Al - bat mar - ra

mf

Ja - sur o'g'-lon, qiz - ni - ki Al -

mar - ra biz - ni - ki, Ja-suro'g'-lon, qiz - ni - ki

Biz askarmiz, posbonmiz,
 ulug' yo'lda karvonmiz,
 Tinchlik uchun qalqonmiz,
 hech buzilmas qo'rg'onmiz!

Naqarot:
 Bir, ikki, uch, bir, ikki...
 ayting, marra kimniki?
 Albat marra bizniki,
 jasur o'g'lon, qizniki.
 Ona yurt Turkistonda,
 yer-u, osmon, ummonda,
 Chiniqishni qo'ymaymiz,
 tinchlik kuyin kuylaymiz!

12-Mavzu: MAJOR TOVUSH QATORINING TUZILISHI. MUSIQA DARSIDA MUSIQAVIY RITMIK HARAKATLAR

Reja:

1. Major tovush qatorining tuzilish.
2. Musiqiy dinamika haqidagi taassurotlarni shakllantirish.
3. Musiqa darsida ritmik harakatlar faoliyatini nimalardan iborat bo'ladi,
4. Musiqa dars davomida ritmik harakatlarning olib borish metodlari.

Major ladi. Tabiiy major gammasi

Turli xalqlar musiqasida xilma-xil ladlar uchraydi. Shunga qaramasdan hozirgi zamon musiqi amaliyotida major va minor ladi asosiy o'rinni egallagan.

Turg'un tovushlari uchta tovushdan iborat bo'lib, major yoki katta uchto'vushlikni - akkordni hosil qilgan ladga **major ladi** deyiladi. Tovushlar uchto'vushlikda, tertsiya bo'yicha joylashadi: katta tertsiya - pastki va o'rta tovushlar orasida, kichik tertsiya esa o'rta va yuqori tovushlar orasida bo'ladi.

Uchto'vushlikning eng past va eng yuqori tovushlari oralig'ida sof kvinta intervali hosil bo'ladi. Masalan:

Tonikadan tuzilgan major uchto'vushligi **tonika uchto'vushligi** deyiladi. Major ladi yettita tovushdan iborat. Laddagi tovushlarning tonikadan navbatdagi oktavaning tonikasigacha joylashuviga **lad tovushqatori** yoki **gamma** deyiladi. Gamma hosil qilgan barcha tovushlarga **pog'onalar** deyiladi.

Major ladining gammasida yettita pog'ona bor. Ular birin-ketin keladigan sekundalar hosil qiladi:

Pog'onalari yuqoridagi tartibda joylashgan gammaga **tabiiy major** gammasi deyiladi. Shu ko'rinishga ega bo'lgan lad esa tabiiy major deb ataladi. Ladning har bir pog'onasi raqam bilan yozilishidan tashqari, mustaqil nomga ham egadir:

- 1 - pog'ona: tonika (T)
- 2 - pog'ona: pastga boshlovchi tovush
- 3 - pog'ona: medianta (o'rtancha)
- 4 - pog'ona: subdominanta (S)
- 5 - pog'ona: dominanta (D)
- 6 - pog'ona: submedianta (pastki medianta)
- 7 - pog'ona: yuqoriga boshlovchi tovush.

Har bir ladning tonikasi, subdominantasi va dominantasi **asosiy pog'onalar**, qolganlari esa **yondosh pog'onalar** hisoblanadi.

Dominanta o'z tonikasidan hamisha sof kvinta yuqorida joylashadi. Tonika bilan dominanta orasida uchinchi pog'ona bor, shuning uchun u ya'ni, o'rtancha deyiladi.

Musiqa darslarida musiqiy ritmik harakatlar bajarilish faoliyati.

Bolalarning har tomonlama musiqiy rivojida musiqiy-ritmik harakatlar boshqa faoliyat turlari kabi muhim ahamiyatga ega. Ularda musiqiylik, ijodiylik qobiliyatlari rivojlanadi, jamoa bo'lib harakat qilish malakalari shakllanadi. Musiqaga mos harakat bajarishning tarbiyaviy ahamiyati - ritm hissi faollashadi, Musiqiy materialning o'zlashtirishi chuqurlashadi. Harakatlar bajarish musiqiy obraz rivojini kuzatishga yordam beradi.

Musiqani diqqat bilan tinglab o'z hissiyotlarini harakatlarda ifodalash imkoniyati o'quvchining o'z harakatlarini nazorat qilish qobiliyatiga ta'sir etadi.

Musiqiy-ritmik harakatlar jamoaviy faoliyatlardan biri hisoblanadi. Katta guruh bolalarida yurish, yugurish va sakrashda harakat koordinatsiyalari juda yaxshi. Musiqa sadolari ostida o'zlari

maroq bilan: qarsak chaladilar, oyoqlari bilan dupillatadilar, turli buyumlar bilan, xususan, koptok, tayoqchalar, lentalar, sun'iy gullar, oddiy musiqa asboblari bilan ifodali harakatlar bajaradilar. Musiqa va harakat birligini his qilish ularga xosdir. Bu sifat esa - bolalar musiqiy-ritmik harakat faoliyatida musiqiy ijrochilik qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Vaqtning chegaralanganligi va maxsus xonaning yo'qligi sababli musiqa darslarida harakatlarni bajarish o'rinsizdir, balki ular ayrim raqs elementlarini o'tirgan yoki turgan holda bajaradilar. Musiqiy-ritmik harakatlar ham boshqa faoliyat turlari kabi o'quvchilarda har tomonlama musiqiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Musiqa ostida harakatlar bajarish bolalarda ritm hissini faollashtiradi. Bu esa darsning musiqiy materialini yanada chuqurroq o'zlashtirishga yordam berishi tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Harakatlar yordamida bolalar asarning xarakter xususiyatlarini ko'rsata oladilar.

Musiqiy-ritmik harakat - faoliyat asosida musiqiy materialni moterplastik qayta ishlashdir. U musiqaning emotsional ta'sirini kuchaytiradi. Bularning hammasini musiqa, uning xarakteri, kayfiyati bilan harakatining uyg'unlashtiruvchi ko'nikma va malakalarni singdirilishi oqibatida yuz beradi va maqsadga erishiladi.

Ritmik harakatlar yordamida musiqa shakllari, musiqiy rivojlanish qonuniyatlari haqidagi taassurotlar mustahkamlanadi. Harakat xarakteri va yo'nalishini o'zgartirish orqaligina erishish mumkin.

Musiqiy pyesalar, qo'shiqlarni sahnalashtirish ifodali harakatlar orqali nafaqat musiqiy-eshituv taassurotlari rivojlanadi, balki ijrochilik qobiliyatlari, badiiy didlari shakllanadi. Agarda ularga mustaqil harakat o'ylab topish vazifasi yuklatilsa, ular musiqaning obraziga, xarakteriga mos harakat o'ylab topadilar va bajaradilar. Odatda sahnalashtiruvchi raqslarga dasturli musiqa tanlab olinadi, chunki uning mazmuni va harakatlarning ketma-ketligi ayon bo'ladi. Bolalar o'qituvchi bilan birgalikda mos harakatlarni topadilar. Bajarish vaqtida o'qituvchi bolalarga yordam beradi, yangi harakatlarni to'g'ri va ifodali bajarish kerakligini tushuntiradi, ko'rsatib beradi.

Harakatlarni o'rgatish jarayonida kirish so'zi, tushuntirish, she'riy matndan foydalaniladi.

Harakatlarning yorqin taqqoslanishi o'quvchilarni ushbu harakatlarni to'g'ri va ifodali bajarishlariga yordam beradi.

Musiqa ostida harakatlarni takomillashtirish paytida texnik vositalardan keng foydalanish tavsiya etiladi. Bu esa bolalarni o'ziga tanish bo'lgan kuylarni yangicha yangrashi bilan tanishishlari, o'qituvchiga esa harakatlarni aniq bajarishini ta'minlash imkonini beradi.

Musiqa va harakat uyg'unligi insonning ma'naviy va jismoniy rivojini o'zaro bog'laydi va barkamollikka yo'naltiradi deb aytish mumkin. Musiqa va harakatning o'zaro bog'liqligi masalalari ko'p marotaba psixologiya, pedagogika, fiziologiya, musiqashunoslikda ko'rib chiqilgan. Organizmning umumiy funksional faoliyatiga musiqaning ijobiy ta'sirini I. Sechenov, B. Teplovlar isbotlab berishgan. Musiqiy-ritmik tarbiya tizimini rivojlantirish masalalari bilan N. Aleksandrova, M. Rumer, Ye. Konorova, N. Vetlugina, M. Palavandishvili kabilar shug'ullanib kelganlar. Shu o'rinda XX asrning boshlarida ko'p mamlakatlarda shveytsariyalik musiqachi, pedagog E. Dalkroz tomonidan asos solingan ritmik tarbiya tizimining keng tarqalganini aytish joiz. E. Jak Dalkroz metodi - maxsus tanlab olingan mashqlar asosida bolalarda musiqiy eshituv, e'ttira, diqqat, ritm tuyg'usi, plastik ifodali harakatlarni rivojlantirishga asoslangan.

Musiqiy-ritmik harakat faoliyati o'zaro bog'langan uch yo'nalishni o'z ichiga oladi:

Birinchisi musiqiy rivojlantirishni ta'minlaydi, ya'ni musiqiy eshituvni o'stirish, harakatni musiqaga moslash ko'nikmalarini shakllantirish, musiqiy bilimlarning o'zlashtirishi; musiqiy va musiqiy eshituvni rivojlantirishni ta'minlaydi, harakatni musiqaga bo'yusundira olish malakasini shakllantiradi, musiqiy bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

Ikkinchi yo'nalish to'g'ri harakat ko'nikmalarini hosil qiladi: yurish (marshona, shaxdam, tetik, xotirjam, sportcha, tantanavor, keskin prujina yurish va hokazo); qadam tashlash (baland, oyoq uchida, keng, yumshoq, prujinali, xorovodli va hokazo); sakrashlar (engil, harakatchan); aylanishlar; qo'l harakatlari (mayin, ohista, harakatchan);

chapaklar (sekin, qattiq, past, baland, qo'l siltab, bir-biriga yaqin ushlali turib, sirg'aluvchi «likopchalar», kaftlarni yaqin to'tgan holda sirpanma harakatlar); raqs elementlari (o'zbek xalq raqsalaridan «oyna», «arqon», «elka uchirish», «koptokni yuqoriga ot», chapak va yon tomonga qo'l harakati, ball, polka, golop, valsqa o'xshash raqs elementlari va hokazo.); oyoq uchida aylanish, prujinali qadam bilan sakrashning uyg'unligi; qo'l harakatlari (mayin, keskin); turli holatlarda turish va o'zgartirish; buyumlar bilan harakat bajarish (koptok, lentalar, bayroqchalar bilan) ni o'z ichiga oladi.

Uchinchi yo'nalish bolalarda tana harakatlarini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan; aniq va tez to'xtash, harakatni o'zgartirish va hokazo).

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan yo'nalishlarni e'tiborga olgan holda o'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rayotganida tanlayotgan asari mavzu jihatdan, harakatlanish malakasi dars mavzusiga mos bo'lishi, aniq musiqiy-eshituv taassurotlarni, musiqiy bilimlarni chuqurlashtiradigan va mustahkamlaydigan, ijrochilik malakalarini rivojlantiruvchi bo'lishi zarur. Dars boshida va o'rta qismida qanday harakatlarni qo'llash maqsadga muvofiq bo'lishi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Bolalar tomonidan harakatning sifatli va aniq bajarilishi musiqiy obrazning tushunishlari hamda o'qituvchining asarni ifodali ijrosiga bog'liqdir.

O'qituvchi o'quv materialini yoddan bilishi kerak. Harakat paytida u o'quvchilarni kuzatishi, ko'rishi va xatolarini tuzatishi zarur. O'quvchi barcha harakatlarni avval o'zi ko'rsatib berishi zarur, ayniqsa kichik guruhlarga. Chunki birgina tushuntirish bilangina kerakli natijaga erishib bo'lmaydi. Harakatlarni ko'rsatish musiqaga bo'lgan emotsional javob qaytarishni kuchaytiradi.

Nazorat savollari:

1. Musiqada keng qo'llaniladigan dinamik belgilarni sanang.
2. Musiq darslarida musiqa rahbarining vazifalari qanday?
3. Dars mashg'ulotlarida ijrochilik faoliyati vazifalari nimalardan iborat?
4. Dars mashg'ulotlaridagi ish natijalari ko'proq nimalarga bog'liq?

13-MAVZU: MINOR TONALLIGINING TUZILISHI. MUSIQA DARSLARIDA MUSIQAVIY RITMIK HARAKATLAR.

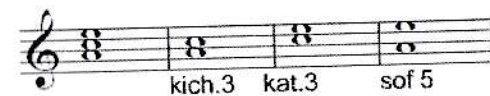
Reja:

1. Minor ladi haqida tushuncha.
2. Garmonik va melodik minor haqida.
3. Minor ladlarining kvinta davrasi.
4. Musiq darslarida musiqa savodi faoliyati.

Turg'un tovushlari birin-ketin yoki bir vaqtda eshitilgan hamda kichik yoki minor uchtovushligidan hosil bo'lgan ladga **minor ladi** deb aytiladi. Minor uchtovushligining turg'un tovushlari tertsiya bo'yicha joylashgandir.

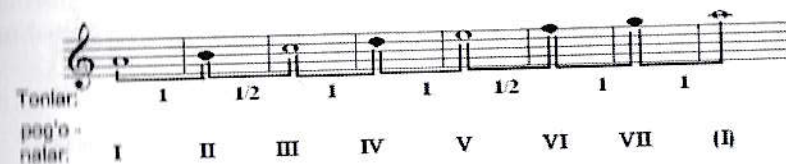
Minor ladi harfiy tuzilma bo'yicha **moll** so'zi bilan yoziladi. Masalan: Iya minor yoki **a-moll**, do minor yoki **c-moll**.

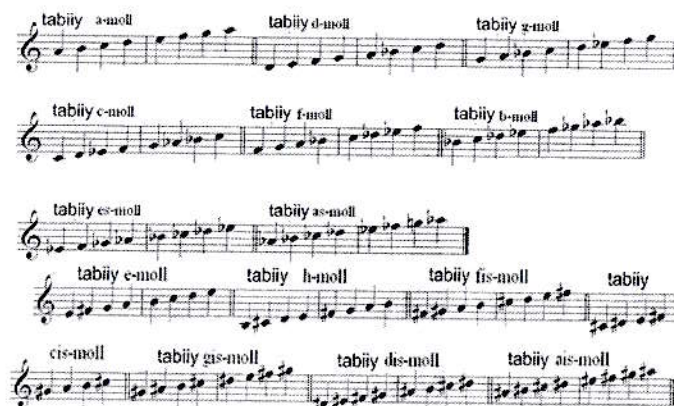
Birinchi va uchinchi pog'onalar orasida **kichik tertsiya**, uchinchi va beshinchi pog'onalar orasida esa **katta tertsiya** mavjuddir. Minor uchtovushligining ikki chetidagi tovushlar **sof kvinta** intervalini hosil qiladi:

Tabiiy minor gammasida sekundalarning joylashishi quyidagicha bo'ladi: **kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kich.2, kat.2, kat.2**.

Major gammasi pog'onalari qanday raqamlar bilan belgilansa va qanday atalsa, tabiiy minor gammasi pog'onalari ham shunday belgilanadi va nomlanadi:

YOMG'IRJON

Allegro *N. Norxo'jayev musiqasi,
Rauf Tolib she'ri*

Yom-g'ir, yom-g'ir, yom-g'ir- jon, yog', yog', yog'.

O-la gov-mish si-gir-ni sog', sog', sog'. Deh-qon bu-vam

di-mo-g'ir chog', chog', chog'. Bo'-lar bug'-day

xir-mo-ni tog', tog', tog'.

Musiqaning inson ruhiyatiga ta'sir etishi.

Musika tovush tovlanishlari orqali fikr va tuyg'ularni aks ettiradi, hayot bosqichlarida insoniyatni to'liqlantirib kelgan axloqiy muammolarni bayon qiladi. Bunda musiqaning falsafiy mohiyati ham namoyon bo'ladi. Ajoyib musika asarlari chuqur falsafiy mazmun bilan sug'orilgan bo'ladi, musiqada hayot va o'lim, shaxs va jamiyat, ezgulik va zulm, qudrat va zaiflik kabi masalalar aks etadi.

Musiqaning inson ruhiyatiga ta'sir qilishining tugallanmas imkoniyatlari haqida qadimdan musiqashunoslar, mutafakkirlar va olimlar diqqatini o'ziga tortgan. Faylasuflar, psixologlar, pedagoglar va jamoat arboblari san'atlar ichida musika san'atining insonni shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir qiladigan xususiyatlari haqida aniqlashga uringanlar. Qadim zamonlardan musiqaning, ayniqsa, uning komponentlari - ritm va kuyning inson kayfiyatiga ta'siri, uning ichki dunyosini o'zgartirishi haqida fikrlar mavjud bo'lgan.

Musika inson his-tuyg'ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o'ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg'ulariga faol ta'sir etadi. Musika ham fan, ham san'atdir⁴. U fizika va matematikaga asoslanadi, bu fanlar musiqani fanga aylantiradi. Lekin musika asariga shu fanning turg'un tushunchasi sifatida qarab bo'lmaydi. Chunki musika har doim rivojlanib turuvchi jonli san'atdir.

Bolalarning musiqiy qobiliyatlarini oshirish faoliyati.

Musika mashg'ulotlari oldiga qo'yilgan pedagogik maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun avvalo bolalarning musiqiy uquvi va qobiliyatlarini muntazam ravishda o'stirib borish lozim bo'ladi. Bolalarning musiqiy qobiliyatlarini quyidagi faoliyatlarga ajratish mumkin:

- Musiqiy uquvi (Musiqiy tovushlar baland-pastligini his etish qobiliyati);
- Tembr uquvi (musiqiy tovushlarni bir-biridan farq qilish);

⁴ Асафьян В. В. Музыкальная форма как процесс. Л.: Госуд. муз. изд., 1973г., -24стр
⁵ Умаров. Эстетика Т.: "ЎЗБЕКИСТОН", 1995г., -210-бет

- Ritm tuyg'usi (musiqiga mos harakat bajarish; qadam tashlash, chapak chalib musiqani xotirada saqlash)

Bolalar bog'chalarida olib boriladigan musiqa ta'lim tarbiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Kichikintoylarning musiqaga bo'lgan qiziqishlarini o'stirish;

- Musiqiy asarlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarga emotsional his tuyg'ularini hosil qilish yo'li bilan ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitish;

- Bolalarni musiqa tinglash, qo'shiq kuylash, musiqa ostida ritmik harakatlarni bajarish, bolalar cholg'u asboblari bilan jo'r bo'lish faoliyatlari yordamida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirib borish;

- Bolalar ovozi bilan asrab tarbiyalash, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o'rgatish va odatlantirish;

- Musiqiy asarlardan zavq olish, shu asosida musiqiy did va badiiy fikr yuritishni rivojlantirish;

- Musiqa mashg'ulotlari jarayonida musiqiy asardagi badiiy obrazlarni o'yin va raqs shaklida ifoda etishga o'rgatish;

- Musiqa mashg'ulotlarida bolalarni milliy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish;

- Milliy cholg'u sozlarimiz jo'rligida milliy musiqiy ritmik harakatlarni bajarishga o'rgatish;

- Musiqa mashg'ulotlari mazmunini bog'cha hayoti bilan bog'lash;

- Turli ertaliklar va kontsertlar tashkil etib, bog'chada o'rgatilgan qo'shiqlar bilan ishtirok etish.

Nazorat savollari:

1. Minor tonaliklarining tuzilishi
2. Tabiiy minor tonalligini tuzilishi.
3. Garmonik va melodik minor tonalliklarining tovushlardan tuzilishi
4. Dars mashg'ulotlaridagi ish natijalari ko'proq nimalarga bog'liq?

14-MAVZU: MINOR TONLLIGI. MUSIQA DARSLARIDA MUSIQAVIY RITMIK HARAKATLAR

Reja:

1. O'quvchilarda musiqiy-ritmik faoliyatlarni shakllantirish.

2. 1-sinfda o'quvchilarga musiqiy-ritmik harakatlarni o'rgatish.

3. Musiqali o'yinlarning maqsad va vazifalari.

Maktab o'quvchilarining aqliy, estetik va jismoniy rivojlanishida raqs, musiqali o'yin hamda musiqa bilan harakatlar bajarish katta ahamiyatga ega. Musiqiy faoliyatning bu turlari bolaning har tomonlama o'sishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi: Birinchidan, uning musiqiy o'quvi, ayniqsa ritm tuyg'usi, musiqiy xotirasi yaxshi rivojlanadi.

Chunki, har qanday harakat turi musiqa ritmi ostida bajariladi. Harakat bilan bog'liq bo'lgan musiqa ohanglari o'quvchilar xotirasida to'rg'un saqlanadi. Ikkinchidan, yuqorida aytganimizdek, raqs va musiqiy harakatlar bolada harakatchanlikni, chaqqonlikni rivojlantirib badanni chiniqtiradi, o'quvchilar qomatini to'g'ri o'sishiga katta yordam beradi.

Uchinchidan, musiqa asarlari o'quvchilarda turlicha emotsional hislar uyg'otadi, turlicha kayfiyatlar hosil etib, uning ongida o'ziga xos obrazlar yaratadiki, bular bolaga harakat xarakterlarini badiiy ishoralar bilan ifodalashga yordam beradi. Demak, musiqa bilan bajarilgan harakat, musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish o'quvchilarning aqliy va estetik qobiliyatini hamda irodasini rivojlantirishda ham alohida ahamiyatga ega ekan.

Musiqa, raqs va o'yinlar kichik yoshli o'quvchilarga tez ta'sir etadi. Shuning uchun quvnoq raqs, qiziqarli musiqali o'yinlar har bir bolaning e'tiborini o'ziga tortadi. Binobarin, musiqa madaniyati darsi davomida o'quvchilarning musiqiy ritmik harakatlari faoliyatini amalga oshirishning muhimligi ham ahamiyatli ekanligi yaqqol ko'rinib turibdi. Shuni ta'kidlash lozimki, o'zbek xalqi milliy raqs san'ati bilan olamga dong taratgan.

Ammo maktab ta'lim-tarbiyasi tarkibida raqs sabog'i deyarli yo'q darajada ekanligini nazarda tutsak, unda musiqa madaniyati darsi mazmunida milliy raqs usullarini o'quvchilarga yoshligidan o'rgatib borish naqadar zarurligi ma'lum bo'ladi. Shu bois, musiqa o'qituvchisi milliy raqs san'atimizning oddiy harakatlarini bilishi (ijro eta olishi) va darsda qo'llash usullarini puxta bilishi bugungi davr talabidir.

Raqs va musiqali harakatlar o'quvchilarning musiqiy-o'quv qobiliyatlari hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun foydalidir. O'quvchilarning ritm tuyg'ulari musiqa bilan bajariladigan turli xil harakatlar- raqs, o'yin kabi turlicha ifodali harakatlar elementlarini o'zida mujassamlashtirgandir. Har qanday harakat turini yangrayotgan musiqani his etib, uning ritm, takt va jumllariga e'tibor berib, mantiqiy harakat kompleksini yaratib ijro etishga katta ahamiyat berish lozim. Dasturda boshlang'ich sinf musiqa madaniyati darsida raqs va musiqali harakatlarga alohida o'rin berilgan.

Zero, bu faoliyat o'quvchilarda musiqiy qobiliyatlarni, xususan, ritm-usul tuyg'usi hamda asar badiyatini ifodalash malakalarini rivojlantirish bilan birga, ularning jismoniy rivojlanishlari uchun ham zarurdir. 1-sinfda o'quvchilar darsning ritmik harakatlarini bajarish, raqs tushish qismida musiqiy tovushlarning baland va pastligini qo'l harakati (yuqoriga ko'tarish va pastga tushirish) orqali ifodalashadi. Aytim mashqlari, "Andijon polkasi", "Chittigul", "Pianino" kuylari asosida marsh musiqasiga qadam tashlash (F.Nazarovning "Marsh", "Asp bo'laman", "Bahor keladi") kabi kuylarga raqsga tushishadi. Shuningdek "Ufori", "Duchava" singari kuylarga mos harakatlarni bajarishadi.

To'rtinchi chorakka kelib, sinf aytimiga dirijyorlik qilib, ("O'quvchilar va g'ozlar") boshqarishni mashq qilishadi. 2-sinf davomida o'quvchilar mazkur faoliyat bo'yicha bir joyda turib, musiqaga mos harakatlarni bajarish, marsh musiqasiga mos qadam tashlash ("Usmoniya", "Qari navo", "Marsh") va qo'l bilan raqs kuylariga xos ifodali harakatlar bajarish "Oftobjon-o'rtoqjon" kuyi, musiqa tavsiflariga mos raqs harakatlari ("Olmani otdim", "Fabrika") musiqali o'yin ifodalarini ("Inoq o'ynaymiz") bajarish amalga oshiriladi. 3-sinfda esa o'quvchilar musiqalarga mos raqs

harakatlarini topib, raqsga tushish ("Olmani otdim", "Jonon" va boshqa raqsonga kuylarga) harakatlari bajariladi.

Zotan, raqs va o'yin ham turlicha ifodali harakatlar elementlarini o'zida mujassamlashtirgan. Har qanday harakat turlicha yangrayotgan musiqani his etib, uning ritm, takt va jumllariga e'tibor berib, mantiqiy harakatlar majmuini yaratib ijro etishga alohida ahamiyat berish lozim hisoblanadi. Marsh ostida o'quvchilar harakat qilishlarida musiqa sabog'i bilan birgalikda oyoq tashlab yurishga o'quvchilarni o'rgatib borish lozim. Bolalar tomonidan ijro etilgan raqs Xullas, musiqali o'yinlar o'z maqsadi va vazifasiga ko'ra didaktik o'yinlarga mansub bo'lib, ular asosan harakat vositasida ijro etilishi bilan xarakterlanadi. Musiq darsi davomida o'qituvchi musiqa asarining tuzilishiga binoan harakat elementlari mujassamlangan raqslarga, ularni o'rgatishga alohida e'tibor berishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, ikki qismli musiqaga mos ikki qismli, uch qismli xos tarzda uch qismli raqs qo'yish kerak bo'ladi. Misol uchun o'zbek xalq raqsi "Andijon polkasi"ni olaylik. O'qituvchi mazkur musiqani o'rgatishda, o'quvchilarga mos chaqqon harakatlarga xos raqs shaklini tanlashi mumkin. O'qituvchi sinf imkoniyatlarini hisobga olib, "Andijon polkasi"ni bir oz qisqartirib katta avjini istisno qilgan holda ikki qismli to'la shaklda chalib, uch qismli qilib ham o'rgatishi mumkin.

Demak, raqsni musiqaning mantiqiy qismlariga ko'ra harakat elementlarini tanlab qo'yishga to'g'ri keladi. O'yin va raqs o'rgatishda mashq katta yordam beradi. Zero, har qanday raqs va o'yinlar aniq detallardan tashkil topgan bo'ladi. Shuning uchun ba'zi o'yin va raqslarni o'rgatishdan avval ular tarkibidagi ayrim harakat elementlarini oldindan mashq sifatida o'rgatilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Raqs va o'yinlar qo'yishda o'quvchilar ijodiga ham e'tibor berish shart. Ma'lumki, o'quvchilar kattalarga taxlid qiladilar va ko'pincha o'qituvchilar tomonidan o'rgatiladigan o'yin va raqslarni uning shaxsiy ijodi, deb ham tushunadilar.

Shuning uchun ham o'quvchilar o'qituvchiga taxliddan o'zlari ham "yangi" raqs yaratishga intiladilar. Sinf o'quvchilari orasida raqs tushishga moyil o'quvchilar, iqtidorlilar ham uchraydi, albatta. O'qituvchi ushbu faoliyatni boshqarishda shunday o'quvchilar raqsidan namuna sifatida foydalanishi mumkin. Shunday qilib,

musiqiy ritmik harakatlarni bajarish musiqa madaniyati darsida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda alohida o'rin tutadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, darsning ushbu faoliyat turiga hamisha ham yetarli e'tibor berilavermaydi. Natijada dars elementlari, faoliyatlar majmui to'liq bo'lmay, mashg'ulotlarda qo'yilgan maqsadlarga yetishish qiyinlashadi va bu o'z o'rnida darslarning zerikarli, passiv o'tilishiga olib keladi.

Zamonaviy musiqa madaniyati darsida boshqa faoliyatlar qatori o'quvchilarning musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish elementlariga ham alohida e'tibor berilishini, uni har tomonlama mazmunli va qiziqarli, samarali o'tkazishga erishish muhimligini to'g'ri anglash, musiqa o'qituvchisi hamda shu sohaning bo'lajak mutaxassislari uchun juda muhimdi

Nazorat savollari:

- 1.Minor ladida yozilgan asarlarni tinglash va tahlil qilish?
- 2.2-sinfda o'quvchilar qaysi kuylar bilan tanishadilar?
- 3.O'quvchilarga "Andijon polkasi", "Jonon" kuylari qachon o'rgatiladi?
4. Marsh musiqasiga qadam tashlash qaysi kuylar orqali amalga oshiriladi?

15-MAVZU:MAJOR VA MINOR TONLLIGI.MUSIQA DARSLARIDA IJODIY FAOLIYAT

REJA:

- 1.Major va minorlarlarini tovushlarda tuzish.
- 2.Minorlarlarini tovushlarda tuzish.
- 3.Musiqa darslarida o'quvchilardagi ijodiy faoliyatlarni shakllantirish.

Garmonik va melodik minor. Parallel tonalliklar.

Garmonik minor tabiiy minordan VII pog'onaning ko'tarilishi bilan farq qiladi. VII pog'onaning ko'tarilishi yuqoriga boshlovchi tovush tortilishini yanada kuchaytiradi.

Garmonik minor gammasi sekundalarining birin-ketin joylashuv tartibi quyidagicha bo'ladi:

kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kich.2, ort.2, kich.2.

Tonlar: 1 0.5 1 1 0.5 1.5 0.5

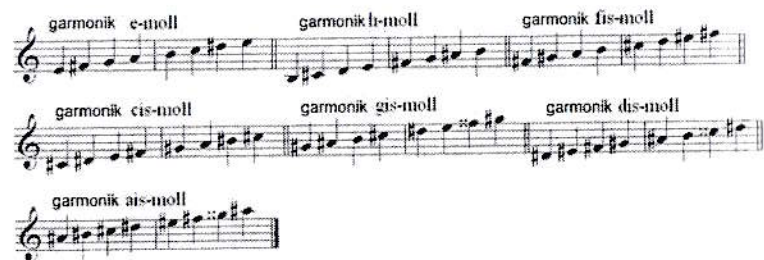
pog'o-
nalar I II III IV V VI VII (I)

Garmonik minor gammasining xarakterli hususiyatlaridan biri oltinchi pog'ona bilan yettinchi pog'ona o'rtasida orttirilgan sekundaning hosil bo'lishidir.

garmonik a-moll garmonik d-moll garmonik g-moll

garmonik c-moll garmonik f-moll garmonik b-moll

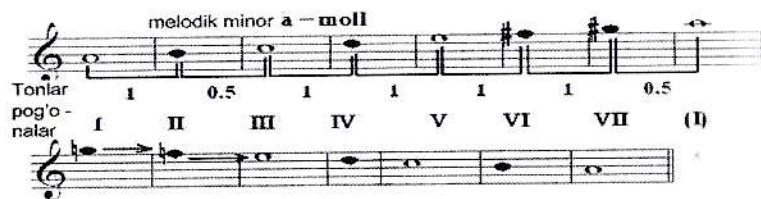
garmonik es-moll garmonik as-moll

Melodik minor tabiiy minordan oltinchi va yettinchi pog'onalarining yarim tonga ko'tarilishi bilan farq qiladi. Oltinchi pog'onaning yarim tonga ko'tarilishi gammaning yuqori qismidagi tovushlarning teng joylashuviga yordam qiladi. Bunda birinchi pog'onaga qarab yarim ton tortilgan yuqoriga boshlovchi tovush saqlanishi lozim.

Melodik minor gammasi pastga tomon harakat qilganda undagi ko'tarilgan pog'onalar saqlanmaydi. Gamma pastga tomon tabiiy minor pog'onalari bo'yicha harakat qiladi. Bu tabiiy minorning pastga tomon harakati vaqtida oltinchi pog'onaning hususiyatini, ya'ni beshinchi pog'onaga intilishini tiklash bilan bog'liqdir.

Melodik minor gammasi sekundalarining birin-ketin yuqoriga tomon harakat qilishi quyidagi tartibda bo'ladi: **kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kat.2, kat.2, kich.2**.

Tabiiy ko'rinishdagi major va minorda bir xil nomdagi tovushlar bo'ladi. Kalit belgisi bir xil bo'lgan major va minor tonalliklari **parallel tonalliklar** deyiladi. Masalan:

Minor gammalarida birin-ketin hosil bo'ladigan diyezlar har bir gammaning *ikkinchi pog'onasiga* to'g'ri keladi. Bemollar esa *oltinchi pog'onaga* to'g'ri keladi.

Minor tonalliklarining soni ham major tonalliklari soniga tengdir, ya'ni **15 ta** bo'ladi. Bu tonalliklar nomlarining hosil bo'lishi major tonalliklari singaridir.

Minor tonalliklarining umumiy miqdori olti tonallikka ega. Bulardan uchta diyezli tonallik va qolgan uchta bemolli tonallikka **engarmonik jihatdan teng** bo'ladi:

Sol diyez minor – lya bemol minorga teng;

Re diyez minor – mi bemol minorga teng;

Lya diyez minor – si bemol minorga teng.

Barcha minor tonalliklari bir-biriga yondosh bo'lib, quyidagi tonalliklardan tarkib topadi: va hokazo.

Yondosh minor tonalliklari bir-biridan sof kvinta oralig'ida joylashganligi uchun minor ladining barcha tonalliklari mustaqil kvinta davrasini hosil qiladi, ya'ni, har bir yangi tuziladigan tonallik oldingisidan sof kvinta intervali miqdorida yuqorida joylashadi.

MUSIQA DARSLARIDA IJODIY FAOLIYAT

Umumta'lim maktablarida musiqa madaniyati fanini o'qitishdan Musiqa tinglash badiiy ta'limning muhim vositalaridan biri bo'lib, u darsning barcha faoliyat turlarini bajarish jarayonida amalga oshiriladi. Tinglash bolalarda hayotni, borliqni anglash va bilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda musiqa tili, ifoda vositalari, janr va shakllarini o'rganish muhimdir.

U musiqani badiiy-g'oyaviy jihatdan to'g'ri idrok etib, estetik zavqlanishga imkon beradi. Tinglash qoidalari sinfda jimlikni ta'minlab, o'quvchilarni musiqani diqqat-e'tibor bilan eshitishga o'rgatib, onglik va faollikni rivojlantiradi hamda musiqa madaniyatini shakllantiradi. Darslar davomida har bir musiqiy asarda muayyan voqelik, his-tuyg'u va mazmun bo'lishi haqida o'quvchilarga dunyoqarashiga mos tarzda tushuntiriladi. Shu orqali bolalarda musiqiy taassurot va tinglash ko'nikmasi shakllanadi.

Tinglash faoliyatini butun dars davomida olib borish o'quvchining asarni tushunish va ongli idrok etish, asarning musiqiy xususiyatlari (janri, tuzilishi, ifoda vositalari, ijrochiligi) hamda badiiy mazmuni haqida muayyan bilimlarga ega bo'lishiga yordam beradi, tinglash madaniyatini shakllantiradi.

O'quvchilarning faolligini oshirish va tinglash malakasini shakllantirish uchun "Topqirlik" mashqidan foydalanish tavsiya etiladi. Bunda avvalgi darslarda tinglangan kuy-qo'shiqlar karnaycha- (katak, tasvirlar)lar ostiga joylashtiriladi.

Bolalar istalgan karnaychani tanlab, undan yangragan ohangning nomi va muallifini aytishadi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarni diqqatni tezkor jamlashga o'rgatib, xotirasini mustahkamlaydi.

Tinglanadigan musiqiy asar tuzilishi, badiiy-g'oyaviy mazmuni jihatidan o'quvchilarning yosh xususiyati va o'quv dasturiga mos bo'lishi, yangrash vaqti 1-1,5 daqiqadan oshmasligi lozim.

Tinglash jarayonini quyidagicha amalga oshirish mumkin:

- Bolalar diqqatini jamlash. Asar haqida o'qituvchining kirish so'zi;
- O'qituvchi ijrosidagi yoki CD formatdagi asarni tinglash;
- Asarni suhbat orqali musiqiy, badiiy-g'oyaviy jihatdan tahlil qilish;
- Asarni yaxlit qayta tinglagach, o'quvchilarning taassurotlarini eshitish.

Tinglanadigan asarlardan parchalar (mashq-qo'shiqlar) kuylash, chapak va cholg'u asboblari cholib, ularga ritmik jo'r bo'lish va musiqaga mos harakatlar bajarish chog'ida bilim va malaka takomillashib, mustahkamlanadi. 5—7-sinf o'quvchilari mustaqil fikr yuritadigan, aqlan va jismonan rivojlangan, musiqiy va estetik didi shakllangan bo'ladi. Shu bois bu yoshdagi bolalar zamonaviy musiqa san'ati va uning ko'zga ko'ringan vakillari ijrosini tinglaydi.

7-sinf o'quvchilari bilan tinglash faoliyatini amalga oshirish jarayonida diqqatni jamlash, musiqani anglash, uni idrok etish, cholg'ularni va musiqiy janrlarni bir-biridan farqlashga o'rgatish tavsiya etiladi. Tinglash asnosida o'quvchilarga quyidagi mazmunda bir nechta topshiriqlar berish lozim:

1. Kuyning xarakterini toping.
2. Kuy qaysi cholg'uda ijro etilgan?
3. Kuyning o'zbek milliy kuylariga o'xshash jihatlari bormi?
4. Ushbu asar siz avval tinglagan kuylardan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?
5. Asarni tinglash jarayonida tasavvuringizda qanday rang yoki obrazlar gavdalandi?

Bu kabi topshiriqlar orqali o'quvchilarning badiiy ijodkorlik va tinglash ko'nikmasi shakllanadi.

Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarga eng tushunarli va sevimli bo'lgan faoliyat turi jamoa bo'lib kuylashdir. U musiqa san'ati janrlari orasida ommaviyligi ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini, milliy g'urur hamda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, tafakkurini kengaytirish, bolalardagi ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirish hamda tashabbuskorlikni tarbiyalashdan iboratdir.

Bilan ajralib turadi. O'quvchilarning musiqiy didi va estetik qarashlarini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. So'z va musiqadagi tuyg'uni jamoa bo'lib ijro etish o'quvchilarni jiplashdiradi.

Jamoa bo'lib kuylashda o'quvchilarning ovozi zo'rqiqtirmaslik, ovoz sifatlarini (tembr, diapazon)ni o'stirish va rivojlantirish maqsadida kuylashdan oldin, albatta, barcha sinflarda ovoz sozlash mashqlarini bajarish tavsiya etiladi. Bunday mashqlarni prima, tersiya va kvinta oralig'ida bajarish, o'quvchilarning ovozi 0,5 tondan ikkinchi oktava - mi tovushigacha ko'tarish maqsadga muvofiq. Boshlang'ich sinflar uchun o'yin tarzida chapak chalib ovoz sozlash mashqlarini o'tkazish yaxshi natija beradi. Milliy ohanglarimizdan tuzilgan ovoz sozlash mashqlarining ham foydasi katta. Mashqlarni guruhlarda bajarish o'quvchilarni o'zaro hamjihatlikka va hamkorlikka o'rgatadi.

Ovoz sozlash mashqi uchun quyidagi kuydan foydalanish mumkin:

Bolalarning ovoz boylamlari kattalarnikidan ancha farq qilib, baland pardalarda jarangdor yangraydi. Ularning ovozi o'z navbatida soprano yoki diskant (o'g'il bolalardagi eng baland ovoz) va alt ga bo'linadi.

Soprano yoki diskant deb bolalarning yuqori ovozigacha aytiladi. Bunday ovoz yengil, o'zgaruvchan, yumshoq yangragani sababli qo'shiqlarda asosiy kuy yo'lini ta'sirchan ijro etadi. Uning diapazoni birinchi oktava -do dan ikkinchi oktava —sol gacha bo'lgan oraliqni egallaydi.

Alt esa pastroq ovoz bo'lib, birmuncha yo'g'on va kuchli tembrga yaqinligi bilan ajralib turadi. Diapazoni kichik oktava -sol dan ikkinchi oktava —re gacha bo'ladi.

Jamoaviy kuylash vokal-xor ijrochilik mahorati bilan uzviy bog'liq bo'lib, hamohanglik, so'z, talaffuz, musiqiy badiiy vositalar, nafas olish, tovush hosil qilish va uni shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayonda o'quvchilarda gavdani to'g'ri tutish, yuz, bo'yin, yelka mushaklarini erkin qo'yib, kuylayotgan paytda halqum va pastki jag' tomoqni siqmasligi, boshni erkin tutishni nazorat qilib borish va shu tarzda kuylash malakasini shakllantirish tavsiya etiladi.

Jamoa bo'lib kuylashda legato, ya'ni ohangning bir tekis bog'lanishi; non legato — bog'lamasdan alohida ijro etish (tovushlar orasida nafasni ushlash); stakkato — tovushlarni uzib, qisqa ijro etish (tovushlar orasida nafas olmaslik) kabi ijro uslublardan keng foydalanish o'quvchilarning ijro mahorati va zehni o'stiradi.

Nazort savollari?

1. Major va minor ladlarini tovushlarda tuzish?
2. Nima musiqiy tovushlarining balandlik munosabatini tartibga soladi?
3. Hozirgi zamon musiqa amaliyotida qaysi ladlar uchraydi?
4. Tonallik deb nimaga aytiladi?
5. Balandligi bir xil, nomi, yozilishi har xil bo'lgan tonalliklar qanday ataladi?
6. Musiqada qo'llaniladigan major tonalliklarining nechta jufti engarmonik jihatdan teng bo'ladi?

O'zbekiston Respublikasi davlat madhiyasi
Abdulla Oripov she'ri Mutavakkil Burxonov musiqasi

Maestoso

f

Ser - qu - yosh
 keng

hur
 o'z 3

o'l - kam,
 bek - ning

el - ga
 o'ch - mas

baxt, na -
 iy - mo -

ff

Sen o' - zing do'st - lar -
 Er - kin, yosh av - lod - lar

jot,
 ni,

ff

yu - l do'st, meh - ri - hon!
 ma - gu zo'r qa - not!

p

hon!
 not!

Yash - na - gay to a - bad il -
 is - tiq - lol mash' - a - li. tinch -

p

mf *cresc.*

mu fan, i - jod, Shuh - ru - ting por - la -
 tik pos - bo - ni. Haq - se - var o - na

mf *cresc.*

f *fff*

to - ki bor ja - hon!
 ma - gu bo'l o - bod!

8°

Naqarot: **a tempo**

Oltin bu vodiylar - jon o'zbekiston -

ton, Ajdodlar mardona ruhi senga

yor! Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon O'lam -

g' mahliyo aylagan di - yor! Bag' - ri

The musical score for page 148 consists of three systems. Each system has a vocal line on a treble clef staff and a piano accompaniment on a grand staff (treble and bass clefs). The first system starts with a vocal line in G major, marked 'a tempo' and 'p'. The piano part is marked 'ff'. The second system continues the vocal line, marked 'ff' and 'f'. The piano part is marked 'ff'. The third system continues the vocal line, marked 'mf' and 'f'. The piano part is marked 'mf'.

di - yor!

The musical score for page 149 consists of two systems. Each system has a vocal line on a treble clef staff and a piano accompaniment on a grand staff (treble and bass clefs). The first system starts with a vocal line in G major, marked 'ff'. The piano part is marked 'ff'. The second system continues the vocal line, marked 'ff'. The piano part is marked 'ff'.

Serquyosh, hur
o'lkam, elga baxt,
najot, sen o'zing
do'stlarga yo'ldosh,
mehribon!
Yashnagay to abad
ilm-u fan, ijod,
shuhrating porlasin,
toki bor jahon!

Naqarot:
Oltin bu vodiylar -
jon o'zbekiston,
ajdodlar mardona
ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati,
jo'sh urgan zamon,
olamni mahliyo
aylagan diyor!

Bag'ri keng
o'zbekning o'chmas
iymoni, erkin, yosh
avlodlar senga zo'r
qanot! Istiqlol
mash'ali, tinchlik
posboni, haqsevar,
ona yurt, mangu
bo'l obod!

Naqarot:
Oltin bu vodiylar
— jon o'zbekiston,
ajdodlar mardona
ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati,
jo'sh urgan zamon,
olamni mahliyo
aylagan diyor!

BUVIJONIM

*D. Omonullayeva musiqasi,
Yo'ldosh Suyunov she'ri*

Shoshmasdan, quvnoq

Men-gateng-siz meh-ri-bor, So'-z-la-ri-da seh - ri bor.

Er-tak ay-tib tol-may - di Er-ka-la-tib hor-may - di

Bu-vi-jon-nim bu-vi-jon Meh-ri-bo-nim bu-vi-jon

QO'ZICHOQ

Yo'ldosh Sulaymon she'ri

Rustam Abdullayev musiqasi

O'rtacha tez

YANGI YIL ARCHASI

Aleksandr Berlin musiqasi,
M.Abdushukurova she'ri

Allegretto

f
Lya - lya - lya - lya - lya... - - -

1. 2.

O'YNAYLIK OMON

O'zbek xalq qo'shig'i

*Habibullo Rahimov
fortepiano uchun o'slashtirgan*

Allegro moderato

f

Gul bo - g'im, me - ning bo - g'im, so'n - mas si - ra chi - ro - g'im.

boq' - cha - lar - da yay - ray - man, o't - ma - sin yosh - lik cho - g'im.

O'y - ray - man o - mon yax - shi - lik za - mon.

Baxtli bolaligimiz
Yashnaydi hayotimiz.
Ayni yoshlik chog'ida
Toshgandir g'ayratimiz.

Naqarot

O'ynayman omon,
yaxshilik zamon.

UZUM

*D. Omonullayeva musiqasi,
Po'lat Mo'min she'ri*

Allegro moderato

U - zum pish - di, u - zum pish - di. Ish - kom - lar - ga

ko' - zim tush - di. Ho - si - li mo'l - bosh - bosh u -

zum boq - qan sa - ri, boq - qan sa - ri to' - yar ko' - zim. zim.

Da capo

Oftobdan nur shimirganlar,
Yetilganlar, semirganlar.
Bobom bilan bog' oralab,
Uzum uzdik, uzum uzdik, xo'p saralab.

BOG'CHA OPAM

*M. Ikromova,
she'ri va musiqasi*

Allegro

Bog' - cha o - pam, bog' - cha o - pam ya - go - na - yu ya - go - na. Ham - ma - dan ham
Bog' - cha o - pam, bog' - cha o - pam bir do - na - yu bir do - na. Ham - ma - dan ham

1. a - ql - li Ham - ma - dan ham chi - roy - li. Ham - ma - dan ham o - dob - li.
2. i - bo - li.

JAJJIGINA QUSHCHA

Andante, legiero

D. Omonullayeva musiqasi,
Po'lat Mo'min she'ri

Jaj - ji - gi - na qush - cha
 bog' - cha - miz - da qol, qol, qol. Don be - ra - miz
 sen - ga jaj - ji qush - cha ol, ol, ol.

DURDONA QIZ

Allegretto

Sh. Yormatov musiqasi,
M. Muhamedova she'ri

Dur - do - na xo'p go' - zal qiz,
 so'z - la - ri ham a - sal qiz
 Am - mo bir o - da - ti bor, so'r - g'i - chin qo'y - mas zin - hor

DILOROMNING QO'SHIG'I

IBROHIM DONISH she'ri DILOROM OMONULLAYEVA
musiqasi

Chaqqon

Xor
mf
Quv noq xush o - voz. Jaj - ji Di - lo - rom.

f Yakka
Qo'shi - g'i dil - ga Baxshe - tar o - rom: A - yam va da - dam

Bo' - sin - lar bar - dam. Dun - yo tur - gun - cha

160

Tur - sin - lar har - dam dam

1.2. 3.

Quvnoq xush ovoz,
jajji Dilorom.
Qo'shig'i dilga baxsh
etar orom:
ayam va dadam
bo'lsinlar bardam,
dunyo turguncha
tursinlar har dam

Bog'chamizda u
barchaga yoqqan,
yosh qalbi jo'shib
daryodek oqqan.
Qo'shiq sevmalar
yo'qdir olamda,
men katta bo'lsam
bo'lay xonanda.

Kuylar Dilorom,
xushchaqchaq,
bardam,
Dunyoda ozod
bo'lsin har odam.
Qalb ovozmni
tinglasin olam,
tinglasin dadam,
tinglasin olam.

KULCHA NON

P. Mo'min she'ri
O'rtacha tez

I. Hamroyev musiqasi

1. O-yim yop-di-lar kul-cha, moykul-cha, moykul-cha. Ye, de-di-lar
to'y-gun-cha, to'y-gun-cha, to'y-gun-cha. Kul-cha o'x-shar gul-cha-ga,
oh, oh, oh. Yu-zim o'x-shar kul-cha-ga, oh.

Naqarot:
Kul-cha no-nu kul-cha non, ko'-ri-ni-shi gul-cha non, kul-cha no-nu
kul-cha non, ko'-ri-ni-shi gul-cha non, gul-cha non,
ko'-ri-ni-shi gul-cha non.

2. Shirinligi o'zimday,
Issiqligi yuzimday,
Keling, o'rtoqlar, yeymiz,
Oyimga rahmat deymiz.

Naqarot:

Kulcha non-u kulcha non,
Ko'rinishi gulcha non.
Kulcha non-u kulcha non,
Ko'rinishi gulcha non.

OY VATANIM

ERKIN QAMBAROV she'i SHERMAT YORMATOV
musiqasi

Allegro Moderato

Va - ta - nim Boy Va - ta - nim No - ming dil - da
Va - ta - nim Bog' - la - ring keng sha - ka - ris - ton

sha - ka - ris - ton Bag' - ring go' - zal chin gu - lis - ton

chin gu - lis - ton Oy Va - ta - nim Boy Va - ta - nim

no - ming dil - da Jo Va - ta - nim Jo - Va - ta - nim

Naqarot:

Oy vatanim, boy vatanim.
Noming dilda, jo vatanim.
Bog'laring keng, shakariston.
Bag'ring go'zal, chin guliston.

Naqarot

Sen tanamga jon erursan
Suv-havodek, ko'p zarursan.
Noming tildan hech olmayman, Vatan sensiz
yasholmayman.

SALOM BERGAN BOLALAR

PO'LAT MO'MIN she'ri NADIM NORXO'JAYEV musiqasi

O'yoql

Sa - lom ber - gan bo - la - ning

o - dob - li

Ku - lib tur - gan yuz - la - ri

go' - yo of - tob - li Sa-lom be-rish bu, a' - lo a - lo - mat

1. Sa - lom ber - gan - lar bo'l - sin sa - lo - mat 2. bo'l - sin sa - lo - mat.

Salom bergan bolaning o'zi odobli,
Kulib turgan yuzlari, go'yo oftobli.

Naqarot:

Salom berish — bu, a'lo alomat.
Salom berganlar bo'lsin salomat.

Salom bergan bolaning darsi doim «besh»,
Maktab, uyda, ko'chada, yaxshilarga esh.

SOG'LOM AVLOD QO'SHIG'I

NAFAR BARNOYEV she'ri SHERMAT YORMATOV
musiqasi

Allegro Moderato

bo'l - sin, oy bo'l - sin O'z - be - kis - ton

boy bo'l - sin, Men - ga at - las u - ka - mga

Gi - jing - la - gan toy bo'l - sin Men - ga at - las

u - kam - ga gi - jing - la - gan toy bo'l - sin

Da - dam yuz - ga kir - sin - lar

Ayam yuz - ga kir - sin - lar Biz - lar yuz - ga

kir - gan - da Yo - ni - miz - da yur - sin - lar

SHAFTOLIGA SAVOLIM
PO'LAT MO'MIN she'ri NADIM NORXO'JAYEV musiqasi

♩ Allegretto

♩

GLOSSARIY

Amaliy mashg'ulotlarda uchraydigan atamalarining qisqacha izohi

Diqqat: musiqa san'atida ijrochining hissiy, intellektual, harakatga keluvchi jarayonlardagi faoliyat samaradorligining muhim shartidir. Musiqiy faoliyatning barcha turlari diqqat bilan bog'liq bo'lib, ayniqsa jamoa bo'lib ijro qilishda u juda muhimdir. YA'ni orkestrda chalishdan avval dirijerning ko'tarilgan qo'llari, auktakt, yakkaxon va jo'rnavoz o'rtasidagi ishora va harakatlarning hammasi musiqada diqqat deb ataladi.

Sezgi – inson organizmi tomonidan eshitish, ko'rish, hid bilish, tana sezgisi, ta'm bilish va h.k. a'zolari orqali moddiy dunyoni anglaydi.

Idrok: Narsalar yoki hodisalarning sezgi a'zolariga bevosita ta'siri orqali ongimizda aks etishiga idrok deyiladi. Sezgida predmetning alohida qismlari, idrokda esa predmetning barcha tarkibiy qismlari bir butunlikda his qilinadi. O'z ijrosini eshitgan sozanda tajribasiga tayanib uni tahlil qiladi va umumlashtirgan holda xulosa yasab xatolarini tuzatish uchun qarshi harakatga shaylanadi.

Tasavvur bilimning ibtidosi bo'lib, bosh miyada (analiz va sintez asosida) hosil bo'ladi va tafakkurdan farqli o'laroq ijrochi hayolida oldindan aks etadigan tushunchalar tizimi bo'lib, badiiy ijodiyotning barcha turlariga xosdir.

His, tuyg'u va hayajon (emotsiya): Inson ruhiyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lib, kishi o'zining hayotiy faoliyati jarayonida atrofni o'rab turgan moddiy borliq bilan doimo muloqotda bo'ladi. Buning natijasida shodu-xurramlik, qayg'u va g'am, to'liqlanish va hayajon, mag'rurlik va iftixor, jahl va g'azab, hayratlanish, xafa bo'lish kabi boshqa ko'plab mayil va tuyg'u (*ob'ektiv dunyoga sub'ektiv munosabat kechinmalari*)lar insonning emotsional his-hayajon holatini ifodalaydi.

Emotsiya (*tuyg'u kechinmalarining shakli*) ijobiy va salbiy turlarga bo'linadi. Ijobiyolari: shodu-xurramlik, to'liqlanish va hayajon, mag'rurlik va iftixor, hayratlanish va boshqalar. Salbiylari: qayg'u va g'am, jahl va g'azab, xafa bo'lish kabilaridan tashkil topadi.

Musiqiy ifoda vositalari: tovush hosil qilish va uning akustik asoslari, musiqiy tovush, sozning tozaligi (intonatsiya), tovush tusi (tembr), nola (vibrato), usul (ritm), o'lchov, sur'at, agogika, artikulyatsiya, dinamik belgi va boshqalar kiradi.

Tovush: fizik hodisa bo'lib, tarang tortilgan jism (sim, yassi plastinka va h.k.)ning tashqi ta'sir natijasida mexanik harakatga kelishi - tebranishi natijasida hosil bo'ladigan jarayondir. Tabiatda qulog'imiz ilg'aydigan turli xil tovushlar mavjud. Lekin ularning hammasini ham musiqiy tovush deb bo'lmaydi. Musiqiy tovush o'zining to'rt xossasi, a) bir-biriga nisbatan baland pastligi, b) tusi (tembri), v) davomiyligi, ya'ni cho'zimi, g) kuchi bilan shovqinli tovushlardan farq qiladi.

Intonatsiya (lotincha - baland, yuqori): Uning tozaligiga erishish uchun avvalo sozandaning cholg'u asbobi sifatli ishlangan va chalinib tajribadan o'tgan bo'lishi kerak. Bundan tashqari tovushning toza chiqishi ijrochining mahoratiga va kayfiyatiga ham bog'liq. SHuningdek, cholg'udagi qo'shimcha pardalar (*dopolnitelnaya applikatura*) ni qo'llash orqali ham tovushni past yoki balandligini muvofiqlashtirish mumkin.

Tovush tembri (tembr fr. — tovush bo'yog'i, tusi, xarakteri) tovush sifatining muhim omillaridan bo'lib, har bir inson ovozi va cholg'u asbobi tovushiga xos xususiyat.

Vibrato - to'liqlatish, tovush nolasi: tovush sifatini hayituvchi omillardan bo'lib, u tovushga o'ziga xos joziba baxsh etadi va go'yo uni qizdirib jonlantiradi.

Tovush kuchi: Tebranish harakatining kengligi va kuchiga bog'liq. YA'ni tovush hosil qiluvchi membrananing tebranish miqyosi - amplitudasi qancha keng va kuchli bo'lsa tovush ham shuncha kuchayadi. Dinamik o'zgarishlarni uch asosiy guruhga taqsimlanadi:

a) turg'un, ya'ni o'zgarmaydigan;

b) asta-sekin o'zgaruvchan, pog'onama-pog'ona kuchayib yoki pasayib boruvchi turlari mavjud: kuchsizdan (pastdan): **pp-p-mp-mf-f-ff** kuchliga va aksincha kuchli dan **ff-f-mf-mp-p-pp** susayib boruvchi;

v) qarama - qarshi - tafovutli (kontrastnyy) **p-f, pp-ff** va unga aloqador urg'ular tovush kuchini oshirish va pasaytirish belgilari sifatida asar mohiyatini ochishda xizmat qiladi.

Ijrochiliktexnikasi: Barmoqlarharakati, ijrochiliknafasi, tilvalablarningharakatchanligikabiomillarkiradi.

Ijrochilikholati (ispolnitelskaya postanovka): cholg'usoziniqandayushlash, unichalishga hozirlashvachalishuchun (butuntana, bosh, qo'llar, oyoqlar, ambushyur) tayyorbo'lishtushuniladi.

SHtrix (nemis. - chiziqcha, chizgi) rassomlarda yo'g'on, ingichka, qalin, to'q chiziqchalar muayan portret obrazini ochib berganidek musiqada ham obraz yaratish uchun shtrixlar mavjud. SHtrixlar dastlab torli - kamonli cholg'ularda, asosan skripkachilarda kamonni yurgizishda turli uslublar qo'llanila boshlagan. Damli cholg'ular ijrochilari ham ko'pchilik shtrixlarni skripkachilardan o'rganganlar. SHuningdek, damli cholg'ularning o'ziga xos shtrixlari ham kelib chiqq boshlagan.

Detache - detashe - (fransuzcha detacer - alohida degan ma'noni bildiradi) tilning zarblari ishtirokida har bir tovush etarli darajada cho'zib alohida ijro qilinadi.

Marcato - markato (italyancha «marcare» - ajratib ko'rsatish, urg'u berish) - tilning keskin zarblari ishtirokida kuch bilan urg'u berilgan tovushlar chalinadi.

Staccato - stakkato (italyancha alohida, qisqa-qisqa degan ma'nolarni bildiradi) u tilning keskin lekin tez va engil uriladigan zarblari natijasida har bir tovush yarmigacha qisqartirib chalinadi.

Staccatissimo - stakkatissimo - stakkatoga qaraganda hamqisqa (yozilgan tovush cho'ziminig to'rttdan biriga qisqaradi) vastaccatissimo yozuvi bilan ifodalanadi.

Martele - martele (fransuzcha «marteler»-cho'kichlamoq, zarb urmoq) bunda tovushlar tilning o'tkir zarbi va kuchli nafas bosimi bilan bir xil dinamikada alohida bo'rttirib chalinadi.

Tenuto - tenuto - tilning qattiq zarblari yordamida, ammo urg'u bermasdan har bir tovush oxirigacha cho'zib ijro qilinadi.

Non legato - non legato - tilning yumshoq zarbi natijasida tovushlar bir-biriga bog'lanmasdan chalinadi.

Portato - portato -tilning yumshoq harakati natijasida tovushlar cho'zibroq bir-biriga bog'langan holda ijro qilinadi.

Portamento - portamento - vokal ijrochiligi tajribasidan olingan shtrix bo'lib, tovushdan tovushga engil, nozik sirpanib o'tishni ifodalaydi.

Frullato - frullyato - Tilning o'ziga xos bidratmasi (treli), ya'ni «trr» unsizlarini talaffuz qilinishi natijasida amalga oshiriladi.

Bu shtrix ko'pchilik o'zbek tinglovchilarga O'zbekiston xalq artisti Abdullaxat Abdurashidov nayda ijro etgan milliy kuylar termalari (popurrilari) orqali yaxshi tanish.

Qo'sh stakkato - tilning uchi va o'rta qismini birga qo'llagan holda «tu», «ku», yoki «ta», «ka» atamaları orqali hosil qilinadigan shtrix qo'sh stakkato deyiladi. U dastlab fleytachilarda, keyin trubachilarda qo'llanila boshlagan.

Legato - legato - birinchi tovushidan boshqa tovushlari til zarbi-attaka ishlatilmaydigan shtrix (italyancha bog'liq degan ma'noni bildiradi).Bu shtrixda til birinchi zarbni berib boshqalarida ishtirok etmaydi va tovushlar bir-biri bilan uzluksiz bog'lanib keladi.

Legatissimo - tovushlarning yanada ko'proq bog'liqligini talab qiladigan shtrix.

Urg'uli Legato - legato - til zarbi ishtirokisizdamning faol kuchi bilan urg'u beriladi.

Glissando - glissando - kuyning sirpanchiq harakati.

Artikulyatsiya barcha shtrix harakatlari orqali (ma'lum kuy jumlası yoki frazasida) erishilgan natijalar yig'indisi bo'lib, muayyan shtrixlar asosida kuyning barcha ifoda vositalari (temp, ritm, dinamika, registr)ning ham mutanosib va muvofiq ravishdagi ishtirokini ta'minlashiga artikulyatsiya deyiladi.

Rivojlanuvchi yoki qiyosiy eshitish qobiliyati: **sozandaga bir tovushni eshitgandan so'ng boshqalari bilan taqqoslagan - qiyoslagan holda balandligini aniqlaydi.**

Mutlaq (absolyut) eshitish qobiliyati **bor sozanda esa tovush balandligini to'g'ridan - to'g'ri boshqalari bilan taqqoslamasdan aniq ayta oladi.**

Usul sezgisi musiqiy asarlarning tuzilishida eng asosiy omillardan biri bo'lib, ijrochilik jarayonida katta ahamiyatga ega. U inson organizmi bilan tabiatdagi o'zaro o'lchov va ritmik bog'liqlik

hamda mutanosiblikni ifodalaydi. Bunda insonning yurak urishi, nafas olishi, qadam tashlashi, hissiy (emotsional) harakat sezgilari tabiatining barcha jihatlari bilan bog'liqdir.

Rubato – lotincha – o'g'irlangan, notalarning cho'zim miqdori aniq saqlanmagani holda ijrochining xohishi bo'yicha kengaytirib yoki qisqartirib ijro qilish.

Agogika — lotincha - yurgizish, ergashtirish. Musiqa ijrochiligidagi badiiy niyatni ko'zlab asar sur'atini biroz o'zgartirish, ya'ni tezlatish yoki sekinlatishni bildiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov. Vatan sajdagox kabi mukaddasdir. T., «Uzbekiston», 1995.
2. I.A.Karimov. Asarlar. 6- jild. T., «Uzbekiston», 1998.
3. I.A.Karimov. Biz kelajagimizni uz kulimiz bilan kuramiz. T., «Uzbekiston», 1992.
4. Apraksina O.A. Metodika muzikal'nogo vospitaniya v shcole. Uchebn. posobiye. - M.: Prosvesheniye, 1983. - 224 s.
5. Vaxromyev V.A. Muzikaning elementar nazariyasi. - T.: O'qituvchi, 1980. - 224 b.
6. Matyoqubov O. Og'zaki an'anadagi professional muzika asoslariga kirish. - T.: O'qituvchi, 1983. - 64 b.
7. Muzikal'niy entsiklopedicheskiy slovar'. Gl. red. G.V.Keldish. - M.: Sovetskaya entsiklopediya. 1991. - 672 s.
8. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. - T.: O'zdamadadabnashr. 1963. - 304 b.
9. Sposobin I.V. Elementarnaya teoriya muziki. Uchebnik dlya muz. uchilish. 7-e izd., - M.: Muzika, 1979. - 199 s.
10. Entsiklopedicheskiy muzikal'niy slovar'. Sostaviteli: B.S.Shteynpress i I.M.Yampol'skiy. - M.: Izd. BSE. 1959. - 328 s.
11. I.Akbarov. Musiqa lugati. T., «Ukituvchi», 1997
12. Abdullin E., Tsybin G. Programma, ustremennaya v budуще // «Sovetskaya muzyka», 1988, №10.
13. Avratiner V. Obucheniya i vospitanie muzikanta-pedagoga. Moskva, 1981
14. Oripova R. O'smirlarda milliy g'oya tushunchalarini shakllantirish (maktabdan tashqari muassasalardagi musiqiy to'garaklar misolida). T., 2007, -76 bet.
15. Soipova D. musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish. T.:Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2005 y., -84 bet.

Foydalanilgan manbaalar:

<https://arxiv.uz/uz/documents/diplom-ishlar/musiq/umumiy-musiqiy-ta-limning-texnologiya-va-uslublari> <https://cyberleninka.ru/article/n/musiq-madaniyati-darslarida-pedagogik-texnologiyalardan-foydalanishning-nazariy-va-amaliy-asoslari> <https://lex.uz/docs/-501300>

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1-MAVZU TOVUSH, TOVUSHQATOR. MUSIQA DARSLARINING MAQSAD VA VAZIFALAR.....	6
2-MAVZU DIAPAZON. REGISTR. OKTAVA. MUSIQA DARSLARINING UMUMIY DIDAKTIK PRINSIPLARI.....	13
3-MAVZU.KALITLAR. NOTA YOZUVI. 1-OKTAVA TOVUSHLARINI YOZILISHI. MUSIQA DARSLARINING XUSUSIYATI VA TUZILISHI.....	24
4-MAVZU.TOVUSH CHO`ZIMLARINI UZAYTIRISH BELGILARI. PAUZA. MUSIQA O`QITISH METODLARI.....	32
5-Mavzu:KUCHLI VA KUCHSIZ HISSALAR. TAKT, TAKT CHIZIG`I. RITM, METR, ZARB. MUSIQA DARS REJASINI TUZISH.....	46
6-MAVZU.O`LCHOV. ODDIY VA MURAKKAB O`LCHOVLAR. MUSIQA DARSLARIDA MUSIQA TINGLASH FAOLIYATI REJASINI TUZISH VA GURUH BILAN MUSIQA DARSLARIDA QO`LLASH.....	53
7-MAVZU.TOVUSH CHO`ZIMLARINI UZAYTIRUVCHI BELGILAR. MUSIQA DARSLARIDA QO`SHIQ O`RGATISH FAOLIYATI.....	59
8-MAVZU.TON VA YARIM TON. ALTERATSIYA BELGILARI MUSIQA TINGLASH FAOLIYATINI DARSDA GURUH BILAN QO`LLASH.....	71
9-MAVZU.TURG`UN VA NOTURG`UN TOVUSHLAR. LAD. MAJOR LADINING TUZILISHI. VOKAL XOR MALAKALARI.....	78
10.MAVZU. ALTERATSIYA BELGILARI. KALIT OLID VA TASODIFIY ALTERATSIYA BELGILARI.VOKAL- XOR MALAKALARI.....	91
11- MAVZU:LAD. MAJOR VA MINOR LADI. MUSIQA DARSLARIDA MUSIQA SAVODI FAOLIYATI.....	107
12.MAVZU. MAJOR TOVUSH QATORINING TUZILISHI. MUSIQA DARSIDA MUSIQAVIY RITMIK HARAKATLAR....	126
13.MAVZU.MINOR TONALLIGINING TUZILISHI.MUSIQA DARSLARIDA MUSIQAVIY RITMIK HARAKATLAR.....	131
14-MAVZU:MINOR TONLLIGI.MUSIQA DARSLARIDA	

MUSIQAVIY RITMIK HARAKATLAR.....	135
15-MAVZU:MAJOR VA MINOR TONLLIGI.MUSIQA	
DARSLARIDA IJODIY FAOLIYAT.....	139
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MADHIYASI A.	
Oripov she'ri . M. Burxonov musiqasi.....	146
BUVIJONIM Yu. Sulaymon she'ri, D. Omonullayeva	
musiqasi.....	151
QO'ZICHOQ Yu. Sulaymon she'ri, R. Abdullayev	
musiqasi.....	152
YANGI YIL ARCHASI A.Abdushukurov she'ri, A.Berlin	
musiqasi.....	153
O'YNAYLIK OMON X. Rahimov musiqasi.....	155
UZUM P.Mo'min she'ri, D Omonullayeva musiqasi.....	156
BOG'CHA OPA M.Ikromova she'ri va musiqasi.....	157
JAJJI QUSHCHA P.Mo'min she'ri, D. Omonullayeva	
musiqasi.....	158
DURDONA QIZ M.Muxamedov she'ri, Sh. Yormatov	
musiqasi.....	159
DILOROMNING QO'SHIG'I.....	160
KULCHA NON P.Mo'min she'ri, I.Xamroyev musiqasi.....	161
OY VATANIM E. Qambarov she'ri, Sh. Yormatov	
musiqasi.....	163
SALOM BERGAN BOLALAR P.Mo'min she'ri,	
N.Norxojayev musiqasi.....	165
SOG'LOM AVLOD QO'SHIG'I S.Barnoyev she'ri Sh.	
Yormatov musiqasi.....	167
SHAFTOLIGA SAVOLIM P.Mo'min she'ri, N.Norxo'jayev	
musiqasi.....	170
Glossariy.....	172
Adabiyotlar.....	177

MAXKAMOVA SHOXIDA RAXMATULLAYEVNA

MUSIQA O'QITISH METODIKASI

60110500- "BOSHLANG'ICH TAL'IM" YO'NALISHI

TALABALARI UCHUN

(O'QUV QO'LLANMA)

Muharrir:	X. Taxirov
Tehnik muharrir:	S. Melikuziva
Musahhih:	M. Yunusova
Sahifalovchi:	A.Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 y.

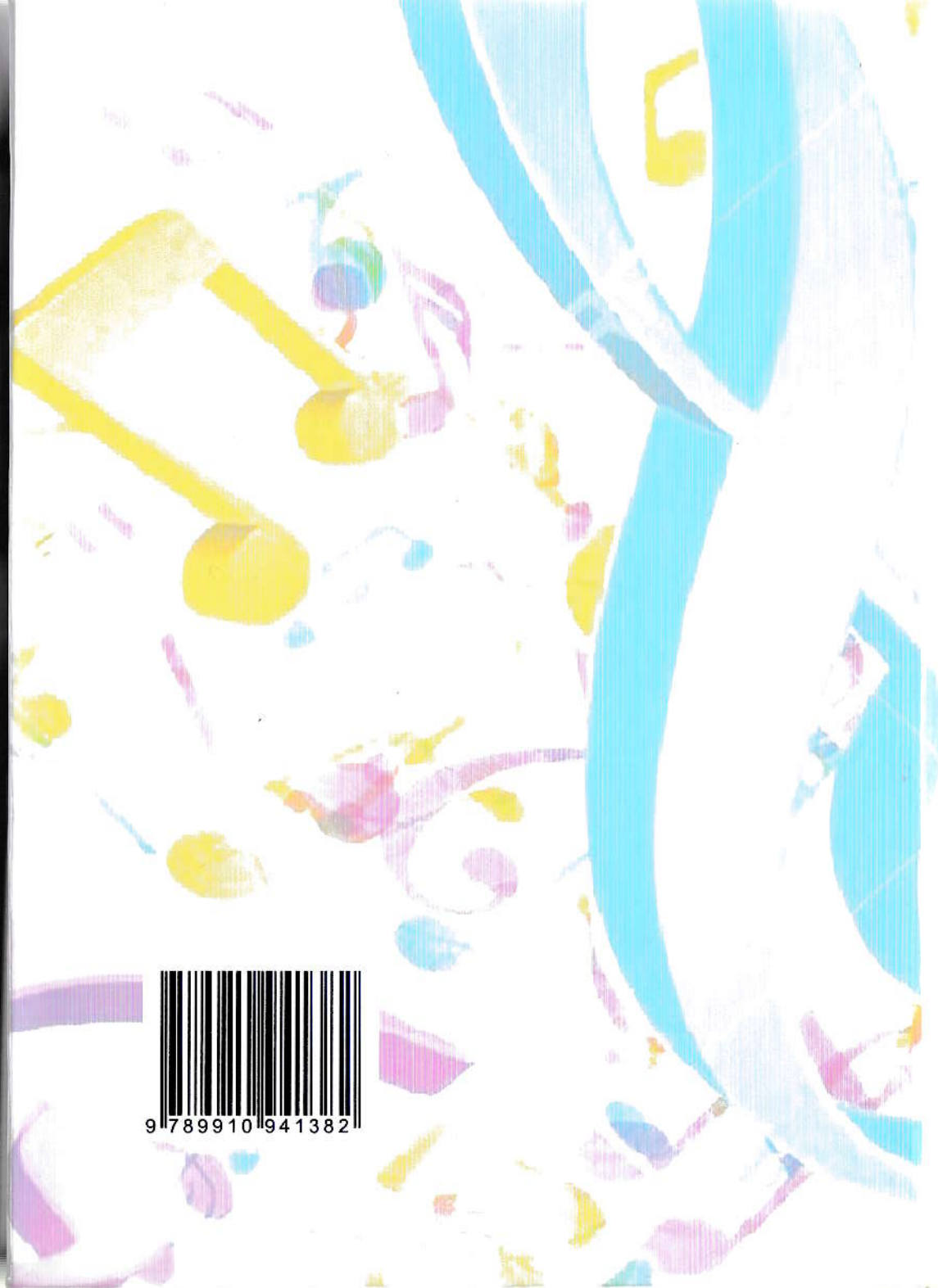
Bosishga 25.12.2023 y. ruxsat etildi.

Bichimi 60x84¹/₁₆. "Cambria" garniturasini, kegli 16.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 11.5.

Adadi 100 dona. Buyurtma № 1412043

**Nazokathon ziyo print MCHJda chop
etildi.**

9 789910 941382